

LUOVUTUSKESKUSTELU MENNEISYYSPOLITIIKKANA

- Elina Sanan *Luovutetut* jatkosotaan liittyvän *historiapolicyn* kritiikkinä -

Jouni Tili
Pro gradu -tutkielma
Valtio-oppi
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2006

TIIVISTELMÄ

LUOVUTUSKESKUSTELU MENNEISYYSPOLITIIKKANA

Elina Sanan *Luovutetut* jatkosotaan liittyvän *historiapolicyn* kritiikkinä

Jouni Tilli

Valtio-oppi

Pro gradu -tutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: Tuija Parvikko ja Kari Palonen

Syksy 2006

Sivumäärä: 160 sivua

Tarkastelen pro gradu -työssäni Elina Sanan vuoden 2003 syksyllä julkaistun *Luovutetut – Suomen ihmislouvatukset Gestapolle* -teoksen aiheuttamaa menneisyyspoliittista keskustelua. *Luovutetut* herätti debatin, jossa kiistelyn aiheina olivat suomalaisten väitetty osallisuus holokaustiin, Sanan esittämien tietojen uutuus sekä laajemmin kommunismin vastaisen taistelun ja saksalaissuuntautumisen ideologiset seuraukset. Työn tulkinnallinen tausta on niin sanottu ajopuukeskustelu Suomen joutumisesta tai hakeutumisesta jatkosotaan. Pyrin tarkastelemaan muistin politiikan kannalta, miten keskustelu pakolaisten ja sotavankien luovutuksista ja niihin liittyvä historiantutkimus toimivat vallankäytön välineinä sen suhteen, kuka tai mikä määrää, mitä kuuluu suomalaisten menneisyyteen. Luovutuskeskustelussa onkin kyse myös tällaisesta muistuttamisen ja ”unohduttamisen” välisestä kamppailusta, eli siitä, mistä halutaan muistuttaa ja mitä halutaan unohtaa.

Ilmiön poliittisen aspektin lukemiseen käytän Kari Palosen polit-typologiaa, joka jakaa politiikan neljään ulottuvuuteen: politisoimiseen, *polityyn*, *policyyn* ja politikoimiseen. Sovellan jaottelua historiantulkinnan poliittisuuden jäsentämiseen. Politisoiminen on tulkinnallinen toimenpide, jolla osoitetaan, että käsitykset historiasta sisältävät kontingenssia ja valintoja. *Historiapolity* on metaforinen tila, johon kuuluvat keskustelut historiasta ja historiantutkimuksesta. Siihen kuuluvat ne teemat, joita kussakin kulttuurissa käsitellään historiantutkimukseen liittyen. *Historiapolicy* voidaan käsittää yhden historiaa koskevan tulkintalinjan dominoivana asemana. Menneisyydellä politikointia ovat yksittäisten henkilöiden menneisyyspoliittiset tulkinnat tai kiistämiset. Analysoin retorisen luennan avulla luovutuskeskustelussa käytettyjä argumentatiivisia keinoja sekä sitä, mitä Sanan teoksen reseptio implikoi suomalaisesta menneisyyspolitiikasta.

Tutkimuksen tuloksista voidaan päätellä, että suomalaiseen menneisyyspolitiikkaan kuuluu edelleen ajopuuideologista ajattelua. Tämä näkyi siten, että jatkosodan ideologisen taustan aiheuttamista, nykyään ongelmallisilta näyttäytyvistä valinnoista ja niiden seurauksista ei haluta keskustella avoimesti. Tämän suhteen ilmeni jännitettä myös historiantutkimuksen ja muun historiantutkimuksen välillä, koska tietyt akateemiset tahot eivät hyväksyneet akateemisen yhteisön ulkopuolelta tullutta muistuttamista. Tulosten perusteella voidaan todeta, että suomalaisessa jatkosotaan liittyvässä menneisyyspolitiikassa on edelleen tahoja, jotka haluavat unohtuttaa poliittisesti ja moraalisesti hankaliksi tulkittuja asioita.

Avainsanat: ajopuuteoria, jatkosotakeskustelu, menneisyyspolitiikka, pakolaisten ja sotavankien luovutukset, polit-typologia

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	2
1.1 Tutkimusasetelma ja tutkimuskysymykset	2
1.2 Aikaisempi tutkimus: ajopuista sotavankeihin	6
1.3 Tutkimuksen rakenne	8
2 HISTORIA JA POLITIIKKA	11
2.1 Kielen ja todellisuuden suhteen poliittisuus.....	11
2.2 Historia ja muisti	14
2.3 Erilaiset historiat	16
2.4 Historiakulttuuri	19
2.5 Historiapoliitikka.....	21
2.6 Historiankirjoituksen poliittinen luonne	24
3 MENNEISYYSPOLITIIKAN NELJÄ ULOTTUVUUTTA	27
3.1 Polit-typologia.....	27
3.1.1 Ilmiön politisoiminen	29
3.1.2 Historiapolity	32
3.1.3 Historiapolicy	34
3.1.4 Menneisyydellä politikoiminen	36
3.2 Poliitikka pelinä	40
4 TULKINNALLINEN TAUSTA: MATKUSTAJA VAI KAPTEENI?	43
4.1 Valkoinen Suomi ja punainen vaara	44
4.2 Ensimmäisiä tulkintoja	51
4.3 Ajopuuteoria syntyy	55
4.4 Ajopuuteorian kritiikki ja aktiivinen Suomi	58
5 LUOVUTETUT – SUOMEN IHMISLUOVUTUKSET GESTAPOLLE	81
5.1 Poliisilinjan luovutukset.....	82
5.2 Sotilaslinjan luovutukset	85
5.3 Vastuu luovutuksista	89
5.4 Yksilön vastuu byrokratian rattaissa	94
6 UUTTA TIETOA VAI HISTORIAALLA MANIPULOINTIA? ...	98
6.1 Uutuusargumentti.....	99
6.1.1 Suomalainen holokausti	100
6.1.2 Kommunismin vastainen taistelu	108
6.1.3 Virallinen historiankirjoitus vaikenee	110
6.2 Manipulointiargumentti.....	116
6.2.1 Tiedot eivät ole uusia	117
6.2.2 <i>Luovutetut</i> manipuloi historiankirjoitusta	120
6.3 Menneisyyspolitiikan kritiikki menneisyyspolitiikkana	128
7 SUOMALAINEN IDENTITEETTI JA MENNEISYYSPOLITIikka	133
7.1 Historiapolicy: kansallisen identiteetin tähden	133
7.2 Historiapolity: suomalainen menneisyyspolitiikka	137
7.3 Mahdollisia jatkotutkimuskohteita.....	146
8 LÄHTEET	148

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimusasetelma ja tutkimuskysymykset

Poliittinen valta on historiallista ja suhteessa menneisyyteen: taistelussa vallasta on aina kysymys myös menneisyyskäsityksistä ja niiden poliittisesta merkityksestä. Kuten George Orwell asian muotoili klassisessa teoksessaan *Nineteen eighty-four*, joka hallitsee menneisyyttä, hallitsee tulevaisuutta, ja joka hallitsee nykyisyyttä, hallitsee menneisyyttä. Menneisyyden tulkintoilla on aina poliittinen funktio suhteessa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Orwell muotoilee vuonna 1949 ilmestyneessä teoksessaan sen, että menneisyyden tulkinta sekä niiden käyttäminen on poliittinen asia. Menneisyystulkintoilla on aina merkitystä nykyisyydessä toimimiselle sekä siihen liittyville mahdollisuusarvioille ja käsityksille, mikä olisi toivottava tapa toimia. Tällä tavoin historiankirjoitukseen ja -tutkimukseen liittyy aina poliittinen aspekti.

Menneisyyskäsitykset eivät objektiivisesti heijasta tai toista tapahtumahistoriaa sinänsä, vaan menneisyyskäsityksiä ja muistamista voidaan manipuloida. Tietyn asian tai tapahtuman muistaminen tietyllä tavalla kätkee usein sisäänsä joidenkin toisten tapahtumien tai saman tapahtuman joidenkin ulottuvuuksien unohtamisen tai niistä vaikenemisen. Menneisyys ja etenkin kansalliseksi menneisyydeksi määritelty konstruktio on politikoinnin kohde. Kansallisesti merkittävänä pidetyistä tapahtumista esitetään jatkuvasti toisistaan eriäviä tulkintoja. Suomen historiassa tällaisina silmiinpistävä ja jatkuvan politikoinnin kohteena voidaan mainita ennen muuta koko niin sanottu ensimmäisen tasavallan jakso itsenäistymisestä ja sisällissodasta toisen maailmansodan päättämiseen. Tästä ajanjaksosta on esitetty ja esitetään edelleen lukuisia toisistaan radikaalistikin poikkeavia tulkintoja.

Elina Sanan *Luovutettujen* (2003) myötä juutalaisten pakolaisten ja sotavankien luovutuksista syntyi menneisyyspoliittinen debatti. Tällainen keskustelu Suomen roolista ja toimista jatkosodan aikana on hyvä esimerkki, miten menneisyys on politikoinnin kohde. Kansakunnan identiteettiä pyritään rakentamaan yhteisen historian perusteella, jolloin nykyaikana elävät ihmiset joutuvat hyväksymään (tai kiistämään) osaksi kansallista identiteettiään myös vuosikymmenten tai vuosisatojen takaiset tapahtumat. Näin ollen on

niinikään oletettavaa, että jokainen sukupolvi kirjoittaa oman historiansa ja tulkintansa menneisyyden tapahtumista. Pitkään vallalla ollut niin sanottu virallinen historiankirjoitus ensimmäisen tasavallan ajasta onkin saanut rinnalleen useita kilpailevia tulkintoja menneisyydestä, joista osa poikkeaa hyvinkin paljon kansakunnan kaapin päälle nostetusta kanonisoidusta menneisyyskäsityksestä. Tällainen käsitys menneisyydestä perustuu muun muassa ajopuuteorian vaalimiseen, presidentti Rytin marttyyriksi nostamiseen, muiden sotasyllisyydestä tuomittujen nostamiseen lähes tulkoon kansallissankareiksi sekä Mannerheimin asemaan kansallisena jumalhahmona.

Pro gradu -tutkielmassani keskityn pakolaisten ja sotavankien luovutuksista käytyyn keskusteluun, joka käynnistyi Elina Sanan teoksen myötä. Pyrin tarkastelemaan muistin politiikan kannalta, miten keskustelu luovutuksista ja niihin liittyvä historiankirjoitus ja historiantutkimus toimivat vallankäytön välineenä sen suhteen, kuka tai mikä määrää, mitä kuuluu suomalaisten menneisyyteen. Toisaalta kyse on myös muistuttamisen ja ”unohduttamisen” välisestä kamppailusta, eli siitä, mistä halutaan muistuttaa ja mitä halutaan unohtaa. Tavoitteenani on retorisen luennan avulla analysoida nimeämisen, yhdistämisen ja arvottamisen keinoja luovutuskeskustelussa. Muistin politiikan voidaan näin ollen määritellä tarkoittavan sekä tilaa että toimintaa, jossa liikutaan muistamisen, muistuttamisen, unohtamisen ja unohduttamisen käsitteiden alueella. Analysoin myös, mitä *Luovutettujen* reseptio kertoo suomalaisesta menneisyyspolitiikasta.

Tarkemmin käytössä ovat historiakulttuurin ja historiapolitiikan käsitteet, jotka ovat nousseet esille erityisesti Saksassa 1980-luvulla käydyn historiapoliittisen keskustelun jälkeen. Historiapoliitiikan ja historiakulttuurin jäsentelemisessä poliittisena kenttänä ja toimintana käytän apuna Kari Palosen polit-typologiaa, jolla pyrin lukemaan esiin tutkimuskohteeni poliittisen aspektin ja tuomaan esiin, miten *Luovutetut* muutti historian muodostamaa politiikan kokemustilaa sekä miten ja keiden menneisyyden toimijoiden tekoja ja merkitystä arvioidaan näin uudelleen. Muita tutkimuskysymyksiä ovat seuraavat. Miksi luovutukset herättivät niin runsasta keskustelua? Miten Sanan tulkinnat poliisi- ja sotilaslinjojen luovutuksista suhtautuvat aikaisempaan tutkimustietoon? Minkälaisia tulkintoja menneisyydestä keskustelussa on vastakkain? Miksi? Kenellä on valtaa tulkita näitä nimenomaisia tapahtumia? Pyrin myös tarkastelemaan, miten tulkinnat historiasta eivät ole ainoastaan ammattimaisten tutkijoiden oikeus tai velvollisuus. Tätä asetelmaa

vasten on tärkeää pohtia myös, mikä on Elina Sanan mahdollinen motiivi ottaa Suomen ”vaiettu” menneisyys esille.

Historian tulkitsemiseen uudelleen ja historian uudelleenkirjoittamiseen liittyy läheisesti myös kysymys, kenellä on valta tulkita historiaa. Ajatus, että voittajat kirjoittavat historian tarkoittaa, että historian kirjoittavat esimerkiksi sodan jälkeen valtaan nousseet tai jääneet tahot. Tällöin on erittäin mahdollista, että historiasta tulee voittajien propagandaa, jossa ei ole sijaa virallisesta käsityksestä poikkeaville tulkinnoille, koska myöhemmin ”väärälle” puolelle määritellyt eivät välttämättä ole halukkaita muistelemaan tapahtuneita asioita ja niihin liittyviä kipeitä vaikuttavia ratkaisuja.

Keskustelua luovutuksista jatkosodan aikana voidaan (ja jopa täytyy) tarkastella myös sen suhteen, mistä itse asiassa puhutaan, kun puhutaan Suomen luovuttamista juutalaisista ja sotavangeista. Tämä perustuu on olettamukseen, että historiaa koskevissa kiistoissa on eksplisiittisesti keskusteltavien kysymysten lisäksi taustalla laajempia politisoituvia asiakokonaisuuksia. Tutkimuksessa pyrin ottamaan huomioon eri tulkintoja tekevien tahojen intressit sekä eksplisiittiset ja implisiittiset poliittiset tarkoitusperät. Tulkinnat jatkosodasta sekä siihen johtaneista tapahtumista ovatkin näin ollen kytköksissä laajempaan kysymykseen, mitä halutaan hyväksyä kansallisen identiteetin rakennuspalikoiksi, mikäli oletetaan, että kansallisen identiteetin tapainen konstruktio ylipäätään on olemassa sekä ennen kaikkea, kenellä on tällainen valta menneisyyden tulkitsemiseen ja miten tuo valta määrittyy.

Muistin politiikka tarkoittaa tässä tutkimuksessa kaikkia niitä tapoja, joilla muistaminen ja valta ovat kietoutuneet toisiinsa. Tsekkiläinen kirjailija Milan Kundera (1980: 14) määritteli, että ihmisten käymään valtakamppailuun liittyy aina taistelu unohtamista vastaan: ”Ihmisen taistelu valtaa vastaan on muistin taistelua unohdusta vastaan”. Teoksen *Naurun ja unohduksen kirja* historiallinen konteksti on Prahan kevät vuonna 1968, jolloin murskattu kansannousu pyrittiin ”unohduttamaan” mahdollisimman nopeasti. Tässä Kundera tarkoittaa kamppailua sellaisia tahoja vastaan, joiden tavoitteena on pyyhkiä pois sellainen mennyt aika, jolloin vallan kumoaminen tuntui mahdolliselta. Aseena tuossa taistelussa on muisti ja muistaminen.

Tällainen vallan ”epäpersonifikaatio” hämärtää ja häivyttää ihmisten välisiä valta- ja vastuusuhteita, koska ihmiset kuitenkin loppujen lopuksi käyttävät tuota valtaa. Tästä huolimatta esimerkki havainnollistaa hyvin, miten muistamisen, muistuttamisen, unohtamisen ja unohduttamisen kysymykset ovat äärimmäisen poliittisia. Ei ole samantekevää, mitä menneisyyden tapahtumista halutaan muistaa ja muistuttaa ja mitä unohtaa sekä unohduttaa. Menneisyys on tehokas vallanlegitimointikeino nykyhetkessä. Ihmiset haluavat tuhota tai maalata menneisyyden uudestaan, koska se on täynnä elämää ärsyttävine, kiihottavine ja loukkaavine kasvoineen. Ihmiset tahtovat tulevaisuuden herroiksi, koska vain siten he voivat muuttaa menneisyyden: ihmiset taistelevat pääsystä laboratorioihin, joissa valokuvat retusoidaan ja elämäkerrat ja historia kirjoitetaan uudelleen, kuten Milan Kundera (emt. 35) asian on määritellyt.

Muistinpoliittinen lähtökohta tutkimukselle tarkoittaa sitä, että kyse on menneisyyden muistamista, arvioimista ja tulkitsemista koskevasta kamppailusta. Sen tavoitteena on muokata käsitystä nykypäivästä menneisyyden tulkinnan kautta. Taistelun kohteena on, mitä muistetaan ja toisaalta taas se, miten muistetaan ja tulkitaan. Historiantulkinta on näin ollen aina poliittista, koska sen tarkoituksena on luoda menneisyyden tapahtumien välille yhteys, jonka kautta niiden poliittinen merkitys voi nousta esille ja jonka avulla menneisyys voidaan tällä tavoin politisoida.

Luovutetut-kirjan herättämän kohun perusteella voidaan väittää, että jatkosodan sekä oikeastaan koko sotaan johtaneet ensimmäisen tasavallan tapahtumat ovat yhä edelleen arka aihe suomalaisessa historiankirjoituksessa ja -tutkimuksessa. Pro gradu -tutkielma on rajattu suhteellisen tiukasti koskemaan Sanan teoksen reseptiä ja sen suhdetta historiankirjoituksen sekä muistin politiikan teoreettiseen taustaan, vaikka myös aikaisempaa keskustelua on tutkimuksessa mukana. On kuitenkin syytä korostaa tutkimuksen politologista näkökulmaa Sanan teoksen herättämään keskusteluun, koska tarkoituksena ei ole varsinaisesti ottaa kantaa siihen, mikä näkökulma on ”realistisin” tai montako luovutettuja oikein oli. Tämän tutkimuksen päätarkoitus ei siis ole arvioida, pitävätkö Elina Sanan tutkimuksen tulokset paikkaansa, vaan tarkastella *Luovutettuja* menneisyyspoliittisena tapauksena.

1.2 Aikaisempi tutkimus: ajopuista sotavankeihin

Aikaisempaa tutkimusta Suomesta toisessa maailmansodassa on olemassa runsaasti. Ensimmäiset teokset julkaistiin jo pian sodan päättymisen jälkeen 1940-luvulla. Arvi Korhonen julkaisi jo vuonna 1948 sotasyällisysoikeudenkäynnin jälkeen ensimmäisen yhteenvedon suomalaisten ratkaisuksista nimellä *Finland in the World War II*. Korhonen puolusti voimakkaasti Suomen menettelyjä, eikä tämä ymmärrettävästi tyydyttänyt Saksaa kohtaan kriittisesti suhtautuvia tahoja. Korhonen julkaisi vuonna 1958 teoksen *Viisi sodan vuotta*, jossa hän esitti ensimmäistä kertaa teesinsä Suomen ”vähitellen liukumisesta Saksan mukaan” (emt. 42). Varsinainen ajopuuteorian formulointi oli kuitenkin Korhosen teoksessa *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi* vuodelta 1961, jossa Korhonen esitti selityksensä jatkosodan synnylle. Korhonen esitti vaihtoehdottomasti, että Suomi ajautui jatkosotaan suurvaltojen paineessa.

Jo edellisenä vuonna Charles Leonard Lundin oli julkaissut teoksen *Finland in the Second World War*, joka ilmestyi hieman myöhemmin myös suomeksi nimellä *Suomi toisessa maailmansodassa* (1960). Lundin arvosteli syntymässä olevaa ajopuuteoriamaista ideologiaa Suomen passiivisesta ajautumisesta sotaan. Hän oli sitä mieltä, että Suomella oli itse asiassa valinnan mahdollisuus ennen jatkosotaa, mutta suomalaiset tekivät väärän valinnan. Lundinin lisäksi muista ulkomaisten tutkijoiden teoksista voidaan mainita Hans Peter Krosbyn *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa 1940–1941* vuodelta 1966 ja *Suomen valinta 1941* vuodelta 1967, sekä Anthony F. Uptonin *Välirauha* vuodelta 1965.

Korhosen lisäksi merkittäviä suomalaisia yleisen tason tulkintoja Suomen roolista toisessa maailmansodassa ovat esimerkiksi Mauno Jokipiin vuonna 1977 julkaistu artikkeli *Vuodenvaihte 1940–1941 uudessa valossa*, Tuomo Polvisen vuoden 1964 *Suomi suurvaltojen politiikassa 1941–1944*, Ohto Mannisen *Toteutumaton valtioliitto. Ruotsi ja Suomi talvisodan jälkeen* samalta vuodelta, Mannisen vuonna 1980 julkaisema *Suur-Suomen ääriviivat*, Helge Seppälän *Suomi hyökkääjänä 1941* (1984) sekä Mauno Jokipiin vuoden 1987 *Jatkosodan synty*. Tuoreemmista tutkimuksista voidaan mainita vielä Markku Jokisipilän vuonna 2004 tarkastettu väitöskirja *Aseveljiä vai liittolaisia?*, jossa hän käsitteli Suomen ja Saksan suhteita toisen maailmansodan aikana.

Oman lukunsa muodostavat useiden tuon ajan päätöksentekoon osallistuneiden henkilöiden muistelmat. Omat muistelmansa tai päiväkirjansa ovat julkaisseet (tai on postuumisti julkaistu) esimerkiksi C. G. E. Mannerheim, J. K. Paasikivi (esim. 1958 ja 1991), U. K. Kekkonen, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Edwin Linkomies (1970), Wipert von Blücher (1950), kenraali Paavo Talvela (1976), Risto Ryti, Toivo Kivimäki (1965), Hans Metzger (1986) sekä useat muut tapahtumien polttopisteessä olleet henkilöt. Näissä edellä mainituissa tutkimuksissa ja muissa teoksissa on pääasiassa pyritty argumentoimaan joko ajopuumaisen tai aktiivisen Suomen puolesta, sotavankien tai siviilien luovutuksia ei mainittavasti käsitellä. Yleisellä tasolla Suomen roolista toisessa maailmansodassa on siis olemassa paljon tutkimusta ja muuta kirjallisuutta.

Myös 1930-luvun Suomesta sekä tuolloin vallinneesta ilmapiiristä on olemassa suhteellisen runsaasti tutkimusta. 1920- ja etenkin 1930-luvun tapahtumat on tärkeä ottaa huomioon, koska niiden avulla voidaan paremmin yrittää ymmärtää kehitystä, joka johti talvi- ja jatkosotaan, sekä ennen kaikkea Suomen ja Saksan yhteistyön taustoja. Aiheeseen läheisesti liittyviä tutkimuksia ja muita teoksia ovat esimerkiksi Heikki Eskelisen (2004) väitöskirja Akateemisen Karjala-Seuran historiasta, *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan*, Olavi Paavolaisen *Pako pimeyteen* -trilogia (myös *Synkkä yksinpuhelu* jossain määrin) sekä Jari Hanskin (2006) väitöskirja *Juutalaisvastaisuus suomalaisissa aikakauslehdissä ja kirjallisuudessa 1918–1944*. Myös Rony Smolarin (2003) Abraham Stilleristä kirjoittama elämäkerta *Setä Stiller* valaisee kiinnostavalla ja vauhdikkaalla tavalla 1930- ja 1940-luvun Suomen kulttuurista ja poliittista ilmapiiriä sekä ”niiden kahdeksan” juutalaisen luovutusta syystalvella 1942.

Sotavankien sekä siviilipakolaisten vaiheista Suomessa toisen maailman sodan aikana on vähemmän tutkimuskirjallisuutta kuin yleisluontoisia esityksiä talvi- ja jatkosodasta sekä niihin johtaneista tapahtumista. Elina Sana (entisellä nimellä Suominen) julkaisi vuonna 1979 *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörn* -teoksensa, joka sekin herätti runsaasti keskustelua. Esimerkiksi Historiallisessa Aikakauskirjassa Yrjö Blomstedt kritisoi Sanaa voimakkaasti ja katsoi ”Suomen kunnian” säästyneen Saksan paineessa (ks. esim. Blomstedt 1980: 142-146). Taimi Torvisen vuonna 1984 julkaistu *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella* laajensi ja tarkensi Sanan aloittamaa tutkimusta pakolaisten kohtalosta. Hannu Rautkallio julkaisi vuonna 1985 teoksen *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto*, jossa hän asettui

Blomstedtin kannalle kritisoiden Sanan tuloksia. Rautkallio jatkoi samaa teemaa vuoden 2004 *Holokaustilta pelastetut* -kirjassaan.

Lisäksi sotavangeista Suomessa 1940-luvulla on kirjoittanut esimerkiksi Eino Pietola tutkimuksessa *Sotavangit Suomessa 1941–1944* (1987) sekä Pentti Tikkanen (2002) *Sotavangit*-teoksessaan. Pakolaiskysymyksestä, sotavangeista ja juutalaisten kohtalosta Suomessa on tämän lisäksi julkaistu suhteellisen paljon artikkeleita ja pienempiä tutkielmia. Aihetta tavalla tai toisella sivuavia julkaisemattomia pro gradu -töitä ja muita tutkimuksia on myös olemassa (ks. esim. Kujansuu 1999 ja Mikkola 2000). Sanan *Luovutetut* on puhaltanut pakolais- ja sotavankiaiheeseen uutta liekkiä myös siinä mielessä, että tutkimuskohteeksi on otettu myös Suomen ihmisluovutukset Neuvostoliittoon (ks. esim. Pekkarinen ja Pohjonen 2005). Sanan *Hohenhörn*-kirja aloitti pakolaisaihetta tavalla tai toisella sivuavien tutkielmien esiinmarssin. Yhteistä näille tarkasteluille on, että ne suhtautuvat aikaisempaa kriittisemmin Suomen toimintaan toisen maailmansodan aikana.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Työni toisessa luvussa lähdän liikkeelle kielen ja todellisuuden suhteen problematisoinnista. Tavoitteena on osoittaa, että todellisuuden ja sitä kuvaavan kielen suhde ei ole olemassa annettuna, vaan kieli on sopimuksenvarainen ja symbolinen järjestelmä, jolla arvioidaan ja luodaan todellisuutta. Tämä ajatus toimii taustana koko työlle ja puheelle, että historiantulkinta on poliittinen akti. Teen myös lyhyen jaottelun historian ja muistin välillä siten, että historia käsitetään tässä työssä nimenomaan tutkimuksellisesti työstetyksi narratiiviksi, muistilla puolestaan tarkoitetaan tätä jäsentymättömämpää kokemusvarastoa. Historian ja muistin jaottelusta siirryn erittelyyn historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen välillä sekä esitän, että historiankirjoitusprosessiin osallistuvat muutkin kuin historiantutkijat. Tästä on luonteva siirtyä tarkastelemaan historiakulttuuria, historiapolitiikkaa ja menneisyyspolitiikkaa. Historiakulttuuriin kuuluvat kaikki ne foorumit, joilla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa. Menneisyyspolitiikka puolestaan kiinnittää huomion niihin tapoihin ja intentioihin, joilla menneisyyttä pyritään tulkitsemaan.

Työni kolmannessa luvussa esittelen niin sanotun polit-typologian eli Kari Palosen alun perin formuloiman politiikka-käsitteen jäsentelyn neljään ulottuvuuteen. Typologia on yleisluontoinen jaottelu, jolla ilmiöiden ja tapahtumien poliittinen aspekti voidaan lukea esiin ja hahmotella edelleen. Käytän poliittisen toiminnan hahmottamiseen myös niin sanottua pelimetaforaa. Jaottelun ulottuvuuksia ovat politisoiminen, *polity*, politikoiminen ja *policy*. Käytän selvyuden takia osittain englanninkielistä termistöä, koska suomenkielinen politiikka-sana on ambivalentti tarkoittaen tulkitsijasta ja kontekstista riippuen esimerkiksi politiikkaa toimintana tai linjauksena (vrt. ulkopolitiikka tai talouspolitiikka). Jaottelun yleisluontoisen esittelyn lisäksi osoitan, miten typologiaa voidaan käyttää jäsentämään historiapolitiittista keskustelua.

Neljännessä luvussa tarkastelen luovutuskeskustelun historiallista taustaa. Keskustelu ajopuuteoriasta ja Suomen väitetystä pelivarasta tai pelivaran puuttumisesta on tärkeä ottaa tulkinnalliseksi taustaksi, jotta *Luovutettujen* herättämä debatti voidaan sijoittaa kontekstiinsa. Tarkoitus ei kuitenkaan ole rakentaa jatkumoa, jossa aikaisemmasta kiistelystä automaattisesti seuraisi nykyiset tapahtumat, vaan esitellä jatkosotaan liittyvän historiankirjoituksen ja -tutkimuksen menneisyyspolitiittisia ulottuvuuksia.

Luvussa viisi referoin Elina Sanan tuloksia tutkimukseni kannalta oleellisiin kohdin. Näitä ovat valtiollisen poliisin ja Gestapon välinen yhteistyö eli niin sanottu poliisilinja, ja armeijan ja Gestapon välinen yhteistoiminta eli niin sanottu sotilaslinja. Myös *Luovutetuissa* esille tulevat kysymykset pakolaisten ja sotavankien luovutusten vastuullisista tahoista ovat työni kannalta tärkeitä. Vastuukysymyksiä pohdin Hannah Arendtin yksilönvastuuteorian kautta eli sen suhteen, miten yksilö on aina vastuussa toimistaan, vaikka hän toimisi käskynalaisena.

Työni päättävissä kuudennessa ja seitsemännessä luvussa analysoin luovutuskeskustelussa käytettyä retoriikkaa. Aloitan analyysin politikoinnin eli kielellisten performatiivien tasolta. Tutkin erityisesti, minkälaista retoriikkaa erilaisten argumenttien perustelemiseen käytetään ja mitä implisiittisiä poliittisia sitoumuksia kielellisiin valintoihin liittyy. Tarkastelen luvussa myös menneisyyspolitiikan kritiikkiä poliittisena siirtona. Otan aiheen lähempään tarkasteluun, koska analysoidussa keskustelussa esiintyi runsaasti syytöksiä toisen osapuolen ”historialla manipuloimisesta”. Luvussa seitsemän analysoin keskustelussa

esiintynyttä puhetta kansallisesta identiteetistä *historiapolicyna*. Tämän jälkeen esitän johtopäätökset siitä, mitä *Luovutettujen* aiheuttama kohu laajemmin implikoi suomalaisesta menneisyyspolitiikasta jatkosodan suhteen. Työni lopuksi esitän jatkotutkimusaiheita, jotka sivuavat työssäni tarkastelemiäni teemoja.

2 HISTORIA JA POLITIIKKA

Tässä luvussa käsittelen ensinnäkin kielen ja todellisuuden suhteen poliittista ulottuvuutta, teen työni kannalta tarvittavan jaottelun historian ja muistin välillä, problematisoin historiantutkimuksen sekä historiatutkimuksen suhdetta. Tarkastelen historiantutkimuksen poliittisuutta esimerkeillä 1800-luvulta, jolloin historiantutkimus vähitellen eriytyi omaksi akateemiseksi tieteenalaksi. Luvussa esittelen myös työni kannalta oleelliset historiakulttuurin, historiapolitiikan sekä siitä johdetun menneisyyspolitiikan käsitteet.

2.1 Kielen ja todellisuuden suhteen poliittisuus

Todellisuuden ja sitä kuvaavan kielen problematisoinnin taustalla on sveitsiläisen Ferdinand de Saussuren teoria, jossa hän tutki kieltä tapahtumana ja merkkijärjestelmänä. Kieli on merkkien järjestelmä, merkki puolestaan on merkitsevän muodon ja merkityn idean yhteenliittymä. Merkin perusluonne on arbitraarinen, eikä merkitsijän ja merkityn välillä näin ollen ole luonnollista tai välttämätöntä suhdetta pois lukien onomatopoeettiset ilmaukset. Merkki on myös kauttaaltaan historiallinen eli tietyn merkitsijän ja merkityn yhdistyminen tietynä hetkenä on historiallisen prosessin kontingentti tuote. Kieli historiallisena suureena on avoin muutokselle, se on sosiaalisesti määräytyneet arvojen ja identiteettien järjestelmä, ja mitä voimakkaammasta kulttuurista on kyse sitä enemmän sen merkit näyttävät luonnollisilta. (Culler 1994: 24-40, 55.)

Käsite *langue* tarkoittaa kieltä abstraktina järjestelmänä, esimerkiksi normirakennelmana, kun taas *parole* kuvaa kielenkäyttöä eli realisoitumista yksittäisissä tapahtumissa. Näin ollen kieli perustuu merkkiin, joka puolestaan koostuu sekä merkitsijästä että merkitystä (signifier / signified). De Saussure päätyi tutkimustensa perusteella tulokseen, että merkin ja sisällön suhde on mielivaltainen, eli asian ja sen kuvaamiseen käytetyn sanan välillä ei välttämättä ole suoraa yhteyttä. (Culler 1994: 41-43; 1975: 8-24.) Kielen poliittisuuden kannalta on syytä painottaa de Saussurea enemmän merkitsijän ja merkityn suhteen poliittisuutta. Merkitys ei ole itsestään olemassa, vaan siihen liittyy aina kamppailua, kenellä on valta määrittää käsitteiden ja merkkien sisältö. Kielessä ei siis ole essentialistisia

olemuspiirteitä, vaan merkitys rakentuu ja muuttuu historiallisen ja poliittisen prosessin tuloksena.

Kieli on luonteeltaan myös symbolinen järjestelmä, jossa asioille, toiminnoille ja tapahtumille annetaan merkityksiä, jotka puolestaan tuovat tapahtumille lisämerkityksiä. Samalla todellisuutta ei pelkästään kuvata, vaan myös arvioidaan määrittämällä, mikä todellisuus on ja mikä siinä on tärkeää. Symboliset järjestelmät muokkaavat todellisuutta, joten niillä on myös poliittisia vaikutuksia ja merkityksiä. Toisaalta niiden syntymiseen vaikuttavat yhteiskunnan valtasuhteet ja politiikka. Symbolinen valta sekä symbolien valta ei ole symboleissa tai niiden järjestelmissä itsessään, vaan niillä voimilla tai ryhmillä tai henkilöillä, jotka auktorisoivat ko. symbolit, keiden symboleja ne ovat, keiden itseymmärrys ilmaistaan näissä symboleissa (Pekonen 1991: 32.)

Politiikan kannalta kyse on asioiden problematisoimisesta, eli yhden ainoan totuuden tai tulkinnan haastamisesta. Hallitsevat tahot tai vallitsevasta tilanteesta eniten hyötyvät pyrkivät naturalisoimaan tai ”jäädättämään” tietyn tulkinnan tai muilla tavoin kontrolloimaan tulkintamahdollisuuksia ja tulkintoja esimerkiksi rajoittamalla tutkittavia ja vertailtavia teemoja tai esittämällä tietyn käsityksen välttämättömänä ja luonnollisena. Näin ollen niin sanotun auktorisoidun kielen tunnusmerkki on, että se onnistuu legitimoimalla määrittelemään tapahtuman olemuksen. (Nyyssönen 1995: 13, Pekonen 1991: 44-45.)

Käsitteiden avulla käydään siis kamppailua vallasta sekä oman politiikan oikeuttamisesta. Poliittinen valta on sillä taholla, jonka kieli hyväksytään legitimoimiseksi. Kulloinkin määritellyt tosiasiat ovat usein sopimuksenvaraisia eli yleisön on hyväksyttävä ne. (Nyyssönen 1995: 14-15.) Tiivistäen valta on sillä, kenen kieltä käytetään. Historiantutkimuksen kannalta tarkasteltuna kyse on asiantuntijavallasta. Tulkitsijan valta on aina asiantuntijavaltaa, joka pyrkii kertomaan, mistä tarkasteltavassa ilmiössä on kyse ja mikä siinä on oleellista sekä miten ja missä ilmiötä voidaan käsitellä. Historiankirjoitus on osa menneisyyspolitiikkaa; siihen kuuluvat muistuttaminen, muistaminen, unohtaminen ja unohtuttaminen eri ulottuvuuksineen. Traditioiden sekä analyysin avulla myös luodaan odotushorisontti mahdollisille tulkinnoille. (Nyyssönen 1995: 149-152.)

Kieli mahdollistaa sosiaalisen kanssakäymisen ja integroi ihmisen kulttuuriin. Ihminen syntyy kieleen ja sen välittämiin yhteiskunnallisiin suhteisiin. Kielen yhteiset symboliset

ilmaukset ovat sosiaalistamisen välineitä: yhteiskunnassa roolit ja sosiaaliset suhteet siirretään ja sisäistetään kielen kautta. Kieli on näin ollen myös kulttuurinen sekä poliittinen ohjausjärjestelmä, joka sisältää menneisyydestä periytyviä arvoja ja merkityksiä. (Pekonen 1991: 42.) Käsityksillä menneisyydestä hallitaan ihmisten maailmankuvaa, käsitystä kansallisuudesta ja kansallisen identiteetin sekä yhtenäisyyden rakentamisesta. Esimerkiksi historiantutkimuksen tukiessa niin sanottua valkoista käsitystä Suomen vuoden 1918 sisällissodasta poikkeavia tulkintoja esittänyt leimautui helposti vasemmistolaiseksi ja tutkimukseen yhdistettiin poliittinen tarkoitushakuisuus. (Nyysönen 1995: 8.) Vuoden 1918 sisällissodan (tai minkä tahansa muun asian) tulkinnoissa ja nimeämisessä ei siis ole kyse vain niin sanotun totuuden julkituomisesta, vaan läsnä on aina myös kielellä välitettävä maailmankatsomus.

Länsimainen kollektiivinen muisti pohjautuu tiettyjen avainsanojen ja käsitteiden ympärille. Tällaisia ovat esimerkiksi holokausti, juutalaisten kansanmurha ja keskitysleirit, joilla on äärimmäisen vahva emotionaalinen lataus. Ne koskettavat jokaista sukupolvea vallitsevan historiakulttuurin kautta. Niillä vedotaan niin sanottuun kollektiiviseen omatuntoon, jotta esimerkiksi juutalaisten joukkotuho ei toistuisi. Tällä tavoin viittaukset juutalaisiin ja toiseen maailmansotaan käsitetään osaksi kollektiiviseen muistiin konstruoitua perustarinaa. (Torsti 2004: 166-168.) Suomalaisen menneisyyspolitiikan avainsanoja ja käsitteitä puolestaan ovat esimerkiksi Mannerheim, jatkosota, talvisota, sotasyllisyysoikeudenkäynti, noottikriisi ja suomettuminen, jotka herättävät voimakkaita mielipiteitä.

Kollektiivinen muisti ja omatunto eivät kuitenkaan ole olemassaan itsestään, vaan niitä rakennetaan edellä mainittujen historiakulttuuristen käsitteiden ja kertomusten avulla. Kollektiivinen muisti ja omatunto puolestaan mahdollistavat menneisyyspolitiikan esimerkiksi siten, että tekoja pyritään oikeuttamaan vetoamalla eksplisiittisesti tai implisiittisesti kollektiiviseen syyllisyyteen. On kuitenkin huomioitava, että historiapolitiikka ei välttämättä tarvitse käsitettä kollektiivinen muisti tai syyllisyys, vaan historialla voidaan politikoida myös pienemmässä mittakaavassa esimerkiksi kyseenalaistamalla edellä mainittujen käsitteiden tarpeellisuus tai funktio.

Tällä tavoin käsitteiden määrittämiseen ja menneisyyden tulkitsemiseen liittyy aina poliittinen aspekti. Kielen solmukohtina olevien käsitteiden sisältö ei ole itsestään selvä, ne ovat aina jonkin tahon määrittelemiä. Menneisyyden tulkitseminen on poliittinen akti: kyse on loppujen lopuksi, mitä konstruktion nimeltä ”Suomi” tai ”kansakunta” halutaan ottaa kuuluvaksi mukaan. Esimerkiksi ajopuumetaforan käyttäminen jatkosotatulkinnoissa lyö leimansa koko sodan tapahtumien tarkastelemiselle, koska se poistaa tai ainakin vähentää suomalaisten omaa vastuuta. Ajopuuideologinen ajattelu erilaisine painotuksineen onkin lyönyt leimansa suomalaiseen historiantulkintaan 1940-luvun lopulta aina nykypäivään asti.

2.2 Historia ja muisti

Muisti ja historia asetetaan usein vastakkain. Kontrasti muistuttaa ”maalaisjärjen” ja tieteellisen tiedon välistä eroa. Tieteellistä tietoa pidetään systemaattisena ja kriittisenä tietona, ja tätä seuraten historia käsitetään systemaattisena ja kriittisenä kollektiivisena muistina. Nykyaikaiseen kollektiiviseen muistiin vaikuttavat kaksi tekijää: historia sekä myytti. Kyse ei kuitenkaan ole siitä, että historia olisi ”kylmää faktaa” menneisyydestä ja myytti puolestaan niin sanottuja yleviä valheita. (Margalit 2003: 63-64.) Kollektiiviseen muistiin vaikuttavat kaikki historiakulttuurin tuotteet, sekä tutkittu historia että fiktiiviset kertomukset.

Kollektiivisen muistin työstäminen edellyttää kommunikaatiota. Se yhdistää ja organisoii erilaisia perspektiivejä eri tahojen muistamana ja tulkitsemana. Tällä tavoin yhteisön ihmiset, jotka eivät ole henkilökohtaisesti kokeneet tapahtumaa tulevat eri tulkintojen kautta tietoisiksi toisten kokemuksista. Modernin yhteiskunnan muistintyöstämismetodit ovat monimutkaisempia kuin esimerkiksi traditionaalisen kyläyhteisön. Suusta suuhun eläneen kertomuksen sijaan kollektiivista muistia muokkaavat lukuisat instituutiot, arkistot sekä muut historiakulttuurin toimijat. (Margalit 2003: 51-54.) Arkipäiväinen esimerkki kollektiivisen muistin muokkaamisesta on katujen nimeäminen. Nimeämällä katuja voidaan merkityksellistää, kanonisoida tai eliminoida tiettyjä käsityksiä menneisyydestä (Palonen 1993b: 110). On tietysti aina mahdollista kyseenalaistaa eli politisoida koko kollektiivinen identiteetti ja sen tarpeellisuus sekä muut historiakulttuurin ”tuotteet”.

Reinhart Koselleck (2004: 105-114, 216-221) jakaa kokemusta muokkaavat tekijät synkronisiin ja diakronisiin. Synkroniset vaikuttavat kokemushetkellä ja diakroniset kehittyvät historiallisesti. Synkronisia tekijöitä ovat välittömät elämykset sekä niin sanotut tapahtumarakenteet, jotka yhdenmukaistavat kokemuksia ja mahdollistavat subjektiivisen kokemisen. Ihminen ei ole *tabula rasa* kokemusten suhteen, vaan aikaisemmista kokemuksista on periytynyt erilaisia ehtoja, jotka puolestaan näkyvät aina kulloinkin kyseessä olevassa kokemustilassa. Tällaisia ovat muun muassa kieliyhteisö(t), uskonto ja ideologia, muut poliittiset vakaumukset sekä elinympäristö ja sukupuoli.

Diakronista kokemusta muokkaavat tekijät on se prosessi, jossa kokemus muuttuu muistamiseksi. Muistaminen vaatii jatkuvaa työstämistä, johon liittyy aina unohtamista, muistamista, arvottamista sekä muuntamista. Muistot ja kokemukset akkumuloituvat ja muuntuvat uudennlaisiksi yhdistelmiksi. Diakroniset tekijät ovat myös sikäli vallankäytön foorumi, että muistamiseen vaikuttaa aina kulloinenkin poliittinen ja yhteiskunnallinen tilanne. Molemmat tekijät vaikuttavat yhtä aikaa muistamiseen: synkroniset tekijät ovat läsnä välittömästi, kun taas diakroninen prosessi on jo nimensä mukaisesti historiallinen tapahtuma, joka kuitenkin on jatkuvasti käynnissä. (emt.)

Samaan tapaan voidaan tehdä teoreettinen jaottelu historian ja muistin välillä. Historia olisi näin ollen lähteistä systemaattisesti koottu konstruktio, kun taas muisti olisi jäsentelemättömämpi ja hajanaisempi (vrt. Nyysönen 1999: 34). Historia on menneisyyden tapahtumista (tai oikeammin niiden jäljistä) valittu ja koottu kertomus. Koselleckin termein muisti operoi synkronisella tasolla, kun taas historia toimii diakronisella; historia vaatii enemmän työstämistä kuin pelkkä muisti. Kyseessä on kuitenkin lähinnä analyttinen työkalu, koska historia ja muisti käsitteinä ovat sellaisia, että näitä tuskin koskaan pystytään tyhjentävästi määrittelemään.

Työssäni käsittelen muistin, menneisyyden ja historian suhdetta edellä mainitulla tavalla. Historia on jäsenelty kokonaisuus, kuten myös kollektiivinen muisti muistomerkkeineen ja juhlapäivineen jossain määrin, muisti taas on enemmän yksilön henkilökohtainen, mahdollisesti hyvinkin jäsentymätön varanto; jokaisellahan on menneisyytensä, jäseneltynä tai ei. Niin sanottu jaettu muisti voi sisältää vaikutteita ja osia historiasta, historia on siis tavallaan yhteisen, jaetun muistivarannon osa. Muistaminen prosessina

puolestaan jäsentää ja organisoii muistia. Historiankirjoituksessa hyödynnetään kaikkia näitä menneisyyden käsittelyn muotoja, mutta sen tuloksena on aina jäsenneily esitys, historia. Poliittisuus taas voidaan lukea esiin jokaisesta edellä mainitusta menneisyyskäsitteestä: kyse on aina vallankäytöstä, kun esitetään, mitä ja miten pitäisi muistaa ja mitä unohtaa.

2.3 Eriilaiset historiat

Historian voidaan nähdä olevan reaktio niihin kysymyksiin, joita ihmisen toiminnan jäljet herättävät. Historiaa ovat ne vastaukset, jotka annetaan ihmisen toiminnan jälkiä koskeviin kysymyksiin. Näin ollen historiaa tulisi tarkastella ”arkisena” asiana, koska se on yksi niistä tavoista, joilla ihmiset hallitsevat elinympäristöään: ilman historiaa se helposti näyttää rakentuneen mielivaltaisesti. (Kalela 2000: 24.)

Historia on myös määritelty henkiseksi muodoksi, jossa kulttuuri tekee itselleen tilityksen menneisyydestään. Tässä historia asennoituu menneisyyteen siten, että menneisyydestä on tehtävä tiliä ja tapahtumien yhteydet selvitettävä. Historiallista tietoa tavoitteleva subjekti on nimenomaan kulttuuri. Jokainen kulttuuri luo itselleen oman historian muodon, kulttuurin laatu määrää, mitä se pitää historiana ja millaisena historiana. Kiinnostuksen historiaan määrää puolestaan kysymys, mitkä asiat ovat tärkeitä, eli menneisyys riippuu aina sitä ymmärtämään pyrkivän subjektin laadusta. Ja jokainen kulttuuri luo oman historiallisen tietämyksensä oman tyylinsä mukaisesti. (Huizinga 1967: 85-89.)

Kulttuuri tiliä tekevänä figurina on laaja, ja sitä voidaan käyttää hämärtämään, kuka milloinkin oikeastaan toimii. Tästä huolimatta mainitun kaltainen tilinteko menneisyyden kanssa sisältää tärkeän ajatuksen, että niin sanottuun tilityksen tekemiseen osallistuvat muutkin kuin pelkkä virallinen historiankirjoitus. Näin ollen määritelmässä on tilaa monenlaisille – ristiriitaisillekin – käsityksille ja tulkinnoille.

Historia välittyy lukemattomilla eri tavoilla. Historian esityksiä voivat olla esimerkiksi kertomukset merkittävästä rakennuksesta tai television uutiskuviin liittyvät selostukset. Oleellista on huomioda, ettei historian esitysten tarvitse olla kirjallisia, eikä niiltä voi edellyttää tekstimuotoa. Historiaa voidaan esittää myös kuvina ja musiikkina. Onkin

soveliaampaa ajatella, että historiankirjoituksen erilaiset ja eri muotoiset tuotteet ovat osa laajempaa käsitettä, historian esityksiä. Tämä ajattelumalli johtaa siihen, että historiaa voi esittää ja kirjoittaa melkein kuka tahansa. Suuri osa historian esittäjistä onkin muita kuin alan tutkijoita tai ammattilaisia. (Kalela 2000: 25.)

Historioitsijat siis pyrkivät määrittämään, mitkä ovat historiallisesti merkityksellisiä asioita ja mitkä merkityksettömiä. Tärkeät asiat kerrotaan ja muistetaan, merkityksettömät saavat vaipua unholaan. Merkittäväksi määritelty tieto puolestaan perustuu väitetyille ”totuuksille”. Tavallaan historia on kuitenkin olemassa jo ennen kuin historioitsijat aloittavat oman työnsä. Alan ammattilaisten on pakko hyväksyä, että historiaa voi esittää ja kirjoittaa melkein kuka tahansa itselleen tärkeistä asioista; tässä tuleekin esiin tärkeä käsitteellinen ero historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen välillä. Historiantutkimus on akateemista, kun taas historiankirjoitukseen voivat helpommin vaikuttaa myös muut historiakulttuurin tuotteet: historiakäsitystä muokkaavat myös muistopatsaat, museot, koulukirjat, uutisten taustat, romaanit, näytelmät, elokuvat ja televisiosarjat sekä vaikkapa jokapäiväiset sanomalehdet. Niin sanottujen julkisten historian esitysten lisäksi on olemassa ”kansanomainen” historia, jolla tarkoitetaan työpaikalla ja kotona kerrottua sukulaisilta ja lähiympäristöstä omaksuttua historiaa.

Historia on yhteisön ylläpitämä: kansanomaisen historian kohdalla yhteisö valvoo esimerkiksi niin sanotun virallisen historiankirjoituksen kautta sitä, mitä kelpuutetaan historiaan ja miten asiat siinä esitetään. Nämä seikat eivät ole itsestään selviä. Kontrolli ei myöskään ole samanlaista eri yhteisöissä: toisissa puhutaan avoimesti asioista, joita toisissa ei lainkaan uskalleta ottaa keskustelunaiheiksi. (Kalela 2000: 38.) Toisin sanoen yhteisöjen historiakulttuurinen avoimuus ja demokraattisuus vaihtelevat runsaasti.

Muistin, historiankirjoituksen ja politiikan kannalta oleellista onkin tarkastella sitä, mitä on määrätty unohdettavaksi ja missä määrin unohtaminen on vapaaehtoista (Nyyssönen 1999: 41.) Esimerkiksi juhlapäivien tai muistojuhlien yhteydessä voidaan aina pohtia, miksi ja miten juuri tämä tietty ihminen tai tapahtuma on päätetty pitää ihmisten muistissa. Näin ollen niin sanottujen maallikoiden historian sekä ammattilaisten historian välinen jännite on politiikan tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen. On kysymys siitä, miten ammattihistorioitsijat ja poliittinen eliitti pyrkivät määrittämään, mikä on muistamisen

arvoista. Eri toimijoilla voi olla hyvinkin erilaiset painotukset ja intentiot. Toisin sanoen on kyse ihmisten historian sekä tätä kautta heidän identiteettinsä määrittämisestä. Ei ole yhdentekevää, minkälainen konstruktio Suomesta pyritään rakentamaan.

On tärkeää tarkastella myös historiantutkijan sekä historian suhdetta. Jorma Kalela kirjoittaa, että Hayden White (historiankirjoituksen narratiivisesta luonteesta ks. esimerkiksi White 1973) sekä Frank Ankersmit ovat tässä suhteessa olleet edelläkävijöitä. He ovat pyrkineet osoittamaan, että historiaa ei ole perusteltua käsittää sellaiseksi todellisuuden peruselementiksi, joksi se hyvin usein ymmärretään. Historialla ei ole sen paremmin ”kulkua” kuin ”mieltäkään”. Nämä ovat vain historialle annettuja merkityksiä. (Kalela 1993: 108.) Historiaa ei siis ole automaattisesti olemassa ilman sen tulkitsijaa tai kirjoittajaa, vasta niiden kautta historia saa merkityksensä.

Hayden White näkee historiankirjoituksen tuotteiden olevan konstruktioita, joita voidaan tarkastella narratiiveina, joissa menneisyys on järjestetty ja kirjoitettu tiettyyn muotoon (White 1973: 2-5). Tutkija siis ottaa käsiteltäväkseen menneisyyden tapahtumia ja järjestää ne historialliseksi narratiiviksi. Tällä tavoin White sanoo haluavansa korostaa historiantutkijan innovatiivista roolia: historioitsija järjestää tutkimansa ajanjakson tapahtumat merkityshierarkiaksi määrittämällä niille tehtäviä narratiivinsa rakennuspalikoina, ja näistä tutkijan valinnoista muodostuu historiallinen narratiivi (emt. 7).

Historian ammattilaiset eivät kuitenkaan ole ainoita, jotka antavat historialle merkityksiä, vaikka usein tarkastellaankin juuri historiantutkimuksen välittämää tietoa. Tästä syntyy helposti harhakäsitys, jossa niin sanotun suuren yleisön näkemys historiasta palautuu historian tutkimuksen välittämään tietoon. Historiantutkimus ja historia eivät myöskään ole synonyymejä: historiantutkimus voidaan mahduttaa historia-käsitteen alle, mutta silti tutkimus on ainoastaan pieni osa historiaa. Historiaa koskevaa tietoa olisi perusteltua lähestyä siten, että sitä koskeva tietämys koostuu monesta eri lähteestä. (Kalela 1993: 108-109.)

Tämän tutkimuksen kannalta oleellista on lähtökohta, että historiaa eivät tulkitse vain ammattihistorioitsijat, vaan historia on ”julkista riistaa”. Näin ollen historiankirjoitus ja

historiantutkimus on aina poliittinen prosessi, jonka keskiössä on kamppailu, kenellä tai keillä on valta tulkita menneisyyttä. Historioitsijat ovat myös poliittisia toimijoita, jotka ovat tärkeä osa jatkuvasti käynnissä olevaa keskustelua menneisyyden tulkinnoista. He tekevät menneisyyspolitiikkaa omilla tutkimuksillaan ja tulkinnoillaan, vaikka ne eivät olisi eksplisiittisen poliittisia.

2.4 Historiakulttuuri

Historiakulttuuri-käsite (saks. *Geschichtskultur*) nousi julkisuuteen 1980-luvulla Länsi-Saksassa. Sillä viitattiin tapoihin, joilla menneisyyteen liittyviä mielikuvia tuotettiin ja käytettiin. Siitä lähtien historiakulttuuriksi on kutsuttu kulttuurin aluetta, jolla ihmiset kohtaavat menneisyyden ja tekevät tiliä sen kanssa. Historiakulttuuria on esimerkiksi se, miten menneisyyttä ylläpidetään kouluopetuksen, museoiden, arkistojen tai näyttelyiden kautta. Toisin sanoen historiakulttuuri liittyy siihen, miten historia on monin tavoin läsnä ihmisen ja yhteisön elämässä, miten historia näyttäytyy arkipäiväisissä yhteyksissään, mihin kaikkeen se liittyy ja miten historia ja historiasta kertominen kohtaavat nykyhetken. Käsitteen taustalla on idea, että historiallisuuden kaikki merkitykset eivät ole tutkijoiden ulottuvissa. Ammattihistorioitsijoiden julkisuudessa esittämässä ajatuksissa ja käymässä keskusteluissa on kyse ainoastaan pienestä osasta menneisyyteen liittyvää tiedon ja tietoisuuden muodostusta. Seppo Hentilä toteaa myös, että mitä vakaampi demokratia on kyseessä, sitä avoimempi, keskustelevampi ja kriittisempi on historiakulttuuri, ja sitä paremmin se kykenee sietämään myös erimielisyyksiä. (Salmi 2001: 134, Hentilä 2001: 32.)

Historiakulttuurin voidaan tulkita olevan yhteisön kollektiivisen muistin materialisoituma. Traditionaalisissa perinneyhteisöissä kollektiivinen muisti rakentui ja säilyi yhteisöön kuuluvien keskenään välittämänä muistelupuheena. Se myös ilmensi omalla tavallaan mieleenpainamisen ja säilyttämisen velvoitetta. Erilaisten tallennusvälineiden myötä suullisen tradition merkitys väheni ja kollektiivista muistia ryhdyttiin institutionalisoimaan. Näin syntyivät lukuisat historiakulttuurin tuotteet kuten museot, historialliset romaanit ja elokuvat. Kollektiivisen muistin institutionalisoidut muodot mahdollistavat muistin politiikan harjoittamisen. Muistin politiikan sisältöä kontrolloimalla ihmiset voidaan pyrkiä saamaan hyväksymään ja samaistumaan haluttuihin poliittisiin päämääriin. Yhteisön

muistilla on kuitenkin inhimillinen ulottuvuutensa, eli se ei automaattisesti alistu manipuloitavaksi, vaan siinä esiintyy aina jonkin verran vastustusta ja vastamanipulaatiota. Esimerkki vastamanipulaatiosta on entisten neuvostomaiden historiakulttuurin kaksitasoisuus. Virallisten monumenttien, muistopäivien ja muistomerkkien lisäksi kirjallisuudessa sekä elokuvissa on enemmän tai vähemmän implisiittisiä tulkintoja muistamisen arvoisista asioista. (Ahonen 2004: 227-232.)

Historiakulttuuriin kuuluu näin ollen kaikki se, missä historiaa on läsnä: lehdissä, päivänpoliittisissa keskusteluissa, ajan hengessä sekä ylipäätään lähes tulkoon kaikkialla, missä ihmiset toimivat. Historiakulttuurin ulottuvuuksia tutkittaessa pyritään tarkastelemaan myös kysymystä, millä kaikilla tavoilla menneisyys on läsnä nykyisyydessä. Esimerkiksi Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* ja *Täällä Pohjantähden alla* ovat vaikuttaneet voimakkaasti suomalaisten käsityksiin historiasta, ja niiden sisältämät tulkinnat herättivät jo ilmestyessään runsaasti keskustelua.

Historiankirjoitusta on usein sanottu kollektiiviseksi muistamiseksi, koska siinä yhteisö työstää muistiaan ja elvyttää menneisyyden tapahtumia julkiseen keskusteluun samaan tapaan kuin yksilö tietoisuudessaan käy jatkuvaa dialogia aiempien kokemustensa kanssa. Tällaista yhteisöllistä muistamista ei ole ainoastaan tutkimus, vaan koko historiakulttuuri. Kollektiivisen muistin muodostavat kaikki nykyisyyden menneisyydet, jotka ovat läsnä kokemusvarastona. Historiantutkimuksen lisäksi menneisyysmuistin rakentamiseen osallistuvat myös niin sanotut populaarit diskurssit, joissa traumaattisia kokemuksia käsitellään. Tästä juutalaisten joukkomurha on kuvaava esimerkki: sitä on työstetty runsaasti niin tutkimusten kuin esimerkiksi elokuvien ja sarjakuvien avulla. (Salmi 2001: 137-138.)

Menneisyys käytäntöinä tarkoittaa menneisyyden ilmenemistä nykyisyydessä käytäntöinä sekä toimintana. Näitä ovat esimerkiksi tavat, rituaalit, seremoniat, juhlapäivien vietto ja ylipäätään tietoinen tai tiedostamaton perinteiden jatkaminen. Käytännöt voivat luonnollisesti olla myös tietoisin manipulaation ja vallankäytön kohde. Toiminnan tehtävänä voi olla illuusio jatkuvuudesta, vaikka perinne sinänsä olisikin keksitty. Muistomerkit, monumentit sekä museot ovat menneisyyden kiintopisteitä nykyisyydessä. Niitä voidaan pitää eräänlaisina muistipaikkoina. Menneisyyden artefaktiluonne voi olla

myös tietoisien politiikan kohde: muistomerkkien ja monumenttien pystyttämällä voidaan vaikuttaa historiatietoisuuteen muistuttamalla menneestä. Niiden poistaminen tai hävittäminen puolestaan on aktiivista unohduttamista. (Salmi 2001: 146, 143.)

Historiakulttuurin tuotteet ovat usein laajemmin dialogisia kuin historian tutkimus, koska usein kohteena on laajempi yleisö kuin akateeminen yhteisö. Historiakulttuurin tuotteilla on myös tutkimusta laajemmat mahdollisuudet pyrkiä vetoamaan yleisöön esimerkiksi pateettisuuden, pilkan ja pelottelun tai jännittävyuden avulla. Ne voivat myös moralisoida pitämällä lähtökohtana, että ihmisen pyrkimyksenä on erottaa hyvä pahasta. Näin ollen historiakulttuurin ei-tutkimuksellisten tuotteiden voima on eettis-retorinen ja esteettisissä tekijöissä, kun taas tutkimus joutuu ottamaan huomioon myös epistemologiset vaatimukset. (Ahonen 2004: 228-230.) Tämä käsitys historiakulttuurista pitää näin ollen historiakulttuuria laajempänä ilmiönä kuin historian tutkimusta, joka on tavallaan oma – ei kuitenkaan suljettu – sektorinsa historiakulttuurin sisällä. Tämä käsitteellinen ero tuli esiin myös *Luovutettujen* aiheuttamassa keskustelussa.

2.5 Historiapolitiikka

Historiakulttuuri pitää sisällään kaikki ne tavat, joilla menneisyyttä tulkitaan ja kansallista identiteettiä pyritään rakentamaan, historiapolitiikka puolestaan liittyy kiinteämmin vallankäyttöön. Historiapolitiikalla taas (saks. *Geschichtspolitik*) tarkoitetaan toimintaa, jossa tietyt toimijat pyrkivät määrittelemään yhteisön keskeisimmät arvot, käsitykset ja symbolit. Toimijat siis kamppailevat menneisyydestä koskevista tulkinnoista lähtökohtanaan omat subjektiiviset intressinsä. Historiapolitiikkaa ovat esimerkiksi kiistat kansallisesta itseymmärryksestä eli siitä, kenellä on valta määrittää, mitä suomalaisuuteen kuuluu. Tämä kamppailu puolestaan tapahtuu julkisuudessa, jossa näkemykset pyritään legitimoimaan. (Wolfrum 1999: 56-59.) Toisaalta historiapolitiikkaa on myös sen politisoiminen, mihin suomalaisuutta tai kansallista identiteettiä ylipäätään tarvitaan.

Seppo Hentilä (2001: 33) puolestaan määrittelee historiakulttuurin ja historiapolitiikan välisen yhteyden seuraavasti:

”Historiapoliitikasta puhuttaessa tärkeitä ovat historian käyttöä ohjaavat intressit ja tavoitteet, historiakulttuurissa on kyse enemmänkin historian käytön foorumeista ja historiakäsityksissä niiden käyttöä ohjaavista ja aktivoivista arvostuksista. Historiapoliitikka on siis selvästi tietoista ja aktiivista toimintaa, historiakäsitykset voivat olla myös tiedostamattomia ja passiivisia.”

Menneisyyttä yritetään hallita useilla eri tavoilla ympäri maailmaa. Tilinteon menetelmiä voivat olla esimerkiksi virallisten tahojen rahoittamat tutkimusprojektit tai oikeudenkäynnit. Jos tutkimuksen laittaa alulle maan hallitus, edustaa päätös virallista historiapolitiikkaa, vaikka varsinaisen tutkimuksen tuloksiin ei puututtaisikaan. Historian ”totuuksia” ovat käyttäneet puolustukseen niin vallanpitäjät kuin vallankumouksellisetkin. Näin ollen ilmiönä tällainen ”menneisyydenhallinta” ei ole uusi, mutta 1900-luku on tuonut siihen tullessaan uusia ulottuvuuksia. (Hentilä 2005: 5-12.)

Menneisyysuhteen poliittisuutta eli historiapolitiikkaa ja historian julkista käyttöä koskevan keskustelun kansainvälinen esimerkki *par excellence* on ollut holokausti-debatti, jonka ytimessä on kolmannen valtakunnan juutalaisvainoja koskevien käsitysten ja tulkintojen historiapolitiittinen käyttö.¹ Kolmannen valtakunnan rikosten ja niiden seuraamusten selvittely jatkuu yhä, vaikka toisen maailmansodan päättymisestä on jo kulunut yli 60 vuotta. Näin ollen juutalaisten kansanmurha on jatkuvasti läsnä päivänpoliittisessa keskustelussa. Esimerkiksi vuonna 2000 Saksan liittopäivät hyväksyivät

---

¹ Kiiwas historiapolitiittinen keskustelu on 1980-luvulla Länsi-Saksassa alkanut perusteellinen natsimenneisyyden merkityksen kriittinen arvioiminen. Esimerkiksi Ernst Nolte pyrki kyseenalaistamaan holokaustin ja kolmannen valtakunnan singulaarisuuden sekä tulkitsemaan juutalaisten ja muiden vähemmistöjen joukkomurhan reaktiona Neuvostoliiton ja bolshevismien uhkaan. Hänen mielestään kolmannen valtakunnan harjoittama teollinen kansanmurha oli loogista jatkoa bolshevikkien kulakki-luokan tuhoamiselle. Bolshevismien muodostama vaara oli riittävä syy siihen, että saksalaiset ”kääntyivät” kansallissosialismiin. Tästä syystä saksalaisten syyllistäminen oli lopetettava ja pyrittävä rakentamaan uusi, positiivinen kansallinen identiteetti. (Nolte 1994: 12-23) *Historikerstreit* puhkesi kesäkuussa 1986, kun Die Zeit -lehti julkaisi filosofi Jürgen Habermasin (1994: 34-44) artikkelin *Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung*. Hän kritisoi ”oikeistorevisionisteja”, että heille yhteisön integraatio on yksilön identiteettiä tärkeämpi: yksilö voidaan unohtaa, kunhan yhteisölle, tässä tapauksessa Saksan liittotasavallalle, voidaan konstruoida yhtenäinen identiteetti. Habermas ei hyväksynyt tällaista pyrkimystä, jossa historiankirjoitukselle määritellään ”korkeampi tarkoituksellisuus”, vaan hän puolusti historiantulkintojen pluralismia nationalistista konsensusta vastaan. Ernst Noltea Jürgen Habermas kritisoi kolmannen valtakunnan hirmutekijöiden erityisluonteen häivyttämisestä vertaamalla niitä bolshevikkien tekoihin sekä yhä tuolloin voimassa olleeseen Neuvostoliiton muodostamaan ”punaiseen vaaraan”. Tällä tavoin esimerkiksi juutalaisten teollisen joukkomurhan erityisyys kutistuu pelkästään tekniseksi innovaatioksi ja holokaustista tulee ainoastaan yksi tapaus kansanmurhien laajassa joukossa. Habermas näki tällaisen väkisin puhdistetun saksalaisen kansallisen tietoisuuden taustalla olevan pyrkimyksen luoda Saksasta täydellisen Nato-kelpoinen, länsimaihin kiinteästi kytköksissä oleva kansallisvaltio. *Historikerstreit* ei ole kovinkaan paljon koskettanut varsinaista tutkimusta, se on ollut väittelyä historiakuvasta ja historian käytöstä eettisin, moraalisin ja poliittisin argumentein. (Ks. enemmän esim. Hentilä 1994: 156-157; Stürmer 1994; Hildebrand 1994; Parvikko 2002: 93-111 ja LaCapra 1998: 64-65).

lain, jonka perusteella elossa oleville kansallissosialistiseen Saksaan sodan aikana pakkotyöhön joutuneille eri maiden kansalaisille maksetaan korvauksia. (Hentilä 2001: 26-27.) Toinen kuvaava esimerkki on uutinen, jonka mukaan juutalaisvastaiset kommentit katkaisivat saksalaisen kenraalin uran hänen kiiteltyä erään kansanedustajan juutalaisvastaista puhetta (ks. HS 5.11.2003).

Holokausti-tematiikka kytkeytyy jatkuvasti uusiin historiapolitiittisiin tilanteisiin sekä laajenee uusiksi kysymyksiksi ja uusiin ulottuvuuksiin. Se on osoitus historiapolitiittisen problematiikan monikerroksisuudesta. Kolmannen valtakunnan rikosten selvittämällä ja selvittämättä jättämällä, kuten sillä, miten niitä on selvitetty tai jätetty selvittämättä on niinkään oma historiansa. Historiapolitiittinen aspektinsa on myös sillä, mihin historiatietoa on käytetty tai jätetty käyttämättä. Myös näillä on oma historiansa, jota voidaan käyttää esimerkiksi juuri historiapolitiittisena argumenttina. (Hentilä 2001: 27.) Toinen esimerkki menneisyyspolitiikasta on Heino Nyysösen (1999) väitöskirjassaan tutkima Unkari, jossa vuoden 1956 tapahtumat ja sen tulkinnat ovat olleet historiapolitiittinen argumentti koko 50 vuoden ajan, esimerkiksi historiallisia merkkipäiviä on Unkarissa vietetty hyvin eri tavoin. Tuorein osoitus tästä on kansannousun 50-vuotisjuhlapäivän lokakuussa 2006 aiheuttamat mellakat.

Saksan asemasta historiapolitiittisen keskustelun ja tutkimuksen pioneerina kertovat myös käsitteelliset ongelmat. Muun muassa englantilainen historioitsija Timothy Garton Ash on nostanut esille saksankielisen *Geschichtspolitik*-käsitteen kääntämiseen liittyvät vaikeudet (ks. myös Wolfrum 1999). Englanninkielistä käännöstä *history politics* ei välttämättä ymmärretä siinä merkityksessä kuin saksankielistä käsitettä käytetään. Myös käsitteille *Vergangenheitsbewältigung* ja *Geschichtsaufarbeitung* on ehdotettu monenlaisia vastineita: ”treating”, ”working over”, ”confronting”, ”coping”, ”dealing”, ”coming to terms” tai ”overcoming” the past. (Hentilä 2001: 33.)

Historiapolitiikka liittyy siis olennaisesti siihen, millä tavoin ja mitä halutaan muistaa: taustalla on kysymys siitä, miksi juuri tällainen tai tuollainen tulkinta menneisyydestä. Historiapolitiikassa on myös kyse siitä, mitä halutaan ottaa oletetun kansallisen identiteetin rakennusaineiksi. Ei ole yhdentekevää, minkälainen menneisyys määritellään kuuluvaksi kansakunnan tai valtion historiaan. Eikä kaikkea mennyttä aina edes tunnusteta historiaksi.

Historiapoliittinen keskustelu liittyy kiinteästi myös tällaiseen kamppailuun tunnustamisesta ja hyväksytyksi tulemisesta (Nyyssönen 2001: 26-32).

Historiapoliitikassa on näin ollen kyse siitä, miten historiaa käytetään, mihin sitä käytetään ja kuka sitä käyttää. Huomio ei kohdistu ainoastaan akateemiseen tutkimukseen, vaan laajemmin siihen, miten historiaa koskevia väittämiä yhteiskunnassa käytetään, kuka niitä käyttää ja mitä poliittisia tavoitteita niillä ajetaan. Taustalla on oletamus, että ihmisillä (ja näin ollen yhteiskunnalla) on pyrkimys tilittää kipeitä tapahtumia, traumoja ja vaikeaa menneisyyttä. Käytänkin omassa työssäni käsitettä menneisyyspolitiikka, jonka avulla pyrin ottamaan huomioon sellaiset tulkinnat, jotka tulevat akateemisen tutkijayhteisön ulkopuolelta. Käsite historiapoliitiikka implikoi, että politikointi liittyy nimenomaan tutkittuun historiaan, kun taas menneisyyspolitiikka laajentaa tarkastelun kohteeksi koko historiakulttuurin eri ulottuvuudet poliittisen toiminnan kannalta.

2.6 Historiankirjoituksen poliittinen luonne

Muistaminen, unohtaminen, kansallinen historiankirjoitus ja menneisyyden hallinta ovat nousseet esiin sosialismin romahduksen myötä 1900-luvun lopulta lähtien niin julkisessa keskustelussa kuin tutkimuksessakin. Oletettu virallinen, usein itseään objektiiviseksi kutsuva, historiankirjoitus on saanut rinnalleen haastajia. Menneisyyskäsitykset eivät objektiivisesti heijasta tapahtumahistoriaa sinänsä. Menneisyydestä sekä etenkin kansallisesta menneisyydestä on tullut politikoinnin kohde: kansallisesti merkittävänä pidetyistä tapahtumista esitetään jatkuvasti toisistaan poikkeavia tulkintoja. On myös ryhdytty pohtimaan oletetun virallisen historiankirjoituksen sekä kansalaisten historiakäsityksen eroavaisuuksia, koska niin sanottujen tavallisten ihmisten käsitys menneistä tapahtumista ja niiden merkityksestä ei suoraan heijasta vallalla olevaa historiantulkintaa tai poliittisen tai tieteellisen eliitin käsityksiä kansallisesta historiasta.

Poliittinen valta on aina historiallista ja läheisessä suhteessa menneisyyteen. Kamppailussa vallasta on kysymys myös menneisyyskäsityksistä sekä niiden poliittisesta merkityksestä. Jonkin asian tai tapahtuman, esimerkiksi juuri jatkosodan, muistaminen tietyllä tavalla verhoaa sisäänsä usein joidenkin toisten tapahtumien tai saman tapahtuman joiden ulottuvuuksien ja ominaisuuksien unohtamisen tai niistä vaikenemisen. Suomen historiassa

tällaisia näkyviä jatkuvan politikoinnin kohteita ovat esimerkiksi koko niin sanotun ensimmäisen tasavallan aikakauden tapahtuman itsenäistymisestä ja sisällissodasta toisen maailmansodan päättymiseen. Tätä ajanjaksoa koskevaan keskusteluun ja muistamiseen liittyy sekä vaikenemisen ja vaijennamisen politiikkaa että ylevöittämissä ja vähättelyn politiikkaa monin eri tavoin.

Laajemmin taustalla on politiikkakäsitys, jonka mukaan tilanteissa on aina erilaisia toimintamahdollisuuksia. Tämä tarkoittaa sitä, että hyväksytään tapahtumien kontingentti luonne eli se, että aina olisi voitu toimia myös toisella tavalla. Poliittikka on siis aina siellä, missä on mahdollista toimia toisin. Näin ollen korostuu historian poliittinen luonne ja se, että poliittisessa toiminnassa on aina mahdollisuuksien toteuttamiseen liittyvien konfliktien lisäksi kysymys mahdollisen ja mahdottoman rajasta. Tällaisten reaalisten mahdollisuuksien ydin on siinä, että jokaisessa historiallisessa tilanteessa on useita keskenään vastakkaisia reaalisia tai sellaisiksi tehtävissä olevia mahdollisuuksia ihmisten toiminnalle (Palonen 1978: 9-10). Menneisyyspolitiikan ja muistin politiikan kannalta tämä tarkoittaa, että myös historiantulkinta on poliittinen akti ja tähän osallistuva taho on poliitikko: aina on mahdollista tulkita ja toimia myös toisin.

Historiankirjoituksen poliittinen luonne sinänsä ei ole uusi ilmiö, vaikka rautaesiripun repeytymisen jälkeen menneisyyden arviointi onkin saanut uusia näköaloja. Se on ollut kiinteässä yhteydessä vallankäyttöön kaikissa kulttuureissa ja kaikenlaisissa yhteiskunnissa. Kun 1700-luvun ja 1800-luvun taitteessa historiasta tuli oma akateeminen oppiaineensa eurooppalaisissa yliopistoissa, sen tällaista niin sanottua tieteellistymistä edesauttoi tuon ajan johtava aate Euroopassa eli nationalismi. Poliittiset eliitit sekä johtavat historioitsijat valjastivat historiankirjoituksen kansallisuusaatteen tukemiseen ja levittämiseen sekä sen legitimoimiseen, kuten esimerkiksi Saksassa.

Historiankirjoituksen ja poliittisten pyrkimysten mutkikkaasta suhteesta on olemassa runsaasti esimerkkejä myös Suomesta. 1800-luvun lopulla fennomaanit kirjoittivat Suomen historiaa voimakkaasti nationalistisesta, suomalaiskansallisesta näkökulmasta. Esimerkiksi Hegelin oppilaan, J. V. Snellmanin, ajattelussa historialla oli ollut merkittävä osa kansallisuuden rakentumisessa; historian avulla kansaa voitiin sivistää tuntemaan omat juurensa, mikä oli tärkeää, koska Snellmanin historianfilosofiassa historian kantavia voimia

ja perusyksiköitä ovat kansakunnat. Kansakunnilla puolestaan katsottiin olevan oikeus omaan historiaan ja valtioon. Muun muassa professori Kustavi Grotenfelt näki historian tutkimuksen viittana kansalla kohti tulevaisuutta: kansan valtiollisella olemuksella ja sen historian kirjoituksella oli oleellinen riippuvuussuhde toisistaan. (Tommila 1989: 83-95.) Suomalaisessa historian kirjoituksessa oli siis 1800-luvulla havaittavissa samanlaisia nationalistisia pyrkimyksiä kuin Saksassa. 1900-luvun alkupuolella kansallista identiteettiä vahvistettiin esimerkiksi kirjoittamalla Arvi Korhosella *Hakkapeliittojen historia*. Hakkapeliittojen katsottiin tarvitsevan oman historiateoksensa, koska suomalaisille haluttiin osoittaa heidän esi-isänsä sankariteot (Tommila 1989: 184).

Toisena esimerkkinä voidaan mainita Mannerheimin vapaussodan jälkeisen käskyn koota juuri päättyneen sodan asiakirjamateriaali ja laatia sodan virallinen historia. Toimikuntaa johti kenraalimajuri Hannes Ignatius, ja tuloksena julkaistiin *Suomen vapaussota 1918* kuusiosaisena vuosien 1920–1926 aikana. Siinä painotettiin ylipäällikön, vanhemman polven upseeriston sekä suojeluskuntien merkitystä sodan ratkaisulle. Teoksesta tuli ”virallinen” sotahistoria, jota varten koottu materiaalia varten perustettiin erityinen sota-arkisto. Tässäkin on nähtävissä, että sodassa menestynyt osapuoli halusi heti tuoreeltaan antaa jälkipolville ”oikean” kuvan tapahtumista. Samaan tapaan organisoitiin Mannerheimin johdolla jatkosodan virallisen historian kirjoittaminen (*Suomen sota 1941–45*). (Tommila 1989: 182-185.)

3 MENNEISYYSPOLITIIKAN NELJÄ ULOTTUVUUTTA

Oman tutkimukseni analyysin välineenä käytän Kari Palosen politiikka-käsitteen jaottelua. Tarkoitus ei varsinaisesti ole kuitenkaan tehdä käsitehistoriallista analyysia, vaan esitellä luovutuskeskustelun tarkastelemiseen käyttämäni *politicization-polity-politicking-policy*-typologia sekä miten sen avulla voidaan analysoida menneisyyspolitiikkaa. Aloitan ensin alkuperäisestä polit-jaottelusta, minkä jälkeen siirryn jokaisen ulottuvuuden kohdalla menneisyyspoliittiseen soveltamiseen. Käytän pääosin englanninkielistä käsitteistöä selvyuden vuoksi, koska suomen kielessä sanalla politiikka voidaan tarkoittaa montaa eri asiaa, esimerkiksi toimintaohjetta tai oppiainetta tai ilmiötä itsessään.

3.1 Polit-typologia

Politicisation-polity-politiciking-policy-jaottelua voidaan käyttää jäsentämään suhdetta menneisyyteen. Sen avulla pystytään tarkastelemaan koko historiankirjoitusprosessia laajemmin sekä lukemaan esiin koko tuon prosessin poliittisuuden erilaisia ulottuvuuksia. Tällä tavoin polit-jaottelun avulla voidaan lukea esiin historiakulttuuriin kuuluva poliittinen aspekti. Typologian avulla on mahdollista tarkentaa ideaa historian poliittisuudesta: sillä voidaan jäsentää ilmiön poliittinen aspekti ja osoittaa, mikä tutkimuskohteessa on poliittista.

Polit-typologialla hahmotettu politiikka sisältää neljä ulottuvuutta: politisoiminen, *polity*, politikoiminen ja *policy*. *Policy* linjauksena tai sektorikohtaisena toimintatapana ja -linjauksena viittaa politiikan rajaamisulottuvuuteen, politikointi viittaa politiikkaan performanssina, toimintana, *polity* tarkoittaa avattua tilaa mahdollisuuksine ja rajoituksineen, politisoiminen puolestaan on poliittisen tilan avaamista, joka mahdollistaa valtaosuuksilla pelaamisen. (Palonen 2003b: 171-172.) Politiikka rakentuu siis kahdesta operaatiosta. Politisoinnilla avataan kontingentti pelivara ja politikointi puolestaan on tuon pelivaran käyttämistä ja niin sanotuilla valtaosuuksilla pelaamista. *Polity* taas ilmaisee ja rajaa jo politisoitua pelikenttää ja *policy* rajaa ja koordinoi politikointia, ne ikään kuin pyrkivät vakauttamaan poliittista toimintaa.

Politiikka ilmiönä voidaan jakaa tilan ja ajan suhteen seuraavalla tavalla. Tarkastelun perustana on politiikan elämänalan erottaminen toisista elämäneläinoista sekä politiikan kvalifioiminen aktiviteettina, joka määritetään elämäneläinoista riippumatta. Elämäneläinajaottelussa voidaan käyttää tilametaforia, aktiviteettiulottuvuutta kuvataan aikailmaisujen avulla. Ilmiön nimittäminen poliittiseksi eli politisointi sekä operatiivinen toiminta jo politisoidulla pelikentällä eli politikointi yhdistyvät seuraavalla tavalla:

	TILA	AIKA
nimittävä	polity (areena)	politisointi
operatiivinen	policy (linja)	politikointi

Vasemmalta oikealle luettaessa *polity* ja *policy* edustavat politiikan perusrakenneseosia, joiden tilaa voidaan laajentaa politisoimalla ja politikoidmalla. Politiikka ymmärretään tilametaforan avulla sektorina tai kenttänä. Taulukkoa oikealta vasemmalle luettaessa politiikkaa toimintana määrittävät aikaa koskevat luokitukset ja kriteerit. Nyt *polity* on politisoinnin ja *policy* politikoinnin rajakäsite. *Polity* on jotain, joka on politisoitu niin, että sen poliittisuus ei ole kiistanalaista. *Policy* on politikoinnin linja, joka on riippumaton muista tapahtumista. Satula-ajan käsitteiden temporalisaation kautta tarkasteltuna politiikka on siis aktiviteetti, josta voidaan erottaa politikointi-aspekti sekä politisointi-aspekti. *Polity* ja *policy* puolestaan tilallistavat politikointia sekä politisointia. (Palonen 2003a: 470-471.)

Politisoinnin ja politikoinnin välinen ero sisältää myös aika-aspektin. Politikointi tapahtuu aina nykyhetkessä, toiminta on olemassa tässä ja nyt käsillä olevassa tilanteessa. Politisoinnissa sen sijaan yhdistyvät menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus. Käsitteellisesti se viittaa menneisyyteen: tavoitteena on haastaa jo tapahtuneen ilmiön olemassa oleva tulkinta ja avata uusia mahdollisuuksia politikointiin. (Palonen 1993a: 12, Palonen 2003b: 172-179.)

3.1.1 Ilmiön politisoiminen

Politisointi on tulkinnallista toimintaa, jolla avataan uusia tiloja ja mahdollisuuksia politikoinnille. Taustalla on nominalistinen käsitys, että mitään ei voida pitää luonnostaan poliittisena, vaan aina on tarpeen tulkita poliittisesti. Politisoinnin voidaan sanoa olevan jonkin ilmiön (uudelleen) tulkitsemista poliittisesta näkökulmasta. Politisointi tarkoittaa ilmiön tulkitsemista siten, että pyritään kyseenalaistamaan annetut totuudet, osoittamaan erilaisten toimintamahdollisuuksien olemassaolo sekä ylipäätään avaamaan ”suljettu” tila politikoinnille. Politisoimalla luodaan uusia pelimahdollisuuksia (esim. tiloja tai aikoja). (Palonen 1993a: 10-11.)

Näin ollen oleellista politisointi-käsitteen ymmärtämisessä on kysyä, miten jonkin tapahtuman tai ilmiön poliittinen aspekti voidaan saada näkyviin osoittamalla, että ilmiössä tai tapahtumassa on pelivaraa eli tilaa politikoinnille. Politisoiminen perustuu uusien valtaosuuksien etsimiseen ja löytämiseen. Politisoiminen avaa pelitilan, jossa niin toimintalinjaus eli *policy* kuin politikoinnin performatiivit voivat realisoitua.

Typologian politisointiulottuvuutta historiapolitiikan suhteen edustaa puolestaan *historiapolity*-kokemustilan kyseenalaistaminen eli sen poissulkemien teemojen, näkökulmien tai kysymyksenasettelujen avaaminen kiistelyn kohteeksi. Politisoiminen ei välttämättä ole eksplisiittinen formulointi, vaan se on tulkinnallinen toimenpide, operaatio, jolla osoitetaan, että annettuina otetut tulkinnat tai ”historiallisena totuutena” esitetyt asiat – tässä tapauksessa käsitykset historiasta – sisältävät kontingenssia ja valintoja. Tässä olisi siten kyse historian politisoinnista, jossa historian muodostama *polity* haastetaan. Tuloksena voi esimerkiksi olla sen rajojen muuttuminen uusien teemojen tai näkökulmien myötä. Jo 1800-luvulta lähtien esiintyneet kamppailut historiankirjoituksen agendasta ja tehtävistä voidaan tulkita olevan etabloituneen historiapolityn haastamista eli politisointia.

Historiapolity sekä sen kyseenalaistaminen nojaavat vahvasti Max Weberin perspektivismiajatteluun (ks. esim. Weber 2004a), jonka mukaan tietoa kulttuurisesta todellisuudesta voidaan saavuttaa ainoastaan jostain tietystä näkökulmasta. Perspektiivejä on puolestaan lukematon määrä, joista tutkijan on valittava omansa. Ihminen on siinä mielessä kulttuurisen kontekstinsa tuote, että vallitseva kulttuuri vaikuttaa niihin lähtökohtiin, joista hän ryhtyy tarkastelemaan ilmiötä. Kulttuuri tarjoaa ne resurssit, joilla

tutkija operoi. Olemassa oleva kokemustila vaikuttaa tulkinnan lähtökohtiin, mutta tietyn näkökulman tai teeman valinta on jo sinällään poliittinen akti.

Reinhart Koselleck jakaa historiankirjoituksen kolmeen vaiheeseen historiallisen kokemuksen temporaalisen rakenteen perusteella. Ensimmäinen vaihe (*Aufschreiben*) on ainutlaatuinen, koska siinä tapahtuma kirjataan ensimmäistä kertaa muistiin. Toinen vaihe, edelleenkirjoittaminen (*Fortschreiben*), jatkaa ajallista ulottuvuutta ja pyrkii sijoittamaan tapahtuman kontekstiin sekä etsimään mahdollisia vertauskohtia ja analogioita. Uudelleenkirjoittamisvaihe (*Umschreiben*) puolestaan korjaa ja tarkentaa molempia edellisiä vaiheita ja luo tällä tavoin uutta historiaa. Näin ollen kokemuksen muutoksen kolme temporaalista tasoa ovat läsnä historiankirjoitusprosessissa. (Koselleck 2002: 56.) Tarkastelen tässä ainoastaan työni kannalta oleellista *Umschreiben*-käsitettä.

Kolmas vaihe, *Umschreiben*, on samalla tavalla ainutlaatuinen kuin ensimmäinen vaihe. Se tarkoittaa muutosta kokemuksessa, joka puolestaan ohjaa kohti edelleen uudenlaisia kokemuksia. Käytössä voi olla myös uusia metodeja, joiden avulla aikaisempaa historiankirjoitusta voidaan arvioida uudelleen. Historian uudelleenkirjoittaminen muuttaa aikaisempaa kokemusta tavalla, joka voisi jäädä kokonaan huomiotta ilman tietoista metodologista teoretisointia. Kaikkea ei voida revisoida, mutta silloin kun näin tehdään, on yleensä käytettävä uusia metodeja tai tulkintatapoja. (Koselleck 2002: 65-66.) Tässä mielessä *Umschreiben* on aina niin sanottua hävinneiden historiaa. Se on innovatiivinen haaste aikaisemmalle historiankirjoitukselle: se pyrkii avaamaan uusia näköaloja jo kirjoitettuun historiaan ohjaten samalla kohti uusia tapoja kokea ja ymmärtää historia. Tämä tarkoittaa myös samalla kahden edellisen vaiheen kriittistä uudelleenarviointia. 2000-luvun alussa juutalaisten pakolaisten ja sotavankien luovutuksista käydyn keskustelun kannalta mielenkiintoisin käsite onkin juuri *Umschreiben*.

Koselleck määrittelee kolme tekijää, jotka käynnistävät historian uudelleenkirjoittamisprosessin. Ensimmäinen on uudet todistajanlausunnot tai todistusaineisto, jotka valaisevat historiaa uudesta näkökulmasta. Pelkästään tapahtumia kertova historioitsija on pakotettu tekemään kerronnassaan valintoja, jotka puolestaan johtavat aina uudelleenkirjoittamisen mahdollisuuteen. Toinen mahdollisuus uudelleenkirjoittamiseen syntyy uusien tutkimuskysymysten ja perspektiivien noustessa

esiin, jolloin voidaan löytää myös uutta lähdemateriaalia. Kolmas tekijä on olemassa olevien todisteiden ja lähteiden tulkitseminen uudelleen. Uudelleentulkinta voi paljastaa alkuperäisen merkityksen ikään kuin uudelleen tai löytää kokonaan uusia merkityksiä. (Koselleck 2002: 70-71.)

Historian muodostaman politiikan kokemustilan politisoiminen tapahtuu esimerkiksi tarkentamalla aikaisempaa historiankirjoitusta tai tuomalla kokonaan uusia teemoja sekä näköaloja ja tapoja tulkita menneisyyden tapahtumia. Historian politisoiminen voi lähteä liikkeelle esimerkiksi sellaisesta retorisesta keinosta kuin asioiden nimeäminen uudelleen aikaisemmasta poikkeavalla tavalla. Menneisyyden sankarit voidaan uudelleennimetä konniksi tai päinvastoin. Uusi näkökulma voi olla esimerkiksi feministinen tulkinta menneisyyden tapahtumasta. Politisoimista voi olla myös koko historiakulttuurin käsitteen olemassaolon tai sen tarpeellisuuden kyseenalaistaminen.

Historiapolityn politisoiminen avaa esiin historiatulkinnoilla nykyhetkessä politikoinnisen mahdollisuuden. Historian politisointi suuntautuu käsitteellisesti menneisyyteen, mutta sen luoma pelivara avaa mahdollisuuksia nykyiselle toiminnalle. Menneisyyttä koskevalla tulkinnalla siis avataan pelivaraa nykyiselle toiminnalle sekä tulevaisuuden mahdollisuuksille. Politisoitu *historiapolity* mahdollistaa politikoinnin nykyhetkessä, jolloin poliittisia toimijoita sen suhteen ovat historian kirjoittajien ja tutkijoiden lisäksi esimerkiksi poliitikot ja kirjailijat. Toisin sanoen menneisyystulkinnoista luodaan valtaosuuksia, joilla voidaan operoida nykyhetkessä tulevaisuutta varten.

Näin ollen *historiapolityn* politisoiminen tuo mukanaan ajallisen perspektiivin tulevaisuuteen, vaikka itse politisoimisen kohteena ovat menneisyyden tapahtumat. Kokemustilaan yhdistyy politisoimisen myötä odotushorisontti tulevaisuuden politikoinnin suhteen. *Historiapolity* ja sen politisoiminen toimivat tällä tavoin käsitteinä sille, miten olemassa olevat historiantulkinnat, käsitykset ja teemat toisaalta vaikuttavat kokemustilaan ja odotushorisonttiin ja toisaalta taas ne itse ovat poliittisia eli kiistanalaisia.

3.1.2 Historiapolity

Politiikasta voidaan puhua alueena, tilana, sektorina tai areenana. *Polity* on metaforinen tila, joka erottaa poliittisen alueen muista alueista. Se on myös temporalisoitu tila, joka on politisoitu ja, mikä oleellisinta, hyväksytty poliittiseksi. Tuossa poliittisessa tilassa tapahtuva toiminta on legitiimisti poliittista. *Polityssä* tapahtuva toiminta, eli politikointi, liittyy kamppailuun vallasta ja siitä, mitkä valtaosuudet ovat legitiimejä ja mitkä eivät. Näin ollen *polity* voi olla mikä tahansa niin sanottu järjestelmä, johon liittyy vallankäyttö, ei ainoastaan esimerkiksi jokin valtiojärjestelmä, joka on perinteisesti ymmärretty poliittiseksi tilaksi. (Palonen 2003b: 179-181.)

Historiakulttuuri voidaan käsittää *historiapolityksi*, jonka ydin on Reinhart Koselleckia mukaillen historian muodostama kokemustila politiikalle, ja siihen kuuluvat kaikki historiankirjoitukseen liittyvät ajallisesti ja tilallisesti hahmotettavat teemat ja toimijat. *Historiapolity* on näin ollen se tila tai foorumi, johon kuuluvat keskustelut historiasta ja historiankirjoituksesta, siihen kuuluvat ne teemat, joita kussakin kulttuurissa käsitellään historiankirjoitukseen liittyen. Vaikka historiakulttuurin kulttuurin muodostamasta *historiapolitysta* voidaan puhua yhtenäisenä ja koherenttina kokonaisuutena, se on osa lukuisten erilaisten toistensa kanssa risteävien *polityjen* muodostamaa poliittista kenttää. Jokainen *polity* on kuitenkin oma ”valtakuntansa” omine käytäntöineen.

Koselleckin kokemuskäsite muodosta pohjan kokemustilalle (*Erfahrungsraum*) sekä odotushorisontille (*Erwartungshorizont*). Ihminen kerää jatkuvasti uusia kokemuksia, mutta samalla hän myös käsittelee ja jäsentee niitä yllättävien tilanteiden varalle. Ihminen erottelee, yhdistelee ja tutkii kokemuksistaan toistuvia rakenteita ja tilanteita eli pyrkii luomaan koetuista tapahtumista mahdollisimman koherentin kokonaisuuden. Tästä muodostuu kokemustila, jonka tila-metafora viittaa nimenomaan kokemuksen kokonaisuuteen. Kokemus näyttäytyy tiettyinä objekteina tietyssä tilassa, kun taas odotushorisontti avautuu edessä tavoittamattomana viivana. (Koselleck 2004: 257-261.) Kokemustila ja odotushorisontti yhdistyvät nykyhetkessä mahdollistaen puhumisen menneisyydestä ja tulevaisuudesta. Nykyhetkessä toimimalla kokemustilasta voidaan merkityksellistää haluttuja teemoja tai perspektiivejä, mikä puolestaan vaikuttaa myös

tulevaisuuden odotuksiin. Odotushorisontin tulkinnan muutos taas vaikuttaa nykyisten mahdollisuuksien arviointiin. (Palonen 2000: 201, 207.)

Historiapolity koostuu jo politisoidusta liittyen historiatulkintoihin. Se säilyttää ja tekee niistä ”tavallisia”. *Historiapolityn* olemuksen määrittävät siihen kuuluvat tulkinnat ja näkökulmat sekä niitä yhdessä pitämään pyrkivät tekijät. *Historiapolity* poliittisena tilana on olemassa ainoastaan silloin, kun menneisyystulkintojen suhteen on näkyvässä tilaa politikoinnille (vrt. Palonen 1993a: 109). Jos esimerkiksi totalitaristisen valtion johtohenkilöt luovat ja vaalivat *historiapolicya*, joka jähmettää menneisyystulkinnat yhteen ”oikeaan” vaihtoehtoon, niin *historiapolitya* ei sanan varsinaisessa merkityksessä ole enää olemassa.

Historiapolity voidaan siis käsittää tilaksi, jossa esimerkiksi suomalainen menneisyyspolitiikka tapahtuu. *Historiapolity* muodostaa sen tilan, jossa *historiapolicy*, historialla politikointi sekä politisointi realisoituvat, tosin politisointi aina jossain määrin muuttaa vallitsevan *polityn* rajoja. *Historiapolity*-käsite painottaa historiankirjoittamisen ja -tutkimisen poliittista aspektia. *Historiapolity* periaatteessa rajaa ulos nykyhetken, koska siinä tarkastelu kohdistuu menneisyyden tapahtumiin, tällöin poliittisia toimijoita ovat historian kirjoittajat ja tutkijat sekä ylipäätään henkilöt, jotka osallistuvat menneisyyden tulkittamiseen. Tosin menneisyydellä politikointi tapahtuu nykyhetkessä tulevaisuuteen suuntautuen, jolloin myös odotushorisontin muutos tulee kyseeseen.

Historiapolity muodostuu menneisyyden tapahtumista ja niiden tulkintaan liittyvistä teemoista, jotka tavallaan on jo hyväksytty osaksi vallitsevaa *politya*. Niiden kiistanalaisuus ja niillä politikointi on siis hyväksytty. *Historiapolity* on näin ollen se kokemustila, joka näkyy tavalla tai toisella taustalla tulkinnoissa sekä oman ja toisten toiminnan legitimoinnissa liittyen menneisyystulkintoihin. Esimerkiksi suomalaista toiseen maailmansotaan liittyvää *historiapolitya* hallitsee ajopuuteoreettinen keskustelu, jonka on yhä edelleen havaittavissa erityisesti jatkosotatulkinnoissa, mutta jossain määrin myös koko sodanjälkeisen ajan historiankirjoituksessa. Tällä tavoin kokemustilasta merkityksellistetty tulkinta siis näkyy nykyhetken politikoinnissa.

3.1.3 Historiapolicy

Policy muodostuu siirtojen ja toimenpiteiden koordinoinnista enemmän tai vähemmän yhtenäiseksi linjaukseksi. Siihen kuuluu olennaisesti myös sen päättäminen, mitä tiettyyn linjaukseen kuuluu ja mitä ei. *Policy*-ulottuvuuteen sisältyy teleologinen konnotaatio, koska *policy* suuntautuu tulevaisuuteen ja asettaa etusijalle tulevaisuuden nykyhetken ja itse poliittisen toiminnan kustannuksella. Tässä mielessä *policy* on aina jonkin verran ristiriidassa politiikan toimintaulottuvuuden kanssa, joka painottaa politikoinnin kontekstisidonnaisuutta sekä ennalta-arvaamattomuutta. (Palonen 2003b: 175-177.) *Policy* siis edellyttää edes jonkinasteista jatkuvuutta menneisyyden, nykyhetken ja tulevaisuuden välillä. *Policyn* vaihtoehto ei kuitenkaan välttämättä ole kaaos, vaan normatiivisten ja teleologisten kriteerien hylkääminen politikoinnissa. Tällöin korostuu poliittinen arviointikyky, joka puolestaan edellyttää käsillä olevan tilanteen erityisharkintaa, ei fiksoitumista ennalta päätettyihin kaavoihin tai käsityksiin.

Policy voi olla esimerkiksi Paasikiven linja tai Suomen pitkään noudattama puolueettomuuspolitiikka, Yhdysvaltain Irak-politiikka tai talouspolitiikka. Se voi olla myös esimerkiksi yrityksen suhtautuminen tietoturvaan. Ydinajatus kuitenkin on, että *policy* sisältää linjauksen, miten tiettyyn ilmiöön tai asiaan tulee suhtautua. Tällä tavoin ajateltuna se pyrkii jäädättämään tilanteen, jolloin politikoinnin mahdollisuudet voivat kaventua. *Policy*-retoriikka pyrkiikin usein esittämään suositellun linjan ainoana vaihtoehtona, joka ei tarjoa mahdollisuuksia sen ulkopuoliselle politikoiselle. On kuitenkin huomioitava, että olemassa oleva *policy* on kuitenkin aina myös politikoinnin väline: se voidaan kiistää, muokata uudelleen tai hylätä kokonaan.

Policy voidaan määritellä politikoinnin tuloksena syntyneeksi tuotteeksi, jonka tehtävä on luoda pysyvyyttä, eli tässä tapauksessa antaa ohjeita, miten historiantutkimisessa tai -tulkinnassa tulisi edetä. Käsite virallinen historiankirjoitus – mikäli sellainen on enää pitkiin aikoihin ollut olemassa – on myös vastaavanlainen *historiapolicy*. Se on niinkään äärimmäisen poliittinen käsite, koska aina olisi mahdollista tehdä myös toisenlainen linjavalinta ja kiistä koko *policyn* tarpeellisuus.

Historiapolicy voidaan käsittää yhden historiaa koskevan tulkintalinjan dominoivana asemana. *Policy* voi olla joko täysin tietoisesti tai tiedostamattomasti, tai miten tahansa siltä väliltä, valittu. Se voi olla poliittisen kamppailun tulos tai linjavalinta, joka on päässyt vallalle tiedostamatta. Eräs esimerkki *historiapolicysta* on usein esiintyvä oletus, että on olemassa yhteiseksi koetun menneisyyden varaan rakentuva kansallinen identiteetti, jonka eheyttämisen takia on oltava tietty linjaus. *Historiapolicya* on myös Mannerheim-tulkinta, joka korostaa marsalkan oikeamielisyyttä ja toimia hänen pelastaessaan Suomea kommunismin uhalta niin sisällissodassa kuin toisessa maailmansodassakin. Myös niin sanottu erillissotateesi eli Suomen ja Saksan liittolaisuuden kiistäminen on *historiapolicy*. *Historiapolicy* on täten linjaus historiantapahtumien tulkintaan; se kertoo, miten niihin tulisi nykyhetkessä ja tulevaisuudessa suhtautua.

Näin ollen historiankirjoitusta koskevat linjaukset, tutkimusohjelmat ja viralliset tai virallisluontoiset selvitykset ovat kuuluvat *historiapolicy*-ulottuvuuteen. Tällaisia ovat esimerkiksi Arvi Korhosen (1961) ajopuuteoria (varsinaisesti ajopuuvertauksen esitti Wipert von Blücher muistelmateoksessaan vuonna 1950, mutta virallisena ajopuuteorian puolustuksena pidetään nimenomaan Korhosen teosta), josta muotoutui vaikutusvaltainen linjaus Suomen historiankirjoitukseen. Ajopuuteorialle esitettiin hyvin pian myös vastaargumentteja, mutta siitä muotoutui hyvin pitkälti Suomen virallinen, tai ainakin dominoiva, tulkintalinja jatkosotaan johtaneista tapahtumista. Eräs esimerkki *historiapolicysta* on myös koulujen historian oppikirjoissa esitetyt (yleensä) suhteellisen kanonisoidut tulkinnat menneisyydestä, jotka implikoivat mielenkiintoisesti vallalla olevaa suomalaista menneisyyspolitiikkaa.

Historiapolityn ”sisällä” tapahtuvat operaatiot ovat menneisyydellä politikointia, *polityssa* voi – ja usein vallitseekin – linjaus siitä, miten ja kenen toimesta menneisyyttä käsitellään ja pidetään läsnä. Käsite virallinen historiantutkimus on vähintäänkin kiistanalainen, mutta *historiapolicy* näkyy muilla tavoin historiakulttuurin tuotteissa esimerkiksi oppikirjoissa, patsaiden ja muistomerkkien tai katujen nimeämisessä. Myös *Tuntemattoman sotilaan* luetuttaminen oppilailla on esimerkki *historiapolicysta*, vaikka niin sanotusta pakollisesta kaanonista ei opetussuunnitelmassa määrätäkään. Eräs *historiapolityn* ilmenemismuoto voidaan lukea esiin myös kalenterista tarkastelemalla virallisiksi liputuspäiviksi kanonisoituja muistopäiviä. Niiden joukosta löytyvät niin Runebergin päivä, kaatuneiden

muistopäivä, puolustusvoimien lippujuhlan päivä (eli Mannerheimin syntymäpäivä), Suomen lipun päivä ja uskonpuhdistuksen muistopäivä, joka tosin ei ole virallinen liputuspäivä.

Mielenkiintoista *historiapolicyyn* kannalta on myös, että vuoteen 1940 puolustusvoimien lippujuhla oli sisällissodan – tai aikalaistermein vapaussodan – päättymispäivänä 16. toukokuuta. Tämän jälkeen lippujuhlaa vietettiin ylipäällikön käskyllä 19. toukokuuta talvisodassa kaatuneiden sekä vuonna 1918 molemmilta puolilta kaatuneiden muistoksi. Vuonna 1946 päivä muuttui Mannerheimin syntymäpäiväksi valtioneuvoston päätöksellä. Ensin lippu nostettiin salkoon kommunismin uhan kukistumiseksi, sen jälkeen liputettiin ”kansakunnan yhdistäneelle” talvisodalle ja jatkosodan jälkeen estradille ratsasti Mannerheim. Tällaiseen *historiapolicyyn* siis kuuluu oletetun kansallisen identiteetin kannalta tärkeitä tapahtumista muistuttaminen, mikä omalla tavallaan osallistuu vallitsevan yhteiskunnallisen järjestelmän legitimointiin.

3.1.4 Menneisyydellä politikoiminen

Politikointi tarkoittaa ennen muuta performatiivista verbaalista poliittista toimintaa, jolla pyritään esittämään poikkeavia mielipiteitä, haastamaan vakiintuneita kaavoja sekä toimimaan viisaasti ja ovelasti. Politikointi tapahtuu aina sellaisessa ympäristössä, joka on jo tunnistettu poliittiseksi. Näin ollen politikointia ei ole olemassa ilman poliittiseksi tulkittua ilmiötä, joka puolestaan sisältää ajatuksen poliittiseksi tulkitsemisen jälkeen tapahtuvasta toiminnasta, politikoinnista. Politisointi ei kuitenkaan välttämättä johda politikointiin, ja vaikka johtaisi, niin politikointi tuskin koskaan hyödyntää kaikkia politisoinnin avaamia mahdollisuuksia. (Palonen 1993a: 10-11.)

Weberiläisen valta-analyysin mukaan valta-käsite perustuu mahdollisuuteen (*chance*) (ks. esim. Weber 2004b: 355-358): on mahdollista toimia, mutta toimintaa *per se* ei ole määritelty etukäteen poliittisella toimijalla on aina jonkin verran valtaa (*shares of power*), ja politiikassa on kyse nimenomaan tällaisten ”valtaosuuksien” jakautumisesta. Weberin mukaan

”In our terms, then, ‘politics’ would mean striving for a share of power or for influence on the distribution of power, whether it be between states or between the groups of people contained within a single state.” (Weber 1994: 311.)

Politiikka politikointina on siis toimintaa, jossa tavoitellaan osuutta vallasta tai mahdollisuudesta vaikuttaa vallan jakautumiseen, ja mikä tahansa voidaan nähdä valtaosuutena. Kyseessä voi olla valtioiden välinen toiminta tai pienempien ihmisryhmien välinen kamppailu. On syytä kuitenkin lisätä, että tässä tutkimuksessa politiikkaa ei rajata pelkästään ryhmien väliseksi toiminnaksi, vaan se voidaan lukea esiin myös yksittäisten ihmisten välisistä suhteista. Näin ollen huomio kiinnittyykin siihen, mistä poliittisuutta halutaan tulkita esiin.

Politikoinnissa on kyse retorisisista siirroista eli performatiiveista, jos käytetään J. L. Austinin tai J. Searlen puheaktiteorian käsitteistöä. Politikointi on erilaisten ja eriasteisten mahdollisuuksien välillä valitsemista. Valinnat taas puolestaan johtavat erilaisiin performatiivisiin akteihin. Poliittikkaa toimintana ei tule arvioida ainoastaan tulosten perusteella, vaan tulee tarkastella myös sitä, miten jokin asia tehdään. (Palonen 2003b: 177-179.) Poliittikka on siis ennen kaikkea kielellistä toimintaa, joten sitä voidaan myös tutkia esimerkiksi puheaktien avulla. Politikoinnin performatiivisuus perustuu ajatukseen, että lauseet ovat kielellisiä tekoja, jolloin niiden totuusarvo ei välttämättä ole olennaisin asia. Politikoinnin performatiiveilla pyritään näin ollen kuvailemaan todellisuutta sekä osoittamaan asiantilojen suhteet. Eli toisin sanoen puhumalla on tarkoitus saada aikaan jotain. Jo sana performatiivisuus pitää sisällään käsityksen, että yleisö (spesifi tai universaali) on oleellinen osa politikointia; politikointi on tilannekohtaista ja kontekstisidonnaista performanssia, jolla taustavaikuttimena on jokin tavoite tulevaisuuden suhteen.

Tekoihin liittyvien tarkoituserien avaaminen vaatii kuitenkin ehdottomasti niiden tutkimista historiallisessa kontekstissaan. Poliittisen ajattelun historiallisen luonteen ymmärtämiseksi on sen ilmauksia tarkasteltava nimenomaan poliittisina tekoina, siirtoina konkreettisissa ja ainutkertaisissa argumentaatiotilanteissa. Tästä lähtökohdasta seuraa, että tietyn ajattelijan historiallisen merkityksen ymmärtämiseksi on kyettävä ymmärtämään hänen kirjoittamansa tekstin lisäksi sitä, miksi se on kirjoitettu. Kysymys, johon etsitään

vastausta on, mitä ajattelija oli poliittisesti tekemässä väittäessään tai kirjoittaessaan niin kuin hän teki. (Palonen 2003c: 30-43.) Näin ollen tarkoituksena on kartoittaa tiettyyn historialliseen tilanteeseen kuuluva mahdollisuuksien maailma, josta toimijan intentiot ovat olleet peräisin ja johon ne viittaavat. Tällä tavoin voidaan lukea esiin esimerkiksi menneisyyspoliittisessa keskustelussa tehdyt siirrot sekä niiden merkitys suhteessa kontekstiinsa, omassa tutkimuksessani laajemmin ajopuuteoreettiseen keskusteluun sekä tarkemmin luovutusdebattiin.

Puheaktiteoria perustuu edellä mainittuun olettamukseen mielen intentionaalisuudesta eli siihen, että ihminen pyrkivät puhumalla tekoihin (vrt. Austinin teoksen nimi *How To Do Things With Words*). Jokainen viesti on tietysti sanoja paperilla ja ruudulla tai äänteitä ilmassa, mutta tämän lisäksi jokainen viesti on teko. Verbaalisia tekoja ovat muun muassa pyytäminen, lupaaminen, nimeäminen, uhkaaminen, muistuttaminen ja käskeminen. Performatiivit ovat lauseita, jotka eivät ole esimerkiksi kysymyksiä tai väittämiä, eikä niitä ole järkevää käsitellä joko tosina tai epätosina (Austin 1975: 4-5). Tällainen on esimerkiksi lause ”julistan vallankumouksen alkaneeksi”, jonka totuudellisuutta tai epätotuudellisuutta on hankala analysoida, koska se ei väitä mitään, minkä voisi todeta todeksi tai epätodeksi. On kuitenkin syytä huomioda, että performatiivinen puheakti harvoin on tällä tavoin eksplisiittinen.

Austin (emt. 95-103) jakoi puheaktiteoriansa kolmeen tasoon. Lokuutio tai lokutionaarinen akti tarkoittaa sanoja, jotka aktuaalisesti sanotaan, eli tekstin ilmiasu. Lokuutioon sisältyvät valitut sanat, ilmaukset ja tyylilliset valinnat, eli toisin sanoen jonkin propositionaalisen sisällön ilmaisu tietyn normiston (esimerkiksi kielioppisääntöjen) puitteissa. Illokuutio tai illokutionaarinen akti on puhujan tarkoittama puheakti. Illokuutiota voidaan selvittää tarkastelemalla, mitä puhuja on lausumallaan tietyssä kontekstissa tarkoittanut eli mihin hän pyrkii tietyllä lausumalla tietyn kontekstin puitteissa. Kolmas taso, perlokuutio, puolestaan tarkoittaa vastaanottajan reaktioita puhujan illokuutioon. Reaktiot eli illokuution tulokset voivat luonnollisesti olla fyysisiä tai henkisiä.

Tässä työssä tarkasteltavan historiankirjoituksen ja historian tutkimuksen kannalta on olennaista huomioda illokutiivisen voiman käsite. Illokutiivinen voima voi perustua esimerkiksi konventionaalisuuteen eli siihen, minkälaisessa sosiaalisessa foorumissa

puheakti suoritetaan sekä siihen, minkälainen rooli tai asema puhujalla on. Oman tutkimukseni kannalta on kiinnostavaa tarkastella, miten historiantutkimus ja historiantutkimus vaikuttavat illokutiiviseen voimaan eli siihen, miten lausujan asema vaikuttaa performatiivin aiottuun efektiin. Toisin sanoen on otettava huomioon Elina Sanan asema akateemisen yhteisön ulkopuolisena toimijana, joka kuitenkin liikkuu historiantutkimuksen alueella.

Performatiivit (Austin emt. 153-163) voidaan jakaa edelleen viiteen kategoriaan, joista esittelen työssäni tarvittavat kaksi performatiivityyppiä. Verdiktiivit (*verdictives*) ovat ilmiön, asian tai henkilön arvioimista, luonnehtimista, syylliseksi määrittelyä ja ylipäätään määrittelyä tarkoittavia performatiiveja. Kyseessä ei siis ole lopullinen ”tuomio”, vaan enemmänkin mielipiteen ilmaiseminen. Verdiktiivien käyttöön liittyy usein myös virallinen asema, josta arvio suoritetaan, vaikka asema ei teekään arvioista automaattisesti korrektaa. Eksersitiivit (*exercitives*) koostuvat jonkin asian puolesta tai vastaan asettumista ilmaisevista performatiiveista, joilla nimetään, julistetaan, kehoitetaan tai määrätään. Eksersitiivi siis ilmaisee vaikutusvaltaa siten, että vastaanottajalle määritetään ”pakolliset” tai halutut toimintavaihtoehdot tai miten jonkin asian tulisi olla, kun taas verdiktiivi ilmaisee, että asia on näin tai niin.

Politikointi verbaalisena toimintana edellyttää näin ollen retorista taitoa. Poliittisen toimijan on osattava käyttää kieltä omien kantojensa ja näkökulmiensa formulointiin sekä argumentointiin. Tässä politiikka nivoutuukin yhteen retoriikan kanssa: politikointi edellyttää kykyä vakuuttaa kuulijat. Toisin sanoen kieli on politiikkaa ja politiikka kieltä. Politikointi performanssina viittaakin juuri aspektiin politiikasta toimijoiden välisenä kamppailuna eli pelaajien suorittamina siirtoina, jolloin politikoinnin tulos ei välttämättä ole niin tärkeä. Ylipäätään politiikka kontingenttina toimintana tarkoittaa, että sen tulokset ovat aina jossain määrin ennalta-arvaamattomia ja tulkinnanvaraisia. Tähän perustuu taitavan poliittisen toimijan kyky pelata kontingenssilla.

Politikoinnin performatiiveja voidaan analysoida puheaktiteorian mukaan illokuutioina eli pyrkiä selvittämään, millaisen teon ne sisältävät, mitä niillä tehdään. Huomio kiinnittyy siis puhujan ”pointtiin”, ei niinkään perlokutiivisiin tuloksiin. Illokuution ja puhujan ”pointin” tutkiminen tarkoittaa näin ollen, että lähtökohta on toimija ja hänen merkitykselliseksi

kokemansa kysymykset (vrt. Palonen 1998). Työni luvussa 2.1 esitetyin termein politikointi performanssina kiinnittää huomion enemmän kielenkäyttöön (*parole*) kuin kieleen järjestelmänä (*langue*).

Historiapolityssa tapahtuvat retoriset siirrot, eli tekstin tasolla performatiivit, ovat käsitellyssä typologiassa menneisyydellä politikointia. Esimerkiksi yksittäisten henkilöiden tulkinnat tai kiistämiset, jotka luonnollisesti voivat olla joko oletetun ”virallisen” linjan mukaisia tai tarkoituksellisesti tai tarkoituksettomasti provokatoriset tulkinnat. Ilman politisoitua tilaa politikointia ei ole olemassa; tosin politisoiminen tekstin tasolla tapahtuu politikoinnin eli kielellisten performatiivisten operaatioiden avulla. Politikointi siis tarvitsee poliittisen pelitilan, tässä tapauksessa historian muodostama kokemustila politiikalle, jossa olevista valtaosuuksista käydään kamppailua.

Menneisyydellä politikointi muodostuu erilaisten tulkintamahdollisuuksien ja niiden taustalla olevien valtaosuuksien hahmottamisesta, tämä operaatio puolestaan johtaa edelleen erilaisten puheaktien ja performatiivien valintaan. Kyseeseen voi tulla hyökkäävä, eksplisiittinen tai varovainen, vihjaileva tyyli politikoida menneisyydellä. Toisin sanoen retorisen tason formuloinnit, valinnat (esimerkiksi metaforat) ja argumentaatio implikoi aina jotain vallitsevasta *historiapolitysta* ja menneisyyspolitiikasta ylipäättään. Tässä suhteessa historiankirjoitus on poliittista toimintaa, jolla pyritään vaikuttamaan vallan jakautumiseen sen suhteen, kenellä on valta määrittää, miten historiaa tulee tulkita.

3.2 Poliitikka pelinä

Typologiaa voidaan hieman yksinkertaistaen havainnollistaa pelimetaforalla. Tällöin *polity* on kenttä, jonka rajat ovat legitiimit, tunnustetut, kuten esimerkiksi jalkapallokentällä. Politisointi-aspektia kuvaa esimerkiksi sellainen tilanne, jossa joukkueen pelaajat, taktiikka tai muut vastaavat muuttujat kyseenalaistetaan ja haastetaan. *Policy* puolestaan voidaan nähdä taktiikkana, joka joukkueelle on luotu; eli siis se toimintalinja, jota pelissä tulisi toteuttaa. Tässä pelimetaforassa pelaajien pelissä tekemät suoritukset, kuten harhautukset, syötöt, kuljetukset ja taklaukset, ovat politikointia eli pelin siirtoja, joilla pyritään olemaan vastustajaa etevämpi.

Toisin sanoen niin pelaajalla kuin poliitikollakin tulee olla pelisilmää, jonka avulla peliä voidaan analysoida sekä pyrkiä ymmärtämään erilaisia tilanteita ja vastapuolen taktiikkaa. Niin sanottuun pelisilmään kuuluu myös pelin politiikan tai politiikan peliluonteen lisäksi käsitys pelin kokonaiskuvasta eli siitä, mikä voi olla mahdollista tai mitkä ovat todennäköisiä ratkaisumalleja, vaikka ne eivät koskaan toteutuisikaan. Pelisilmä kuitenkin tarjoaa vaihtoehtomalleja sekä ylipäättään ymmärryksen erilaisista tilanteista, mahdollisista ja mahdottomista. Metaforassa ilmenee hyvin myös *policyn* luonne toimintalinjana: valitun taktiikan noudattaminen on hyödyllistä osata, mutta myös siitä poikkeavien siirtojen (”peliliikkeiden”) tekeminen on hallittava, jos halutaan pelata menestyksekkäästi. Sama pätee myös kääntäen: vaikka vastustajan taktiikka olisikin selvillä, politiikan peliluonteen sisäistänyt toimija ymmärtää, että vastapeluri voi toimia myös siitä poikkeavasti. Ilman tällaista politikointia toiminnasta tulee liian ennalta-arvattavaa.

Näin ollen pelimetaforan avulla voidaan konkretisoida politiikkaa toimintana, joka koostuu siirroista sekä politikoinnin luonnetta kontingenttien tilanteiden ja tapahtumien kanssa pelaamisena. Kontingentti tarkoittaa tässä sitä, että asiat voisivat aina olla toisinkin, eli ihmisillä on mahdollisuus valita ja toimia eri tavoilla. Täysin tarkkaa lopputulosta on mahdotonta ennakoita ja kontrolloida, joten mielikuvituksen käyttäminen ja erilaisten vaihtoehtojen punnitseminen on tärkeää. Sekä poliitikko että pelaaja tarvitsevat eräänlaista *thinking outside the box* -kykyä, jonka avulla voidaan hahmottaa erilaisia innovatiivisia ratkaisuja ja löytää vaihtoehtoja toivottomalta näyttävistä tilanteista. Niin pelissä kuin politiikassakin on useita pelivaraa tarjoavia muuttujia; taitava pelaaja näkee mahdollisuuksia, vaikka oma joukkue olisikin 0-3 tappiolla.

Historiapolitya voidaan jäsentää edelleen samalla tavoin pelimetaforan avulla. *Historiapolity* on kenttä, jossa pelaaminen eli politikointi tapahtuu. Tällöin pelaajia eli poliittisia toimijoita ovat kaikki historiaa tulkitsevat tahot kirjailijoista tutkijoihin ja elokuvantekijöihin. *Historiapolicy* on metaforisesti taktiikka, jonka mukaan pelaaja voi koordinoita toimintaansa. Pelaaja voi myös jättää toimimasta laaditun taktiikan mukaan ja etsiä innovatiivisia ratkaisuja tilanteisiin. Pelaajat voivat myös politisoida eli nähdä pelivaraa esimerkiksi taktiikan laatimisen suhteen. Toisaalta pelaajat voivat niinkään ottaa tuomarin roolin ja julistaa, ettei jotain tiettyä toimenpidettä ole sallittua tehdä.

Historiapolityssa esimerkiksi historiantutkija voi pyrkiä asettamaan tuomion, ettei jokin tietty diletanttimaiseksi nimetty tulkinta ole hyväksyttävä.

Menneisyydellä politikoimisen tasolla toimijoita on puolestaan mahdollista analysoida pelityylinsä ja -paikkansa perusteella. Tyyli pelata näkyy edelleen myös argumentaatiossa sekä retorisisissa valinnoissa. Pelaaja voi olla laitahyökkääjämaisen rohkea haastamaan vastustajia ja hakeutuu aggressiivisesti kaksinkamppailuihin. Toisenlaisia pelityylejä voivat olla esimerkiksi laitapuolustajamainen oman paikkansa hoitaminen ilman suuria otsikoita mistään tai maalivahtimainen tapa pyrkiä torjumaan kaikki. Politikoimisen kannalta mielenkiintoisin pelaajatyyppejä on kuitenkin niin sanottu kymppipaikan pelaaja eli pelintekijä. Litmas- tai platinimaisen elegantin pelaajan on omattava kehittynyt pelisilmä ja nähtävä ratkaisuja silloinkin, kun tilanne näyttäisi olevan umpikujassa.

Politiikan tarkasteleminen pelinä asettuu suoraan vastaan usein nähtävää suomalaista politiikkaa, jossa tapahtumille usein tarjotaan teleologinen selitys, että toteutunut vaihtoehto on ainoa mahdollinen, kuten esimerkiksi ajopuuteoria, jonka mukaan Suomi joutui jatkosotaan kuin ajopuu tapahtumien virran viemänä. Kontrafaktuaalinen historiankirjoitus (tarkemmin tästä ks. esim. Palonen 1978 ja Belkin ja Tetlock 1996) ei perinteisesti ole saavuttanut suurta suosiota, vaan se on tuomittu turhana jossitteluna, joka ei kuulu tieteelliseen historiankirjoitukseen. Vähitellen toteutumattomien mahdollisuuksien ja olemassa olleiden vaihtoehtojen tutkiminen on kuitenkin nostanut päätään (ks. esim. Niemi ja Pernaa 2005). Menneisyyspolitiikan kannalta tämä tarkoittaa, että entistä paremmin tiedostetaan toisaalta diakronisella tasolla historiatulkinnossa ja toisaalta synkronisella tasolla yksittäisissä tilanteissa läsnä oleva poliittisuus, pelivara. Eli pelimetaforan termein ei pidetä orjallisesti kiinni laaditusta taktiikasta, vaan arvioidaan omaa pelisilmää käyttäen jokainen tilanne erikseen.

4 TULKINNALLINEN TAUSTA: MATKUSTAJA VAI KAPTEENI?

Edellä on käynyt ilmi, että nominalistisen näkökulman mukaan mikään ei ole automaattisesti poliittista, vaan politisoiminen tapahtuu tulkitsemalla ilmiö poliittiseksi. Tässä luvussa historiankirjoitusta tarkastellaan *historiapolity*-perspektiivistä, eli siten, että menneisydentulkinta on poliittista toimintaa ja poliittisia toimijoita ovat kaikki tähän prosessiin osallistuvat. Ilmiö on siis nimetty poliittiseksi. Ilmiön politisoiminen ottaa huomioon luvussa 2.3 esitetyn teesin siitä, että monet eri tahot tulkitsevat historiaa ja täten *historiapolity* kattaa varsin heterogeenisen ryhmän menneisyyspoliittisia toimijoita.

Käyn tässä luvussa tiivistetysti läpi tulkintoja Suomen ”ajautumisesta” (tai hakeutumisesta) jatkosotaan. Esittelen lyhyesti myös ensimmäisen tasavallan ajan ilmapiiriä erityisesti suhteessa kommunismiin ja Neuvostoliittoon. Tulkinnat jatkosodan taustoista sekä syistä on tärkeää ottaa mukaan työhön, koska ne muodostavat sen kokemustilan, johon menneisyyspoliittinen keskustelu luovutusten ympärillä nojautuu. Ne myös avaavat kontekstia sotavankien luovutuksille mielenkiintoisella tavalla. Ajopuukeskustelu on tärkeä ottaa *Luovutetut*-teoksen historialliseksi kontekstiksi ja menneisyyspoliittiseksi tulkintakehykkeeksi, koska tällä tavoin *Luovutettujen* tilannesidonnainen merkitys ja kirjoittajan illokuutio voidaan lukea esiin. Ainoastaan näin *Luovutettuja* voidaan arvioida suhteessa keskusteluun, jonka osa se on.

Ajopuuväittelyssä tiivistyy eräs suomalaisen historiapoliittisen keskustelun ominaispiirre eli politiikan perusteleminen vaihtoehtojen puuttumisella. Sodan, erilaisten poliittisen linjojen, integraatiopolitiikan sekä esimerkiksi taloudellisten leikkausten perusteet on usein valettu ideologiaan, jossa vaihtoehtojen yksinkertaisesti väitetään puuttuvan. Tällä tavoin ratkaisujen taakse on pyritty saamaan yksimielisyys. Puun ja kuoren välissä olevalla Suomella on tällaisen ajattelun mukaan aina vain yksi vaihtoehto. Näin on erityisesti vastuukysymysten osalta: jos jatkosodan tulkitsemisen taustalla on niin sanottu deterministinen ajopuuideologinen ajattelu, joka pyrkii häivyttämään päätöksentekijöiden vastuun sekä olemassa olleet, toteutumattomat (tai toteuttamattomat) vaihtoehdot, niin on oletettavaa, että tällainen tulkintamalli pätee myös luovutuksiin. Päinvastainen, vastuuta

korostava tulkintapa puolestaan nostaa esiin kysymyksen, kuka tai ketkä olivat vastuussa luovutuksista Gestapolle, sekä laajemmin sen, mikä oli Suomen osuus holokaustissa.

4.1 Valkoinen Suomi ja punainen vaara

Suomen ja Neuvosto-Venäjän välinen jännite alkoi vaikuttaa myös sisäpolitiikkaan välittömästi Tarton rauhan solmimisen jälkeen lokakuussa 1920. Neuvosto-Karjalassa puhkesi syksyllä 1921 kapina, jota tuettiin voimakkaasti Suomesta. Suomen sosialistinen työväenpuolue kutsui Suomen ”työtätekeviä taisteluun Neuvosto-Venäjän puolesta”, kun taas oikeistorintama tuki kapinallisia ja pyrki lähettämään vapaaehtoisia taisteluun mukaan. Sosialistisen työväenpuolueen puoluetoimikunnan jäsenet pidätettiin valtiopetoksellisesta toiminnasta, mutta myös vapaaehtoisten värväys Itä-Karjalaan tuomittiin. Tilanne kärjistyi niin, että oikeistofanaatikko Ernst Tandefelt murhasi sisäministeri Heikki Ritavuoren, joka oli jo aikaisemmin herättänyt pahaa verta ”valkoisten” oikeistoaktivistien keskuudessa punavankien armahduslakien johdosta. Suomen ja Neuvostoliiton välit kiristyivät Itä-Karjalan kysymyksen takia äärimmilleen, ja joulukuussa 1921 pelättiin sodan syttymistä maiden välille. (Jutikkala 1980: 124-129.)

Nationalismi oli maailmansotien välisenä aikana yksi merkittävimmistä ideologisista virtauksista, jonka merkitys näkyi Suomessakin. Valtakuntien rajoja vedettiin hyvin pitkälti (kuviteltujen) kansallisuusrajojen mukaan, mikä tuotti runsaasti kielivähemmistöjä. Myös Suomessa nationalismi ilmeni ennen kaikkea kieliryhmien välisinä hankauksina. Romanttinen ideologinen lähtökohta oli, että kansallisuuden olemus ilmenee mystisellä tavalla kielessä, joka näin ollen oli enemmän kuin pelkkä tapa ilmaista ajatuksia. Erityisesti aitosuomalaiset vaativat yksikielisyyttä sillä perusteella, että voimakas ja eheä kansa tarvitsi jäsentensä yhdistämiseen yhden ja saman kielen kaikille. (Jutikkala 1980: 130-132.)

1920-luvulla aitosuomalaista ideologiaa ajoivat vuonna 1923 perustettu Aitosuomalaisuuskerho, jo vuonna 1906 Snellmanin syntymän 100-vuotispäivänä perustettu Suomalaisuuden liitto ja vuonna 1922 perustettu Akateeminen Karjala-Seura. AKS:n perustivat Tarton rauhasta ja Itä-Karjalan kansannousun epäonnistumisesta pettyneet heimoaatteen miehet. (Jutikkala 1980: 135.)

Akateeminen Karjala-Seura on vaikutusvaltansa vuoksi syytä nostaa erikseen esille esimerkkinä voimakkaasta aatteellisesta järjestöstä 1920- ja 1930-luvun Suomessa. AKS:n tilaisuuksiin osallistui kulttuurisen, taloudellisen ja poliittisen eliitin edustajia, ja esimerkiksi Paavo Talvela, Urho Kekkonen² sekä useat jääkäriupseerit kuuluivat seuraan. AKS:n alkuaikojen tavoite oli työskennellä karjalaisten kansallisen itsetunnon herättämiseksi, Karjalan asian ajamiseksi ja Suur-Suomen luomiseksi. Alussa etusijalla oli pakolaisten keskuudessa tehtävä valistustyö, jota tehtiin erityisesti kesäkiertueilla ympäri Suomea. 1920-luvun puolivälissä AKS:n aatteellinen painopiste siirtyi pakolaistyöstä kansalliseen herätystyöhön ja Suur-Suomi-aatteen julistamiseen. Keskeinen periaate oli kansallisen ylpeyden herättäminen sekä puolustustahdon ja kansakunnan eheyden painottaminen. Tavoitteen saavuttamiseksi oppikoulut ja yliopisto oli uusittava, ja järjestö panostikin voimakkaasti opetus- ja kasvatustyöhön. Seuran ideologinen ihanne oli Suur-Suomi, johon liittyi ”ryssänviha”. Venäläisvastaisuutta mainosti erityisesti niin sanottu sisärengas Vihan Veljet. Esimerkiksi Vihan Veljien kesällä opetustyöhön lähteville antamat ohjeet olivat pitkälle vietyä ”ryssävihademagogiaa”. Venäläisvastaisuus oli myöhemmin niin aktiivista, että sen muuttuminen ”ryssänpeloksi” ei ole kovinkaan kaukaa haettua. (Nygård 1978: 125-133, 192.) Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että AKS lakkautettiin ”fasistisena” järjestönä valvontakomission toimesta vuonna 1944.

Tällaisen venäläisvastaisuuden ja kommunismin pelon siemenet kylvettiin vuoden 1918 sisällissodassa ja siihen johtaneissa tapahtumissa sekä Itä-Karjalan kysymyksessä 1920-luvun taitteessa. Suomen itsenäistyessä Venäjän vallankumouksen myrskyissä entisen emämaan joukkoja oli maassa useita tuhansia, ja Venäjällä valtaannousseet bolshevikit tukivat muutenkin työväen oikeuksia puolustavia suomalaisia aateveljiä, kun taas ”valkoiset” hakivat tukea Saksasta. Porvarilliselta kannalta osa Suomen kansaa ei ollut pelkästään noussut omaa esivaltaa vastaan, vaan myös liittoutunut venäläisten bolshevikkien kanssa. ”Valkoiselta” puolelta katsottuna kyseessä oli liitto vihollisen kanssa vallitsevaa järjestystä ja isänmaata vastaan, ja näin ollen koko kansallinen olemassaolo oli uhattuna (ks. tästä enemmän esim. Alapuro 2001: 311-313). Sisällissodan jälkeen suomalaisen yhteiskuntaan jätti lähtemättömän jälkensä molempien osapuolien harjoittama terrori, johon liittyi usein vanhojen kaunoja kostaminen jopa mielivaltaisten

---

² Urho Kekkonen tosin etäännytti Lapuan liikkeen myötä radikalisoituneesta Akateemisesta Karjala-Seurasta 1930-luvulla (ks. tästä enemmän esim. Nygård 1978: 190-193).

teloitusten muodossa. Punaista hulluutta seurasi järjetön valkoinen terrori, kuten aikaa hyvin kuvaava sanonta kuuluu.

1920-luvun loppua kohden Neuvostoliiton asema vahvistui, jolloin vastaavasti kommunismin pelko lisääntyi entisestään myös Suomessa. Kominternin kuudennessa kongressissa päätettiin, että luokkataistelua oli kiihdytettävä kaikilla tasoilla, jottei porvaristo pääsisi luomaan Suomeen ”fasistista diktatuuria” (Meri 1996: 62). Kommunistijohtoinen Suomen ammattijärjestö julisti marraskuussa 1929 yleislakon. Vaikka yleislakko jäi vaatimattomaksi, kommunistien liikehdintä herätti ärtymystä erityisesti oikeistopiireissä. Kommunistien kasvussa ollut vaikutusvalta synnyttikin porvariston puolelta vastareaktion, koska kommunistien toiminnassa nähtiin helposti samoja tavoitteita kuin sisällissodan aikana, eli kommunistit nähtiin uhkana demokratialle.

Eräs tärkeimmistä katalyyteista kommunistien ja äärioikeiston välisessä hankauksessa oli kommunistinuorten kokoontuminen Etelä-Pohjanmaalle marraskuun 1929 lopulla. Tuolloin seudun kommunistinuoret pitivät kokoustaan Lapualla pukeutuneina punaisiin Neuvostoliiton tunnuksin varustettuihin paitoihin. Joukko Lapuan miehiä Vihtori Kosolan johdolla katsoi tämän olevan valtiopetoksellista toimintaa. He hajottivat kokouksen ja repivät punaiset paidat osallistujien päältä, mikäli nämä eivät suostuneet itse riisumaan niitä. (Jutikkala 1980: 162-165; Meri 1996: 63.)

Pian tapahtuman jälkeen Lapualla perustettiin Suomen Lukko -niminen järjestö taistelemaan kommunismia vastaan. Suomen Lukko keskittyi laillisiin keinoihin, jolloin suoraa toimintaa vaativat Vihtori Kosolan johdolla erottautuivat omaksi ryhmäkseen. Näin sai alkunsa Lapuan liike, joka oli oikeistolaisen ääriaineuksen vastaus kommunismin uhkaan. Liikkeen ideologiaan kuuluivat voimakas hallitusvalta sekä demokratian kaventaminen, koska demokratia periaatteessa mahdollisti vasemmiston nousemisen valtaan. (Jutikkala 1980: 165-166.) Vasemmiston vallassaolo puolestaan olisi nostanut valtaan myös kommunistit, joiden katsottiin toimivan kiinteässä yhteydessä entisen sortajan ja veri-vihollisen, Neuvostoliiton, kanssa. Huhtikuussa 1930 Suomen Lukkoon liittyi Akateeminen Karjala-Seura, vaikka Suomen Lukon väkivaltaiset menetelmät ja Lapuan liikkeen suhtautuminen kielikysymykseen herättivät paheksuntaa (Nygård 1978: 190).

Lapuan liike turvautui suoraan, usein laittomaan toimintaan, kuten esimerkiksi kommunistilehteä painavan kirjapainon tuhoamiseen sekä aatemaailmaltaan punaisten (tai sellaisiksi luultujen) henkilöiden kyyditsemiseen Neuvostoliiton rajalle. Kyyditysten yhteydessä esiintyi myös pahoinpitelyä sekä jopa murhia. Lapuan liikkeen tavoitteena oli laki, joka riistäisi kommunistisiin järjestöihin kuuluvilta sekä äänioikeuden että vaalikelpoisuuden. Vuoden 1930 vaaleissa porvarilliset puolueet saivatkin vaaliliittojen avulla lainsäätämiseen tarvittavat 134 paikkaa, mikä johti niin sanottujen kommunistilakien hyväksymiseen ja näin ollen kommunistien vetäytymiseen maan alle. Lapuan liikkeen laittomuudet, erityisesti kyyditykset, herättivät kuitenkin runsaasti huomiota. Rajut otteet herättivät kritiikkiä myös maltillisemmissä oikeistopiireissä, mutta toimenpiteiden ansiosta tapahtunutta kommunismin tukahduttamista pidettiin sen luokan saavutuksena, että ylilyönnit painettiin usein villaisella. Muun muassa Svinhufvud julisti kommunismin hävittämisen julkisuudesta olevan niin suuri voitto laillisuudelle, että tapahtuneet väkivaltaisuuDET olivat sen rinnalla lähes mitättömiä. (Jutikkala 1980: 168-169.)

Kun Lapuan liike sai kommunistilait läpi sekä Svinhufvudin presidentiksi, osa kannattajista suuntautui sosialidemokraatteja vastaan. Tällainen toiminta tarkoitti Lapuan liikkeen lopun alkua; erään tärkeimmistä tavoitteista toteuduttua liike jäi ikään kuin polkemaan paikalleen ja energia suuntautui yhä enemmän laittomuuksiin. Mäntsälän kapina talttui presidentin puheella, ja Lapuan liikkeen järjestöt lakkautettiin sekä Mäntsälän kapinan johtohenkilöitä vastaan nostettiin syytteitä. Ulkoparlamentaarisin keinoin toiminut liike sai seuraajakseen Isänmaallisen Kansanliikkeen, jonka ensimmäinen puheenjohtaja oli Vihtori Kosola. Oikeistoradikaalinen puolue osallistui eduskuntavaaleihin vuodesta 1933 alkaen. IKL otti tietoisesti vaikutteita kansallissosialismista. Puolueen ohjelmaan kuului sosialidemokraattisen puolueen kieltäminen sekä aitosuomalaisuus. IKL sai ainoastaan 14 edustajanpaikkaa ensimmäisissä vaaleissa, joissa se oli mukana, ja nämäkin pääosin kokoomuksen kanssa tehdyn vaaliliiton avulla. Kokoomuksen puheenjohtaja sanoi myöhemmin kuitenkin irti suhteen IKL:ään. (Jutikkala 1980: 171-172.) Isänmaallinen Kansanliike oli näin ollen Lapuan liikkeen ideologinen perillinen, mutta kuitenkin sillä erotuksella, että IKL pyrki ajamaan tavoitteitaan parlamentarismien avulla.

Antisemitismi oli Suomessa lähinnä äärioikeistolaisten piirien toimintaa. Juutalaisvastaiset julkaisut liittivät sumeilematta juutalaisuuden ja kommunismin toisiinsa. Myös

kansallissosialismille oli tarkoituksenmukaista yhdistää juutalaisuus ja bolshevismi, koska osa tärkeimmistä Neuvostoliiton johtohenkilöistä oli (tai ollut ennen puhdistuksia) juutalaisia. Juutalaisia olivat muun muassa Lev Trotski, Lazar Kaganovitsh, Lev Kamenev, Karl Radek sekä Grigori Zinovjev. Lisäksi Karl Marx oli syntynyt juutalaiseen sukuun rabbin pojanpoikana. Kansallissosialistien propagandakoneiston oli helppo tehdä ideologinen keitos, jossa kommunistit ja juutalaiset heitettiin samaan pataan. Lopputuloksena pystyttiin tarjoilemaan tuotos, jonka mukaan juutalaiset ovat vastuussa (muun muassa) bolshevismien Euroopalle aiheuttamasta uhasta. (Hanski 2006: 181-262.) Vaikka tällainen kommunismin ja juutalaisuuden yhdistäminen olikin pääosin tuontitavaraa, niin Suomessa tällaisen ajatusmaailman juurtumista tiettyihin kansanosiin edesauttoi vuoden 1918 sisällissodan traumaattiset tapahtumat; Saksan tulkittiin pelastaneen Suomen jo silloin punaiselta vallankumoukselta.

Saksaan suuntautumisen taustalla oli myös saksalaisen kulttuurin vahva asema Suomessa. Saksalaismielisyyttä esiintyikin poliittisen ja kulttuurisen eliitin sisällä kaikissa erilaisissa ryhmittymissä. Saksasta Suomeen rantautunut luterilainen uskonto, jääkärikoulutus ja tuki vuoden 1918 sisällissodassa, Saksan tieteen saavutukset ja erityisesti saksalaisen filosofian vaikutus suomalaisten kansalliseen heräämiseen lähensivät maita. Juonsivathan esimerkiksi J. V. Snellmanin ajattelun keskeiset käsitteet, kansakunta ja kansallinen tietoisuus, juurensa G. W. F. Hegelin teorioihin. (Ks. esim. Tommila 1989: 83-95.) Tästä huolimatta kansallissosialismi ei saanut edes oikeiston varauksetonta tukea, vaikka saksalaissuuntautuneita kulttuuriseen ja poliittiseen eliittiin kuuluneita henkilöitä oli 1800-luvulta lähtien lähes kaikissa yhteiskunnallisissa ja poliittisissa ryhmissä. Myös Lapuan liikkeen ylilyönnit, esimerkiksi presidentti K. J. Ståhlbergin kyyditys, saivat suurimman osan suomalaisista tuomitsemaan äärioikeiston laittomuudet. Osa kommunisteista siirtyikin Neuvostoliittoon juuri oikeiston kostotoimenpiteiden takia, osa taas lähti ideologisista syistä etsimään parempaa elämää ja rakentamaan sosialismia.

On kuitenkin erittäin tärkeää huomauttaa, ettei suomalainen oikeisto, ei edes sen ääriaines, ollut automaattisesti suuntautunut Saksaan tai kansallissosialismiin. Vaikka erityisesti italialaistyyppisellä fasismilla oli omat kannattajansa, mistä kertoi esimerkiksi Lapuan liikkeen järjestämä talonpoikaismarssi, oikeiston energia suuntautui silti ennen kaikkea kommunismin vastaiseen taisteluun. Vaikka Suomen juutalaisvastaisuus rantautui

pääasiassa Saksasta, niin rotuun pohjautuva juutalaisvastaisuus ei saanut kovin suurta kannatusta. Oikeiston teemojen pääpaino oli tämänkin suhteen kommunismin torjumisessa.

Sisällissodan jälkeen 1920-luvulla nuoressa tasavallassa oli poliittinen valtatyhjiö, jolloin Suomi haki hapuillen omaa linjaansa. Pian muodostuikin jo sisällissodan aikana luodut kaksi leiriä: valkoinen oikeisto ja punainen vasemmisto. Ensimmäisen tasavallan poliittista ilmapiiriä luonnehtii jako kahteen leiriin: koventunut oikeistolainen ilmapiiri moottorinaan kommunismin pelko vastaan nouseva vasemmisto, jota puolestaan puski eteenpäin fasismin pelko. 1930-luvulla oikeistossa oli vallalla voimakas kommunismin pelko, joka joskus johti rajuihin ylilyönteihin, kuten esimerkiksi edellä mainittuihin kyydityksiin eli niin sanottuihin muilutuksiin. Kommunistit puolestaan olivat yhtä vainoharhaisia oikeiston suhteen. Saksan varalta tuli varustautua ja esimerkiksi armeija ja virkamiehistö piti puhdistaa ”fasisteista”. Erityisesti suurimman osan upseereista katsottiin olevan niin oikeistomielisiä, että puhdistukset olisivat tarpeen (Rentola 1994: 102-103). Täten sekä punaiset että valkoiset määrittivät itseään vihollisen kautta. Vihollinen tiivisti molempia poliittisia leirejä siinä määrin, että nuoren tasavallan poliittinen ilmapiiri oli äärimmäisen kiihkeä.

Kommunistilakien myötä ääri vasemmiston julkinen toiminta oli kuitenkin 1930-luvulla äärimmäisen hankalaa, ja näin ollen aikakautta leimaakin ”valkoinen valta” ja poliittinen epätasa-arvoisuus punaisten vahingoksi. Esimerkiksi suojeluskunnat ja armeija noudattivat lakia, mutta niiden johdossa oli ainoastaan porvarillisen ideologian omaksuneita henkilöitä. Näin ollen oli luonnollista, että suuntauduttiin jos nyt ei suoraan kansallissosialismia tai fasismia kohden, niin ainakin pois päin Neuvostoliitosta ja bolshevikeista.

Vallan ollessa porvarillisella kansanosalla kommunismin uhalla pystyttiin täysin tietoisesti perustelemaan myös sellaisia toimia, jotka eivät välttämättä olisi tarkempaa juridista tarkastelua kestäneet. Tällaisia olivat esimerkiksi ”isänmaalle vahingollisten” henkilöiden vangitsemiset ja myöhemmin sotavankien ja poliittisten vankien luovutukset Saksalle. Suomalaiset kommunistit nähtiin bolshevikkien viidentenä kolonnana, jolla ei ollut sijaa nuoressa kansakunnassa sen rakentaessa identiteettiään. Myös Etsivä Keskuspoliisi (myöh. Valtiollinen poliisi) oli ”valkoinen”: vasemmistoryhmittymiä tarkkailtiin jatkuvasti ja kommunisteja suljettiin turvasäilöön. Vallalla ollut oikeistolainen ilmapiiri ei kuitenkaan

tarkoita, että kaikki porvarilliset kansalaiset olisivat olleet valmiita suoraan toimintaan kommunismin hävittämiseksi. Suurin osa kommunismia vastustaneista kansalaisista tuomitsi laittomuudet.

Sodan jälkeen poliittinen tilanne muuttui radikaalisti. Suomi oli käynyt sotaa hävinneen Saksan rinnalla, ja liittoutuneiden sopimuksella Suomeenkin asetettiin Neuvostoliiton edustajan johtama sotilaskomissio. Tuolloin tapahtuneen sisä- ja ulkopoliittisen uudelleensuuntautumisen myötä muodostunutta Suomea onkin kuvattu nimellä ”toinen tasavalta”, vaikka Suomen vuodesta 1919 voimassa ollut valtiosääntö säilyikin koskemattomana. Suurin muutos oli kommunistien toiminnan laillistaminen sekä äärioikeistolaisten järjestöjen kieltäminen. Itsenäisyyden jälkeisinä vuosikymmeninä kommunismin uhkaa oli käytetty perusteena yhteiskunnan ”oikeistolaistamiseen”, jonka nyt oli helppo nähdä johtaneen avoimeen konfliktiin Neuvostoliiton kanssa. Tässä mielessä oli ymmärrettävää, että ainakin osa suomalaisista halusi ”kansallisesta tragediasta” vastuussa olevat tahot oikeuden eteen.

Erityisesti pitkään poliittisen estradin laitamilla (mm. vuoden 1930 kommunistilakien takia) vaeltaneet kommunistit palasivat jatkosodan jälkeen valokeilaan sotasyllisyyskysymyksen sekä niin sanotun asekatkenta- ja sotajutun myötä. Esimerkiksi ensimmäiseksi kommunistiseksi ministeriksi valittu Yrjö Leino (1991: 93) kommentoi muistelmissaan sotaan syyllisten tuomitsemista pragmaattiselta kannalta seuraavasti:

”Meille kommunisteille oli luonnollisesti vain etua siitä, että muiden puolueiden eräät johtomiehet leimattaisiin rikollisiksi, saataisiin siten ’pois pelistä’ ja propagandamielessä täten heitetyksi varjo koko heidän edustamansa puolueen ylle. SKP:n omaksumalle poliittiselle linjalle oli myös johdonmukaista, että sotasyllisiä rangaistaisiin ankarasti. Niinpä me olimmekin innokkaasti ajamassa tätä oikeudenkäyntiä. Tällöin olivat asiallisten syiden lisäksi monen kohdalla vaikuttamassa myös ne henkilökohtaiset kärsimykset, joita he olivat sodan aikana syytettäviksi joutuvien myötävaikutuksella tai tieteen saaneet kokea.”

Myös valtiollinen poliisi joutui uudelleenjärjestelyn kohteeksi kommunistien tultua jälleen poliittisesti salonkikelpoisiksi. Valtiollinen poliisi oli ollut aikaisemmin suurin käytännön este äärivasemmiston toiminnalle, joten asia oli hoidettava välittömästi. Ideologisten antipatioiden lisäksi suurin osa johtavista kommunisteista oli joutunut niin sanotun valkoisen valpon aikana kokemaan monenlaisia kärsimyksiä muun muassa turvasäilöön

sulkemisten muodossa. Maan valtiollinen poliisi korreloi lähes suoraan vallassa olevan hallitussuunnan kanssa. Oli siis odotettavissa, että kommunistien päästyä valtaan myös valtiollisen poliisin henki muuttui.

Kuten todettua, ensimmäisen tasavallan ajan ”valkoista” Suomea leimasi voimakkaasti kommunisminvastaisuus, ja aatteen emämaa Neuvostoliitto nähtiin toisaalta uhkaavana, mutta toisaalta sekasortoisena, savijaloilla seisovana jättiläisenä. Kommunistisen sisäministeri Yrjö Leinon paljastama asekatkentaajuttu sekä sotasyllisyyskysymys olivat siis äärivasemmistolle oivallinen propaganda-ase. Maaliskuun 1945 eduskuntavaaleissa kommunistit saivatkin 49 paikkaa ja saman vuoden kunnallisvaaleissa he keräsivät enemmän ääniä kuin sosialidemokraatit. (Kulha 1980: 273.)

Sotasyllisten nimeäminen sekä heidän oikeuden eteen saattamisensa valvontakomission tuella olikin kansandemokraattien keino maksaa kalavelkoja sotaan syyllisiksi katsomillensa henkilöille sekä saattaa edesvastuuseen henkilöt, joiden katsottiin johtaneen Suomen kansallissosialistien vanaveteen sekä sitä kautta vetäneen maan mukaan toisen maailmansodan pyörteisiin. Vuosia jatkosodan päättymisestä 1940-luvun loppuun leimasikin aikalaisten pelko, että maata uhkasi punainen vaara eli kommunistien pääsy valtaan. Aikakautta on kutsuttu ”vaaran vuosiksi” Lauri Hyvämäen (1954) käyttämän käsitteen mukaan. Vaaran todellisuudesta on esitetty erilaisia tulkintoja, mutta joka tapauksessa tuolloin kommunistit palasivat politiikan keskiöön.

4.2 Ensimmäisiä tulkintoja

Erilaisia tulkintoja talvi- ja jatkosodasta alkoi ilmestyä välittömästi sodan päättyttyä. Hävityn sodan myötä Suomeen tuli liittoutuneiden valvontakomissio, joka vaati jatkosodan päättäneen Moskovan välirauhansopimuksen 13. artiklan perusteella sotasyllisten tuomitsemista. Myös suomalaiset kommunistit osallistuivat aktiivisesti kampanjaan poliittisten johtajien tuomitsemisen puolesta. Oikeudenkäynti saikin nopeasti näytösoikeudenkäynnin luonteen, koska vaa’assa painoi eniten voittajan miekka. Valvontakomissio vaati myös jatkosodan alun selvittämistä, mitä varten asetettiin vuoden 1945 alussa pääministeri Paasikiven käskystä niin sanottu Eirik Hornborgin komitea selvittämään tapahtumien kulkua.

Liittoutuneiden (lähinnä Iso-Britannia, Yhdysvallat ja Neuvostoliitto) osallisuudesta sotasyllisyysoikeudenkäyntiin, suomalaisten kommunistien mukanaolosta sekä ylipäätään sotasyllisten tuomitsemisesta on ollut runsaasti keskustelua, esimerkiksi Jukka Tarkan (1977) väitöskirjassa *13. artikla*, Hannu Rautkallion ja Lasse Lehtisen (2005) tutkimuksessa *Kansakunnan sijaiskärsijät. Sotasyllisyys uudelleen arvioituna*, Risto Nikun kirjassa *Kahdeksan tuomittua miestä* (2005) sekä Yrjö Soinin (1956) 1950-luvulla julkaistussa *Kuin Pietari hiilivalkealla* -teoksessa. Edellä mainitut teokset ovat varsin subjektiivisia ja ristiriitaisia esityksiä esimerkiksi Urho Kekkosen roolin suhteen, mutta silti ne tarjoavat mielenkiintoisia näkökulmia yhteen Suomen historian merkityksellisimmistä tapahtumista.

Konkreettisin esimerkki neuvostoliittolaisen kenraaliversti Andrei Zhdanovin johtaman valvontakomission vaikutuksesta on sen vaatimus tuomioiden koventamisesta sotasyllisyystuomioistuimen ennakkopäätöksen paljastuttua valvontakomission mielestä liian lieväksi. Valvontakomissio saikin tahtonsa läpi ja tuomioita kovennettiin osan tuomioistuimen jäsenistä muuttaessaan kantaansa asiaan. On kuitenkin syytä huomauttaa, että valvontakomission sekä myös suomalaisten oli otettava huomioon kansainvälinen sodanjälkeinen tilanne, jossa Saksa ja sen kanssa enemmän tai vähemmän tiiviissä yhteistyössä olleet valtiot olivat erittäin tukalassa asemassa.

Rauhanoppositioon kuuluneen Hornborgin komitea ei arvioinut erilaisia vaihtoehtoja, vaan arvosteli ulkopoliittista johtoa passiivisuudesta ja fatalismista. Komitean mukaan Suomen ulkopoliittinen johto oli vuoden 1940 kesästä lähtien päästänyt ohjaketkäsistä ja antanut tapahtumien kulun ohjailta itseään. Kesällä 1940 Saksa teki aloitteen koskien kauttakulkua Suomen läpi. Komitean mietintö oli tässä mielessä edullinen sotasytytyille, koska passiivisuus ja toiminnan tuottamuksellisuus oli heidän kannaltaan parempi vaihtoehto kuin aktiivinen ja tahallinen toiminta. Komitea tiesi myös sotilaiden neuvotteluista, vaikka se ei käyttänytkään kaikkia tiedossaan olleita Suomelle ongelmallisiksi tulkittuja tietoja sotilassuhteista Saksaan. Toisaalta taas Neuvostoliiton toimien esittäminen kriittisessä valossa oli ongelmallista. Komitea päätyi määrittelemään, että vaikka ei ollut olemassa kirjallista eikä poliittista sopimusta, oli kuitenkin olemassa sotilaallinen sopimus, jonka sisältö on poliittinen. Jäsenet eivät kuitenkaan olleet yksimielisiä, sillä

kansandemokraattien edustajat (Yrjö Ruutu ja Eino Pekkala) jättivät eriävän mielipiteensä. He katsoivat Suomen ja Neuvostoliiton molemminpuolisen epäluulon johtaneen sotaan, eivätkä hyväksyneet näkemystä, että Suomi pystyi perustelemaan ulkopoliittista linjaansa harjoittamallaan puolueettomuuspolitiikalla. Heidän mukaansa Suomen olisi pitänyt ottaa geopoliittinen asemansa paremmin huomioon ja tehdä kaikki voitavansa sodan estämiseksi. (Soikkanen 2005: 27-28.) Suomen ulkopoliittisen johdon olisi tämän tulkinnan mukaan pitänyt olla aktiivinen torjumaan sota, eikä pelkästään pysyä passiivisesti puolueettomana, tai saati sitten hakeutua aktiivisesti Saksan rinnalle. Hornborgin komitean enemmistö näki tilanteen kuitenkin passiivisen puolueettomuuden kannalta.

Voidaan sanoa, että ajopuuminen idea Suomesta³ lastuna tapahtumien virrassa eksplikoituu ensimmäistä kertaa Hornborgin komitean mietinnössä, jonka mukaan Suomen johto ei tehnyt kaikkea voitavaansa sotaan joutumisen estämiseksi, vaan päästi Suomen luisumaan sotaan. Tämä toisaalta implikoi, että jotain olisi kuitenkin ollut tehtävissä, mitä ei kuitenkaan haluttu tuoda julki. Myös sodasta syytettyjen puolustus perustui hyvin pitkälti tuottamuksellisuuteen – tämä tulkinta on lähellä ajopuuteoriaa, joka kuitenkin on vielä astetta tuottamuksellisuutta vaihtoehdottomampi selitysmalli, koska tuottamuksellisuus ei vapauta kokonaan vastuusta. Tätä ideaa edes jonkin tasoisesta syyllisyydestä myös vasemmalle kallellaan olevat tahot käyttivät muun muassa vaaliteemana. Tällä tavoin kuitenkin ajopuuteorian siemenet oli kylvetty heti sodan päättymisen jälkeen.

Hornborgin komitean mietinnöstä, sotasyllisyysprosessista ja myöhemmistä jatkosotatulkinnoista voidaan eritellä kuusi kokonaisuutta, jotka ovat tulkintojen taustalla (Soikkasen 2005: 28 mukaan):

1. Suomen ulko- ja sisäpolitiikka 1920- ja 1930-luvuilla, erityisesti epäluulo ja vihamielisyys Neuvostoliittoa kohtaan.
2. Talvisota sekä siihen johtaneet tekijät.
3. Välirauha ja Neuvostoliiton painostus.
4. Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon suhteiden varhaisuus ja tiiviys Saksaan.
5. Suomen vaihtoehdot – oliko sellaisia ylipäätään?
6. Suomen sotilaalliset operaatiot sodan alussa.

---

³ Suomi-figuuri (tai esimerkiksi yhteiskunnan käsite) on tietysti sikäli ongelmallinen, että ”Suomi” tai ”yhteiskunta” ei itsestään ole toimiva subjekti, vaan niiden nimissä tehtyjen ratkaisujen takana on aina ihmiset.

Keskustelu Suomesta toisessa maailmansodassa on rakentunut näiden kohtien ympärille suhteellisen tiiviisti. Erityisesti väittelyä ovat aiheuttaneet Suomen ja Saksan suhteiden varhaisuus ja tiiviys sekä Suomen vaihtoehdot eli niin sanottu Suomen ”pelivara” (ks. esim. Manninen 1977 ja Jokipii 1977). Determinististä ajopuuteoriaa tukevat ovat olleet taipuvaisia vähättelemään Suomen ja Saksan suhteiden tiiviyttä sekä Suomen vaihtoehtoja, kun taas vastakkaista ajattelumallia kannattavat ovat korostaneet suhteiden tiiviyttä sekä Suomen pelivaran olemassaoloa. Luovutuskeskustelun kannalta oleellisin kohta on Suomen poliittisen ja sotilaallisen johdon Saksan-suhteiden varhaisuus ja intensiteetti. Tämän kohdan kuva historiantutkimuksen silmin on vaihdellut jyrkimmin. Näin on myös luovutusten kohdalla: juutalaisten sekä muiden sotavankien luovuttamista tai luovuttamatta jättämistä on usein perusteltu nimenomaan Suomen ja Saksan suhteiden tiiviydellä tai väljyydellä.

Yleisen historian professori ja itsekin sodassa mukana ollut Arvi Korhonen kirjoitti sodan jälkeen puolustuspuheen sodasta syytetyille. Teos *Finland in the World War II* ilmestyi vuonna 1948 Yhdysvalloissa professori John Wuorisen toimittamana. Korhonen ei käyttänyt mitään Suomea leimaavaa tai syyllistäväää materiaalia, vaan kirjasta muodostuikin puolustuspuhe suomalaiselle sodanaikaiselle ulkopoliitikalle. Korhonen tulkitsi Suomen toisen maailmansodan tapahtumat niin, että Suomi oli länsimaisen kulttuurin ja demokratian puolustajana kommunismia vastaan; merkittävää oli myös, että Korhonen kielsi systemaattisesti Saksan ja Suomen yhteispelin. Hän pyrki myös kumoamaan Hornborgin komitean tulkinnan poliittisluontoisesta sotilaallisesta sopimuksesta (Soikkanen 2005: 29).

Arvi Korhosen tulkintaa vastaan asettui ulkomaisista tutkijoista ensimmäisenä Charles Leonard Lundin, jonka *Finland in the Second World War* julkaistiin vuonna 1957 (vuonna 1960 suomeksi nimellä *Suomi toisessa maailmansodassa*). Lundinin näkemys perustui ajatukselle, että Suomi oli hakeutunut tarkoituksellisesti kansallissosialistisen Saksan liittolaiseksi taistelussa kommunismia vastaan. Lundin arvosteli terävästi myös Suomen sodanaikaisia johtohenkilöitä arvostelukyvyn puutteesta, josta sitten jouduttiin maksamaan kova hinta. Epäluottamuksen herättäminen Neuvostoliitossa sekä Saksan rinnalle hakeutuminen olivat virheitä, joista saatu rangaistus oli ansaittu.

Lundinin teos sisältää joitakin selkeitä asiavirheitä, mutta sen perussanoma on selkeä: Suomi oli hyökkääjä Saksan rinnalla. Hän kirjoittaa (Lundin 1960: 194), että Suomen hallituksesta ja sotilasjohdosta luotu kuva, jossa ne kieltäytyivät antamasta lupauksia Saksalle ja uskottelivat itselleen, että Suomi pystyisi välttämään uuden sodan talvisodan jälkeen, on virheellinen. Tällainen virallinen asenne ei ollut todellinen: Suomen johtomiehet, eli niin sanottuun sisäpiiriin kuuluneet, eivät pelkästään nähneet maan joutuvan sotaan, vaan suorastaan tekivät sen käytännössä väistämättömäksi jättäen venäläisille tehtäväksi yksistään vihollisuuksien aloittamisen. Tällä tavoin sota voitiin leimata puolustussodaksi, vaikka Suomi oli selkeästi osa Saksan hyökkäyssuunnitelmaa Neuvostoliittoon. Lundin kokosi tulkintansa 14 kohdaksi⁴ (emt. 196-222), joiden perusteella hän sanoi Suomen olleen ”yhteistoiminnassa, ellei jopa suorastaan liitossa sellaisen sotilasmahdin kanssa, joka oli kaksi vuotta sitten osoittautunut lyömättömäksi”.

4.3 Ajopuuteoria syntyä

Lundinin tulkinta Suomesta toisessa maailmansodassa herätti keskustelua välittömästi ilmestyttyään. Jatkosodan lopussa pääministerinä ollut Edwin Linkomies (1957) arvosteli yhdysvaltalaisen teoksen kovin sanoin *Valvoja*-lehdessä. Ensinnäkin Linkomies puuttui siihen, että Lundin liikkui hänen mielestään pelkällä pinnalla arvioidessaan Suomen

---

⁴ Lundinin 14 ”ilmeistä tosiasiaa tai painavaa todistuskappaletta” Suomen tietoisesti hakeutumisesta sotaan Saksan rinnalla voidaan tiivistää seuraavasti: 1) Kesäkuun 9. päivänä vuonna 1941 Suomessa aloitettiin mobilisaatio ja reserviläiset siirtyivät paikoilleen rajalla sijaitseissa puolustuslaitteissa, 2) Kenraali Erfurth alkoi hoitaa tehtäviään Suomessa kesäkuun 13. päivänä Suomen yleisesikunnan päämajassa Saksan yhteisesikunnan komentajana, 3) viikkoa ennen Saksan hyökkäystä kenraali Falkenhorst saapui Rovaniemelle mukanaan yksikköjä armeijakunnastaan ja otti sekä saksalaiset joukot että 2 suomalaista divisioonaa komentoonsa, 4) saksalaiset sotilashenkilöt olivat keväällä erittäin aktiivisia Suomessa, 5) Suomen poliittiset piirit tiesivät enenevässä määrin tulevasta selkkauksesta, mutta kansalaiset eivät olleet perillä tilanteesta, 6) muut maat tiesivät suomalaisten pian käyvän sotaan, vaikka suomalaiset eivät välttämättä asiasta tieneet, 7) suomalaisten tiettyjen tahojen puolueettomuuslausuntoja ei päästetty aivan korkeimmissa asemissa olevien saksalaisten tietoon, 8) Berliini oli niin varma Suomen osallistumisesta taisteluun, että saksalaiset sotilasyksiköt miehittivät Suomen Lapin pohjoisosan 7. toukokuuta, 9) vaikka Ryti ei välttämättä pitänyt uutta sotaan tervetulleena, niin hän kirjoitti päiväkirjaansa, että Venäjän mahdollisimman suuri heikkeneminen on Suomellekin pelastumisen ehto, 10) kenraali Erfurth on kertonut päiväkirjassaan Mannerheimin todenneen, että usko Saksan voittoon ja apuun on viitoittanut Suomen tien, 11) Blücherin lähettämän tiedotteen mukaan Hitler ja Ryti ovat vahvistaneet kirjeitse tiettyjä Saksan ja Suomen komentoportaita koskevia sopimuksia, 12) Suomen hallitus ei missään vaiheessa sanoutunut täysin irti Hitlerin im bunde -ilmauksesta, 13) muutamien saksalaisten kärsimättömyys ”sekaantumattomuuden kuvitelmaan” takertuneiden suomalaisten kanssa viittaa siihen, että oli olemassa sopimus, jonka täyttämisen viivästyminen aiheutti reaktioita ja 14) kenraali Heinrichs on Mannerheim-elämäkerrassaan on todennut, että Suomen sotilasjohto oli hyvin selvillä, että saksalaiset valmistelivat Suomessa hyökkäystä ja että he toimivat joka suhteessa kuin olisivat itsekin valmistautuneet sotaan.

tapahtumia 1920- ja 1930-luvulla. Hän ei osoita syvällistä ymmärrystä vallinneesta ilmapiiristä, koska Linkomiehen mukaan Neuvostoliitolla ei ollut pelättävää Suomen puolelta, toisin kuin Lundin väittää. Suomi ei olisi entisen pääministerin mukaan koskaan antautunut sellaiselle seikkailupolitiikalle. IKL ei niinkään vastoin Lundinin väitteitä ollut mitenkään merkityksellinen tekijä Suomessa, eikä kokoomus pyrkinyt valtiollisen järjestyksen muuttamiseen vanhojen preussilaisuuden nimeen.

Myös talvisodan jälkeinen aika on Linkomiehen tulkinnan mukaan erilainen kuin Lundinin käsitys: Lundin ei ymmärtänyt, minkälainen ”paaninen” pelko Suomessa oli välirauhan aikana (pelon todellisuutta Linkomies ei lähde arvioimaan), ja tämän takia Saksan kiinnostuksen herääminen oli ollut helpotus Suomelle. Ainoastaan äärivasemmisto oli ollut kriittinen suuntautumiselle Saksaan. Lundinin teoksen antama kuva, että kansa halusi pian rauhaa, mutta ”sokeat johtajat” pitkittivät sotaa, oli Linkomiehen mukaan täysin väärä, koska todellisuudessa tilanne oli päinvastoin. Linkomies myönsi kuitenkin, että kansallinen romantiikka oli saattanut sekoittaa päitä Suur-Suomi-ajattelun muodossa, mutta sodan karu todellisuus palautti pian maan pinnalle.

Erityisen terävästi Edwin Linkomies puuttui Lundinin tapaan tarkastella tuon ajan Suomea Mannerheimin muistelmien läpi. Linkomiehen mukaan *Finland in the Second World War* on journalistisella otteella tehty Mannerheimin muistelmien arvostelu, joka on laajennettu ajankuvaukseksi. Oman tutkimukseni kannalta erityisen kiinnostavaa on Linkomiehen kommentti, että juutalaisten pakolaisten luovuttaminen tapahtui täysin riidattomasti, vaikka hänen on täytynyt olla tietoinen aiheesta jo syksyllä 1942 nousseesta kohusta.

Charles Lundinin teoksen sekä sen erityisesti vasemmistopiireiltä saaman innostuneen vastaanoton voidaan sanoa olleen sysäyksenä ajopuuteorian kehittymiselle. Myös valtiollisten edustajien ajattelussa oli jo tuolloin erilaisia painotuksia jatkosotatulkinnoissa. Urho Kekkonen oli valittu presidentiksi vuonna 1956, jolloin myös Suomen virallisen ulkopolitiikan painopiste vähitellen muuttui. Paasikivi hyväksyi Arvi Korhosen teoksen lähtökohdan, että mikäli Neuvostoliitto olisi vuonna 1939 sallinut Suomen jatkaa puolueettomuuspolitiikkaansa, ei jatkosotaan johtaneita asetelmia olisi päässyt syntyään. Paasikivi ei hyväksynyt sitä, että Suomen kansaa vaadittiin heittäytymään rähmälleen ja julistamaan itsensä ainoaksi syylliseksi. Todellinen lähentyminen Neuvostoliittoon oli

erittäin hankalaa, jos Suomen piti tunnustaa itsensä yksin syylliseksi. Tämä aiheutti ristiriidan, koska Paasikiven ulkopoliittisen linjan kulmakiviä olivat nimenomaan hyvät ja luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon: ”Suomen asemasta johtuu mielestäni, että Suomen on pysyttävä erillään Venäjälle vihamielisestä ja sen vastaisesta ulkopolitiikasta. Ja ennen kaikkea: Varsinkaan pienen valtion ei pitäisi unohtaa, että ensin on diplomaattiset keinot loppuun asti käytettävä, ennen kuin asioiden annetaan mennä sotilaalliseen ratkaisuun” (Paasikivi 1958: 221).

Urho Kekkosen linjaus jatkosodan syihin poikkesi Paasikiven (ja Korhosen) tulkinnasta. Kekkosen poliittisessa ajattelussa poliittinen toimija ei voinut toimia ilman läheisiä suhteita itäiseen naapuriin, ja parhaiden Neuvostoliiton-suhteiden hoitaja oli Urho Kaleva Kekkonen. Paasikivi (1986: 162) totesikin päiväkirjassa vuonna 1950, että Kekkonen on paras henkilö seuraavaksi presidentiksi, mutta hänen tulisi pitää kunnianhimosensa kurissa, jotteivät ajattelu ja harkinta häiriintyisi. Paasikiven mielestä ei ollut ollenkaan hyvä, että Kekkonen panee painon lähes yksinomaan venäläisten kannatukselle, koska Suomen presidentti ei ole eikä saa olla ainoastaan venäläinen kuvernööri (emt).

Jos Paasikiven sodanjälkeinen linja oli perustunut molemminpuoliseen luottamukseen ottaen kuitenkin huomioon, että tuolloin suomalaiset joutuivat toimimaan ahtaissa rajoissa sanelupolitiikan alaisina, niin Kekkosen aikana muodostuneen ”suomettumisen” peruseetos oli enemmän pro-aktiivinen. Paasikiven aikana taisteltiin tietoisesti vaaraa vastaan, mutta Kekkosen aikana (etenkin 1960-luvun lopulta lähtien) vaaraa ei tunnustettu, vaan harjoitettiin miellyttämisen ja ennakoimisen politiikkaa. Paasikivi myös pyrki tietoisesti erottamaan ulkopolitiikan ja sisäpolitiikan, kun taas hänen seuraajansa tulkinnassa niiden ero ei ollut yhtä selkeä. (Vihavainen 1991: 33, 41.) Paasikiven reaalipoliittisessa linjassa tuli näin ollen ottaa huomioon Suomen geopoliittinen tilanne, mutta silti välttää rähmälleen heittäytymistä ja tosiasioiden vääristelemistä. Hänen moraalinen linjansa perustui enemmän Suomen henkiselle itsenäisyydelle kuin Kekkosen vastaava linjaus.

Arvi Korhosen teos *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi* julkaistiin vuonna 1961. Itsekin sodassa upseerina toimineen Korhosen tutkimuksen kantavana ajatuksena on teesi, jonka mukaan Saksa ikään kuin käytti hyväkseen Neuvostoliiton painostaman Suomen ahdinkoa ja johdatti Suomen sotaan. Suomi oli pakotettu ottamaan vastaan Saksan tarjoama auttava

käsi, koska Neuvostoliiton uhka oli niin suuri. Koko maailmassa ei ollut mitään muuta mahtia kuin Saksa, joka olisi pystynyt antamaan tahtoessaan tukea Suomelle. Tämä on Korhosen mukaan selitys sille, että ”mitä selvimmän läntisen orientaation miehet kuin presidentti Ryti, pääministeri Rangell ja ylipäällikkö Mannerheim, muista puhumattakaan, olivat valmiita positiivisesti suhtautumaan alkaviin oireisiin Saksan intressien heräämiseen Suomen suhteen” (Korhonen 1961: 296). Saksa on siis Korhosen teoriassa aloitteentekijä ja Suomi passiivinen objekti, jolla ei ole muuta vaihtoehtoa kuin olla virran vietävänä.

Arvi Korhonen päätti teoksensa seuraavaan lainaukseen Wipert von Blücheriltä (alun perin teoksessa Blücher 1950: 237), jolla Korhonen kruunasi teesinsä tapahtumien vuolaassa virrassa puunrungon lailla ajelehtivasta Suomesta:

”Koko tämän kohtalokkaan ajan Suomen kehitystä saksalaisen silmin seurannut ja erimielisyyksien tullen Saksan hyväksi poliittista painostusta harjoittanut Blücher antaa siitä yleisarvostelun, jonka osuvuutta tuskin voidaan kieltää: Suurvaltojen valtataistelussa pikkuvaltioiden vapaalla omalla päätösvallalla on kovin suppeat rajat. Suomi tempautui suurpolitiikan pyörteisiin niin kuin vuolas Suomen joki tempaa mukaansa ajopuun.” (Korhonen 1961: 340.)

Näin ollen Korhonen oli samoilla linjoilla kuin Wipert von Blücher (1950: 423-424), jonka mielestä ”vastustamattomat suuret ajanvirtaukset imperialismi, nationalismi, bolshevismi ja kansallissosialismi juuri tuollaisen pienen kansan syöksevät moiseen tavattomien, poikkeuksellisten vaarojen paikkaan ja ettei Suomen politiikka noiden ongelmien kanssa painiskelemaan joutuessaan voinut löytää ainoakaan pelastavaa pääsintietä pälkähästä”. Suomi siis tempautui äkillisesti ja yllättäen, ilman omaa aloitettaan suursodan pyörteisiin. Ajopuuteoria oli syntynyt.

4.4 Ajopuuteorian kritiikki ja aktiivinen Suomi

Urho Kekkonen (1998: 354-367) julkaisi lokakuussa 1944, muutamia viikkoja ennen kuin hänestä tuli oikeusministeri, Pekka Peitsi -nimimerkillä kirjoituksen *Tässä sitä ollaan*, jossa hän kuvaili kansainvälistä politiikkaa häikäilemättömänä valtapelinä, tarkasteli sotaan johtanutta politiikka sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteita. Urho Kekkonen jatkoi kirjoituksessaan vuoden 1943 aikana omaksumaansa rauhanlinjaa. Hän tuomitsi Suomen hävinneen sodan ja määritteli Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden lähtökohdaksi, että

Suomen itäinen naapuri on Euroopan sotilaallinen ja poliittinen suurvalta, jonka yhteiskuntajärjestelmä tulee olemaan pysyvä. Tämän pohjalta Suomen on määriteltävä ulko- ja sisäpolitiikkansa:

”Suomen on omilla toimenpiteillään voitettava Neuvostoliiton luottamus. Mutta kun palautamme mieliimme Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden viime vaiheet, voimme ilman illusioneja käsittää, että luottamus ei ole saavutettavissa ilman merkittäviä sisäpoliittisia muutoksia Suomessa. On hyvin vähän luultavaa, että vuosi 1940 voisi uusiutua, jolloin samat valtiolliset piirit, jotka johtivat maattamme, vastaisivat myöskin rauhan toteuttamisesta. On valitettavaa, kenties kohtalokastakin, jos eräissä olosuhteissa ihailtava poliittinen itsepäisyytemme ja hyvät hermomme vievät asian sille mallille, että me emme oma-aloitteisesti ole oivaltaneet, mitä luottamuksellisten suhteitten aikaansaaminen meiltä sisäpoliittisesti vaatii. Sisäpolitiikkamme uusi suhtautuminen ulkopoliittisten näkökohtien takia lankeaa muutoin yhteen sen radikalisoitumisen kanssa, joka yhteiskunnassamme on odotettavissa.” (emt. 365.)

Lisäksi Kekkonen (emt. 367) jatkoi, että sotavuosien epämiellyttävien tosiasioiden kieltämisestä huolimatta hän uskoo, että Suomen kansa osaa tehdä tarvittavat päätelmät ja työskennellä hyväksytyjen suuntaviivojen mukaan. Saksan voitto sodassa olisi Kekkonen mukaan tarkoittanut Suomen liittämistä Saksan kenraalikuvernementiksi, vaikka ulospäin olisi pidetty yllä demokraattista valtiojärjestelmää propagandatarkoituksissa. Kun Suomen kansa on ollut yksimielinen juostessaan tällaisten ”pettävien poliittisten virvatulien” perässä, niin se on yksimielinen myös tiellä, jolta ”kovat tosiasiat” estävät sen luopumasta, vaikka tällainen toiminta nostaisi palan kurkkuun.

Tuleva oikeusministeri arvosteli tällä tavoin Suomen sotavuosien ja sen edeltävän ajan ratkaisuja sekä ajopuumaista ideologiaa ennen varsinaisen ajopuuteorian eksplikointia. *Tässä sitä ollaan* on myös luettavissa Kekkonen *historiapolicyn* ja *Staatsräson*-ajattelun realisoitumaksi. Siinä heitetään romukoppaan pitkään vallalla ollut *policy* suuntautumisesta Saksaan ja esitetään selväsanaisesti menneisyystulkinnan avulla linjaukset, joiden mukaan Suomen ja suomalaisten on toimittavat tulevaisuudessa. Aikaisempi *policy* on tuomittava. Eli Suomi oli syyllinen sotaan liittoutuessaan Saksan kanssa, mutta ahdingosta voidaan päästä ulos luomalla luottamukselliset suhteet Neuvostoliittoon. Urho Kekkonen toteuttikin ”ohjelmaansa” ensin oikeusministerinä sotasyllisyshankkeessa ja myöhemmin presidenttipelissä. Myös presidenttinä ollessaan Kekkonen käytti *historiapolicyään* menestyksellisesti ulkopoliitiikan ja sisäpolitiikan välineenä. Toisin sanoen *historiapolicy*

Suomen jatkosodasta oli toimiva politikoinnin instrumentti nykyhetkessä tulevaisuutta varten.

Urho Kekkosen tapaus on myös Suomen historiassa esimerkki *sui generis* poliitikon menneisyydellä politikoinnista *historiapolityssa*. Kekkosen suhtautuminen sotaan sekä Suomen harjoittamaan ulkopoliitiikkaan oli muuttunut vuonna 1943. Stalingradin taistelun ja vuoden 1943 tappioiden aikana kävi selväksi, että akselivallat Saksan johdolla tulisivat häviämään sodan. Tästä syystä Suomen olisi ehdottomasti irtauduttava sodasta. Kekkonen tukikin niin sanotun rauhanopposition vaatimuksia hallitukselle. Tällä tavoin Kekkonen käytti poliittista pelisilmäänsä ja aavisti tulevan poliittisen ilmapiirin sodan hävinneessä Suomessa, niin sanotussa toisessa tasavallassa. Tässä Kekkosen Suomen vastuuta korostaneessa arvostelussa oli jo nähtävissä idullaan myöhemmin versonut ajopuuideologian kritiikki sekä Kekkosen ulkopoliittinen ajattelu. Kyseessä onkin varsin taidokas esimerkki menneisyydellä politikoinnista, jolla Urho Kekkonen varmisteli asemiaan valtapelissä. Retoriselta tyyliltään Kekkonen oli tuossa tilanteessa rohkea pelaaja, hän julisti aikaisemman voimakkaana esiintyneen saksalaissuuntauksen ”pettävien virvatulien” perässä juoksemiseksi ja nimesi Neuvostoliiton suurvalta-aseman kiistämättömäksi faktaksi.

Kekkosen tulkinta osui oikeaan. Vaikka Kekkonen sai kritiikkiä jälkiviisastelusta, niin menneisyyspoliittiselta kannalta hänen linjauksensa oli menestyksellinen. Se myös loi pohjan Kekkosen asemalle Neuvostoliiton luottomiehenä, jota hän taitavasti käytti hyväkseen myös sisäpoliittisissa kamppailuissa, vaikka agentti *Timoa* hänestä tuskin tulikaan. Tätä taustaa vasten myöhemmin tässä luvussa käsiteltävä vuonna 1974 pidetty puhe, jossa hän tyrmäsi ajopuuteorian ja niinkään korosti Suomen valintoja ja vastuuta, ei ollut sinänsä yllättävää menneisyydellä politikointia. Tällä tavoin Kekkosen ulkopoliittinen ajattelu heijastui myös hänen historiatulkintoissaan. Eri asia on se, olisiko Kekkosen tulkinnat muuttuneet erilaisessa poliittisessä tilanteessa, mutta tuolloisessa tilanteessa ne osoittivat hyvää poliittista pelisilmää sekä kykyä politisoida vallitsevaa *historiapolitya* ja luoda itselleen pelivaraa.

Ajopuumainen, vastuuta pakoileva ja muiden vaihtoehtojen olemassaolon kiistävä ajattelutapa ei sopinut myöskään Paasikiven historiankäsitelyyn. Hän kritisoi jo 1940-

luvulla käsitystä, joka kieltäytyy näkemästä useampia mahdollisuuksia myös toteutuneiden lisäksi. Hän kirjoittaa päiväkirjassaan (1958: 220-221):

”Mutta joka tapauksessa kesällä 1941 näyttää mahdollisuuksia muun kuin sotapolitiikan noudattamiseen olleen olemassa. Vaikea olisi tietenkin ollut improvisoida uusi politiikka viime hetkellä. Poliitikkaamme olisi pitänyt jo aikaisemmin talvella 1941, vieläpä syksyllä 1940, ollut johdettava silmällä pitäen pyrkimystä pysytellä mahdollisen sodan ulkopuolella. Vaikeuksia olisi arvatunkin sodan kestäessä esiintynyt Saksan puolelta.[...] Suomen menettelyn keväällä 1941 voi selittää, vieläpä ymmärtää. Mutta se tuskin muuttaa arvostelua, että silloin jälleen teimme kohtalokkaan poliittisen virheen.”

Edelleen vuonna 1946 Paasikivi pohti toteutumattomien mahdollisuuksien merkitystä tiedotusvälineiden edustajille järjestetyssä tilaisuudessa. Paasikivi muun muassa⁵ totesi (1956: 46-48), että lehdissä ja yleisessä mielipiteessä on esiintynyt näkyvästi kanta, että Suomen politiikka on ollut oikea ja ainoa mahdollinen. Huonon tuloksen jälkeen on väitetty, että erehdyksiä ei tehty. Tätä Paasikivi ei omien sanojensa mukaan voinut ymmärtää. Hän sanoo, että on itsekin ollut tekemässä poliittisia virheitä esimerkiksi Tarton rauhan ja vuoden 1939 tapahtumien suhteen. Nämä virheet on Paasikiven mukaan yritetty unohtaa, jolloin on luonnollista, että venäläiset katsovat syyn tulevan loukkaavasti kokonaan heille. Hän esittääkin historiannäkemyksensä englantilaista Seeleytä mukaillen, että koko historiallinen arvostelu on mahdotonta, jos oletetaan, että niin sanotut suuret tapaukset eivät olisi mitenkään voineet kehittyä toisenlaisiksi kuin ne todellisuudessa kehittyivät, eikä edellä mainittuun kehitykseen eli kansainvälisen politiikan virtauksiin voi vaikuttaa.

Paasikivi (emt. 48-49) jatkoi samaa teemaa pohtimalla erilaisia seurauksia, jos vuodesta 1940 lähtien olisi noudatettu erilaista politiikkaa:

”...Tällaisen ajatuskokeenhan voi tehdä. Mikä olisi tulos? Minä otan pahimman mahdollisuuden. Sodan päätyttyä, siis nyt ja edellisenä vuonna, olisivat ensiksikin kaupunkimme ehkä suuresti hävitetyt, toiseksi

---

⁵ Paasikivi (1956:43, 58) myös muistutti kahteen eri otteeseen paikalla olleita päätoimittajia, että heidän tulee valvoa, ettei lehdistössä esiinny Neuvostoliittoa halventavia tai muuten epäilyttäviä kirjoituksia. Hänen mielestään toimittajien on kyettävä arvioimaan ilman nöyristelyyn menemistä, miten asiat on esitettävä ilman maan aseman vahingoittamista. Tässäkin on havaittavissa Paasikiven *historiapolicy* siitä, miten suomalaisten on olemassaolonsa kannalta tärkeää tunnustaa ja hyväksyä tosiasiat. Tällaiseen ajatteluun liittyvä Elina Sanan palkintopuheessaan (2004b) esittämä Staatsräson-kritiikki on mielenkiintoinen. Hän toteaa Erno Paasilinnaa mukaillen, että ”Suomesta ei tullut natsivaltiota, vaikka se hoiperteli hyvin lähelle, eikä sosialistista valtiota, vaikka se heilahti yhtä lähelle. Tätä ylistetään valtioviisaudeksi. Se on päinvastoin mitä suurinta yksinkertaisuutta”.

tehtaamme olisivat myöskin hävitetyt ja kolmanneksi ihmisiä olisi surmattu ja tuhoutunut ehkä enemmän kuin sodassa. Maa ehkä olisi tullut saksalaisten miehittämäksi, niin kuin oli Norjassa, Belgiassa, Hollannissa ja Ranskassa asianlaita, olisi kärsitty elintarvikkeiden pulaa, ehkäpä suurtakin, koska silloin nähtävästi ainoastaan Muurmannin rata olisi ollut meillä käytettävissämme. Tämä on minun mielestäni jokseenkin mustasti katsottu siihen nähden, mitä huonoja puolia siitä olisi meille tullut. Mutta toiselta puolen meillä nähtävästi nyt olisi suuri osa Suomen Karjalaa ehkä juuri Suvannon ja Summan linjaa myöten hallussamme, ja ehkä vielä olisi saatu korvausta Itä-Karjalasta, Repolasta ja Porajärveltä. Toiseksi meillä olisi paitsi Hankoa myöskin Porkkala, joka olisi erinomaisen tärkeä, niinkuin jokainen ymmärtää. Kolmanneksi meillä olisi kallisarvoinen Petsamo hallussamme. Neljänneksi meillä ei olisi sotakorvausta maksettavana, joka sotakorvaus on niin suuri, että suuri osa hävityksiä olisi sillä rakennettu. Ja viidenneksi olisimme ensimmäisiä niiden joukossa, jotka Yhdysvalloista ja muualta länsimaista saavat apua. Me olisimme avunsaajien ensirivissä. Ja kuudenneksi, mikä on tärkeintä, meidän suhteemme Neuvostoliittoon olisi aivan toinen kuin se on nyt ja meidän asemamme maailman kansojen joukossa olisi aivan toinen, se olisi erinomainen. Huolimatta ohimenevistä kärsimyksistä asemamme olisi parempi kuin nyt, ja kansa ei saa panna ohimeneville kärsimyksille pääpainoa, vaan tulevaisuuden perustusten luomiselle ja lujittamiselle. Meidän tulevaisuutemme edellytykset olisivat aivan toiset kuin ne ovat nyt. Ei siis mielestäni voida niin rohkeasti väittää, että politiikkamme oli kaikin puolin oikea ja maan tulevaisuuden kannalta paras.”

Vaikka Paasikiven reaalipoliittiseen linjaan kuului suurvaltojen johtavan aseman tunnustaminen, niin hänen toteutumattomien mahdollisuuksien olemassaolon tunnustanut historiakäsitys sisälsi vahvan ajopuuideologisen ajattelun kritiikin jo ennen kuin ajopuuteoria formuloitiin julkisuudessa.

1960-luvun alkuvuosien jälkeen ilmestyivät englantilaisen Anthony F. Uptonin ja amerikkalaisen Hans Peter Krosbyn tutkimukset. He jakoivat Charles Lundinin käsityksen, että Suomi ei ollut niin tahdoton jatkosotaan ajautumisessa kuin suomalainen historiankirjoitus ja aikalaistoimijat antoivat ymmärtää. Upton kirjoitti vuonna 1965 julkaistussa *Välirauha*-teoksessaan (1965: 12), että Suomen johtohenkilöt tekivät omia valintojaan; he eivät olleet ylivoimaisten olosuhteiden avuttomia uhreja. Hän jatkoi niinikään, että todellisuudessa kansakuntien kohtalon ratkaisevat ihmisten tekemät päätökset, eivät persoonattomat historialliset voimat (emt. 403). Upton asettui näin ollen suoraan Korhosen ja Blücherin determinististä ja historisismiin taipuvaista tulkintaa vastaan. Suomessa tehtiin omia valintoja välirauhan aikana, eikä vain oltu lastuna tapahtumien virrassa. Maa ei ollut pakotettu tehtyihin ratkaisuihin, vaan ne perustuivat Suomen omaan harkintaan ja päätöksiin.

Upton sai tukea Hans Peter Krosbyltä (1967), jonka paljastavasti nimetty *Suomen valinta 1941* julkaistiin vuonna 1967. Krosbyn lähtökohta oli, että Neuvostoliiton ja Suomen väliset epäluulot saivat Suomen valitsemaan Saksan. Krosby kuitenkin korosti, että Suomi oli ajopuu pitkälti omasta tahdostaan. Krosbyn mukaan Suomi hakeutui Saksan vanaveteen, koska Suomi tarvitsi Saksaa enemmän kuin Saksa Suomea. Suomi ei ajautunut sotaan, vaan siihen mentiin mukaan tarkoituksellisesti, koska tämä oli paras valinta silloisissa olosuhteissa. Hänen mukaansa saksalaiset olivat päättäneet suomalaisten hyökkäyssuunnasta lähtien kaiken, ja Suomen olisi ollut turvauduttava provokaatioon, mikäli Neuvostoliitto ei olisi pommittanut Suomea 25.6. 1941. Sodassa mukana olleet Arvi Korhonen ja kenraali Heinrichs yrittivät vaikuttaa Krosbyn mielipiteisiin, mutta Krosby vastasi kritisoimalla suomalaisia, että suomalaisen muistelman ja saksalaisen asiakirjan ollessa ristiriidassa suomalaisten mielestä suomalainen lähde oli lähes aina automaattisesti oikeassa. (Soikkanen 2005: 35.) Myöhemmin vuonna 1971 eversti Keijo Mikola käytti koskivene-metaforaa kuvaamaan Suomen yrityksiä vaikuttaa veneen suuntaan suurvaltapolitiikan pyörteissä.

Monille aikalaisille Lundinin, Krosbyn ja Uptonin teosten myötä paljastuneet asiat olivat järkytys, ja muun muassa presidentti Mauno Koivisto on kertonut tyrmistyneensä hänelle vasta tuolloin paljastuneista seikoista. Esimerkiksi puheessaan jatkosodan päättymisen 50-vuotisjuhlassa vuonna Koivisto (1994) totesi seuraavalla tavalla:

”Minua on vaivannut se, että pitkään uskoin Suomen joutuneen ilman omaa syytä hyökkäyksen kohteeksi myös kesällä 1941. Viaton Suomi oli osa maailmankuvaani. Hans Peter Krosbyn kirja ’Suomen valinta 1941’ ilmestyi 1967. Se oli minulle tuskaista luettavaa. Krosby osoitti saksalaisiin asiakirjoihin nojautuen, että Suomi oli asiallisesti sitoutunut liittymään Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan kesäkuussa 1941. Myöhemmät, erityisesti professori Jokipiin laajat tutkimukset ovat asiaa edelleen selventäneet. Kirjansa lopussa Krosby toteaa: ”Suomi ei olisi voinut pysyä syrjässä sodasta 1941. Suomen oli täytettävä sitoumuksensa Saksalle. Se maksoi raskaan hinnan kaatuneina ja aineellisenä tuhona ennen kuin sen toinen yhteenotto Neuvostoliiton kanssa oli jälleen päättynyt tappioon. Mutta se selviytyi sodasta riippumattomuus koskemattomana. On epävarmaa, olisiko toisenlainen politiikka 1940–41 johtanut yhtä myönteiseen tulokseen.”

Anthony Upton ei myöskään täysin hyväksynyt saamaansa kritiikkiä. Hän syytti suomalaista akateemista maailmaa ahdasmieliseksi, koska akateemiset historiantutkijat katsoivat olevansa kansan kulttuurin virallisia suojelijoita ja vartijoita. Uptonin mukaan

tällainen ilmapiiri sulki helposti pois poikkeavat käsitykset ja näkökulmat. Ajopuukeskustelun vastuukysymysten kannalta kiinnostavasti Upton otti esille myös suomalaisten harrastaman pienvaltamentaliteetin, jonka mukaan pienten kansakuntien edustajat pyrkivät vapautumaan vastuusta vetoamalla pienuuteensa, koska eivät näin ollen olisi voineetkaan vaikuttaa suurvaltojen toimiin. (Soikkanen 2005: 36.)

Mielenkiintoista on myös, että Suomen historiankirjoitus tarvitsi aloitteen ulkomaisilta tutkijoilta, ennen kuin jatkosodasta pystyttiin esittämään ”virallisesta” kannasta poikkeavia tulkintoja. Historiapoliitiikan kannalta katsottuna ulkomaisten tutkijoiden interventio suomalaiseen historiankirjoitukseen näyttikin perustuvan ajatukseen, että suomalaisten, tarkemmin ajopuuteoriaa tukevien tahojen, tarkoitushakuisuutta ja historian suoranaista vääristelyä poliittisiin tarkoituksiin ei voida hyväksyä.

1970-luku toi tullessaan niin sanotun moraalivaiheen. Ohto Manninen totesi vuoden 1970 artikkelissaan *Tarvitseeko Suomen historia tuomareita?*, että ulkopuoliset asettuvat tuomareiksi ja langettavat ”historian tuomion” Suomelle sen sijaan, että pyrkisivät ymmärtämään maan hankalaa tilannetta. 1970-luvulla ajopuun upottua keskustelu jatkosotaan johtaneista tapahtumista kiinnittyi Suomen ulkopoliittiseen linjaan, joka perustui vahvalle ja luottamukselliselle suhteelle Neuvostoliittoon. (Soikkanen 2005: 36-37.) Merkittävä poliittisen johdon kannanotto ja linjanveto oli presidentti Urho Kekkosen puhe välirauhan sopimuksen ja Suomi-Neuvostoliitto-Seuran 30-vuotisjuhlassa 15.10.1974 (emt. 37):

”Tapahtumien kulku lähti liikkeelle ensisijaisesti suomalaisten tietoisista päätöksistä. Käsittäakseni Suomen sotilasjohdon ja Rytin hallituksen päätös hakeutua yhteistyöhön Hitlerin Saksan kanssa voidaan nähdä johdonmukaisena seurauksena itsenäisyytemme ensimmäisten vuosikymmenten ulkopoliittisista pyrkimyksistä.”

Kekkosen puheessa eniten keskustelua ja jopa ärtymystä herätti hänen tapansa kritisoida käsitystä Suomen joutumisesta jatkosotaan. Suomen presidentti kiisti ajopuuteorian ja korosti suomalaisten tietoisia valintoja ja päätöksiä, kuten esimerkiksi Lundin ja Crosby olivat aikaisemmin osoittaneet. Esimerkiksi sanomalehti Uusi Suomi sekä muut oikeistolaisiksi luokiteltavat lehdet kiistivät Kekkosen väitteet historian vääristelynä, joka olisi pitänyt jättää lausumatta varsinkin Neuvostoliiton valtionpäämiehen läsnäollessa.

Myös Saksassa reagoitiin Kekkonen puheeseen: Die Weltin kustantaja Herbert Kremp ei ymmärtänyt tällaista ”historian uudelleenkirjoittamista”. Ilta-Sanomat tiedusteli professori Tuomo Polvisen mielipidettä asiasta, ja Polvinen totesi oman kantansa olevan lähellä Hans Peter Krosbyn näkemystä. Tämä ei kuitenkaan vaientanut kiivasta debattia, jossa tunneperäiset argumentit sekoittuivat tutkimustuloksiin. (Suomi 1998: 477-478.)

Mielenkiintoista presidentti Kekkonen puheeseen liittyvässä kohussa on, että hän sai voimakasta kritiikkiä lausuttuaan julki sen, minkä niin sanotut ammattihistorioitsijat olivat tutkimuksillaan todistaneet jo vuosia sitten. Historiantutkijat olivat hylänneet ajopuuteorian aika pian vastakkaisten todisteiden valossa, mutta iso osa kansasta ja osittain Suomen hallituskin vaali ajopuuteoriaa, joka sopi hyvin ajan henkeen. Sodat olivat vielä ihmisten tuoreessa muistissa ja vielä 1960-luvulla ja 1970-luvullakin osa talvi- ja jatkosodanaikaisista päättäjistä oli poliittisesti vastuullisissa viroissa, joten näin ollen ajopuuteorian vaaliminen auttoi hämärtämään ongelmallisia ja kiusallisia vastuukysymyksiä.

1970-luvulla ajopuuteoria oli tiiviisti kytköksissä suomettumiskeskusteluun. Kekkonen arvostelleet näkivät ajopuuteorian kuoppaamisessa jälleen yhden tavan nöyristellä Neuvostoliittoa. Myöhemmin vuonna 1974 Finlandia-talossa järjestettiin juhla, jossa oli puhujina tunnettuja Kekkonen vastustajia. Tilaisuuden puheissa väli- ja rauhasopimusta ja sen vuosipäivän viettämisestä arvosteltiin orjasieluisuudeksi ja Suomen korostettiin olevan luisumassa kohti sosialismia ja liittämistä Neuvostoliittoon. Suomalaisilta vaadittiin talvisodan uhrimieltä ja valmiutta katsoa ”pelottomasti ja suoraan silmästä silmään” itsenäisyyden uhkaa, ja puheissa esiintyivätkin usein sanat itsesensuuri, suomettuminen ja historian uudelleenkirjoittaminen (emt. 479). Kekkonen kuitenkin piti kiinni linjastaan Suomesta hyökkäävänä osapuolena ja jopa kutsui 1970-luvulla Hans Peter Krosbyn itsenäisyyspäivän juhliin. Tällä tavoin presidentin arvovallalla vahvistettiin suomalaisten omaa vastuuta korostavaa *historiapolicy*ä.

Suomalainen jatkosotatutkimus ja -keskustelu saivat jatkoa vuonna 1977, kun Mauno Jokipiin laaja artikkeli *Vuodenvaihte 1940–1941 uudessa valossa* julkaistiin Historiallisessa Aikakauskirjassa. Jokipiin artikkelin uutta antia olivat Mannerheimin

hakeutuminen ensimmäisenä suomalaisista johtomiehistä Saksan vanaveteen ja ennen kaikkea suomalaisten aktiivisen roolin korostaminen.

Mauno Jokipii (1977: 3-17, 77-95) kysyi, mikä oli niin ankara paine, joka sai anglosaksismielisen Mannerheimin ja hänen kauttaan samanmielisen Rytin kokonaan uusille linjoille: lännen suhteista Ruotsin suhteisiin ja pettymysten jälkeen Saksan suhteisiin. Vastauksen hän sanoi olevan Suomen tilanteen kokeminen epätoivoiseksi, talvisodan ja sitä seuranneiden sodanuhan kausien kuten elokuun kriisin, Molotovin Berliinissä marraskuussa esittämän Suomen likvidoispyynnön ja tammikuun nikkelikriisin luoma suoranaisten häätä. Epätoivoinen tilanne vaati radikaaleja toimenpiteitä. Käänte oli nimenomaan tapahtunut niin aikaisin, vuodenvaihteessa, koska valtava paine Suomea kohtaan oli edelleen tosiasia, eikä pelastuksesta tiedetty. Jokipii kirjoitti, että Suomessa ei tyydytty vain ajautumaan tilanteen mukana, vaan pyrittiin ottamaan asioista selvää ja sen mukaan ohjailemaan maan kehitystä. Suurpolitiikka kulki omaa rataansa ja kuljetti suomalaisiakin mukanaan, mutta silti johtajat yrittivät nähdä eteensä ja vaikuttaa siihen, miten Suomen kävisi, samalla tapaa kuin koskenlaskijat itse soutamalla ohjaavat venettä kuohuissa. Lopputulokseksi Jokipii määrittelee, että vene kolhiutui pahasti, mutta ei kaatunut.

Vuodenvaihte 1940–1941 uudessa valossa kirjoittikin pian vastineen Ohto Manniselta, joka ei hyväksynyt Mauno Jokipiin tulkintoja. Ohto Manninen (1977: 234-253) ei kiistänyt Jokipiin päätelmää, että Suomen ulkopolitiikan johto pyrki todella aktiivisesti ohjailemaan valtiolaivan kulkua. Mannisen tulkinta kuitenkin oli, että vuodenvaihte 1940–1941 oli nähtävä käänneksi Saksan politiikassa ”Suomen linjalle”. Suomalaiset olisivat ottaneet tukea aikaisemminkin, mutta vasta nyt sitä saatiin. Esimerkiksi Petsamon nikkelikriisissä näkynyt Suomen linjan jäykistyminen ei ollut osoitus yhtäkkisestä siirtymisestä Saksan linjalle, vaan siitä, että Saksa oli nyt valmis tukemaan Suomea. Manninen viittaa Göringin rohkaiseviin terveisiin sekä Hitlerin jyrkkiin ohjeisiin olla luovuttamatta Petsamoa. Kärjistetysti sanoen suomalaisten ongelmana oli enemmän se, uskottaisiinko Saksan lupauksen ja rohkaisujen vilpittömyyteen kuin se, otettaisiinko tukea vastaan.

Mauno Jokipiin ja Ohto Mannisen debatti Historiallisen Aikakauskirjan sivuilla on kuvaava oikeastaan koko Saksa-yhteistyötä koskevan kiistan suhteen. Periaatteessa niin sanotut

faktat, esimerkiksi erilaisiin dokumentteihin tai kiistämättömiin tapahtumiin pohjautuvat tiedot, tunnustetaan ja jaetaan, mutta varsinainen kiistely syntyy niiden merkityksen arvioinnissa. Näin on esimerkiksi juuri siinä, mihin ajankohtaan Suomen ja Saksan yhteistyön tiivistyminen pitäisi ajoittaa tai arvioista, minkälainen ”pelivara” Suomella oli jatkosotaa ennen ja jatkosodan aikana.

Jatkosodan käsittely sai jatkoa vuonna 1980, kun Ohto Manninen julkaisi teoksen *Suur-Suomen ääriviivat*. Manninen (1980: 59-69) nostaa teoksessaan esille ”erään vaikutusvaltaisen saksalaisen” pyytämän kysymyksen Suomen rajapäämääristä, eli siitä, mitä alueita Suomi haluaisi itselleen valloitetulta Neuvostoliitolta. Saksa pyysi Suomen Berliinin-lähettiläältä T. M. Kivimäeltä aineistoa sekä etnografisesti että sotilaallisesti perustellun mietinnön Suomen toivomuksista. Pyynnöstä tekee entistä mielenkiintoisemman se, että saksalaisten puolesta korostettiin, ettei kukaan virkamies saisi tietää asiasta mitään; tämän takia Kivimäki kääntyi suoraan presidentin puoleen. Vastauksen kirjoittajaksi Ryti pyysi Suomen historian professori Jalmari Jaakkolan, joka oli aiemmissa tutkimuksissaan paneutunut suomalaisen kansallisen identiteetin kehitykseen. Jaakkolan avustajina oli muun muassa Akateemisen Karjala-Seuran johtomiehiä sekä kenraalit Airo sekä Heinrichs.

Etnografisesti tavoitteena oli koota Karjalan suomensukuiset heimot Suomen alueelle, sotilaallinen päämäärä oli muodostaa Suomen itärajalle suoja-alue, jotta Neuvostoliitto ei pystyisi valmistelemaan yllätyshyökkäystä aivan Suomen pääpuolustuslinjan tuntumassa. Toisaalta mietinnön laatijat pyrkivät ottamaan huomioon, ettei Suomen ja Neuvostoliiton väliin jäisi kiistanalaisia alueita, joita Neuvostoliitto voisi vaatia itselleen. Jaakkolan johdossa laadittiin viisikohtainen mietintö, ja kesäkuussa 1941 Suomi sai saksalaisilta suullisen suostumuksen toiveisiinsa. Myöhemmin kesäkuun lopulla Saksassa pidetyssä salaisessa neuvottelussa saksalaisten Neuvostoliitolle esittämän uhkavaatimuksen neljännessä kohdassa vaadittiin, että Suomelle oli annettava takaisin se, minkä Suomi on rauhanteossa menettänyt (emt. 101).

Suur-Suomen ääriviivat -teoksessaan Ohto Manninen osoitti, että Suomen viralliset sotaan liittyvät päämäärät olivat yleisluontoisia, mutta että poliittisella johdolla oli olemassa myös selviä aluelajennussuunnitelmia ja laajenemismvaihtoehtoja Neuvostoliiton hajoamisen

varalta. Suomen hallitus oli välttänyt tarkkojen suunnitelmien laatimista, jottei se sitoisi käsiään liiaksi, mutta esimerkiksi Jaakkolan tutkielman alulle paneminen ja Syvärille suunnattavan hyökkäyksen hyväksyminen osoittavat, että niin sanottu sisärengas oli varautunut Neuvostoliiton murskautumiseen sekä heimolaisten asioiden huolehtimiseen. Tästä kertoo myös ylipäällikkö Mannerheimin 10.7.1941 antama niin sanottu miekanttuppipäiväkäsky, jonka mukaan Suomen armeijalla oli mahdollisuus lunastaa Mannerheimin vuoden 1918 lupaus, ettei hän panisi miekkaansa tuppeen, ennen kuin Suomi ja Itä-Karjala olisi vapaat (emt. 195).

Tärkeää jatkosotatulkintojen kannalta on myös huomioida, että monet muuallakin kuin oikeistossa ja oikeistolaisissa järjestöissä halusivat liittää Itä-Karjalan Suomeen. Selkeimmin Suur-Suomi-ajatuksen viittasivat kuitenkin maalaisliitto, kokoomuspuolue sekä Isänmaallinen Kansanliike (emt. 129). Vähitellen viimeistään vuoden 1943 aikana haaveet Suur-Suomesta haudattiin Saksan tappion näyttäessä vääjäämättömältä, ja lopullisesti ajatuksen murskasi Neuvostoliiton suurhyökkäys Kannaksella kesällä 1944 (emt. 316).

Ohto Manninen korosti suomalaisten aktiivista otetta sekä ennen kaikkea suunnitelmallisuutta. Tällä tavoin *Suur-Suomen ääriviivat* oli omalta osaltaan upottamassa ajopuuteorian passiivista Suomea. Suomen sotilaallinen ja poliittinen tilanne oli tuolloin tukala, koska Saksa oli käytännössä ainoa taho, josta Suomen oli mahdollista saada aseellista tukea sekä elintarviketukea. Tästä syystä Suomen oli harkittava ulkopoliittikkansa, jotta tuen saaminen jatkuisi. Suomi oli puun ja kuoren välissä Saksan ja Neuvostoliiton kanssa, mutta tämä ei silti poista sitä, että Suomen johtorengas teki nimenomaan omia poliittisia valintojaan, jotka vaikuttivat maan tulevaisuuteen.

1980-luvulla ilmestyi vielä joitakin pienimuotoisia tutkielmia ja puheenvuoroja Suomesta jatkosodassa. Tärkein vuosikymmenellä julkaistu teos aiheesta oli kuitenkin Mauno Jokipiin vuonna 1987 ilmestynyt *Jatkosodan synty*. Jokipiin *Jatkosodan synty* oli sikäli käänteentekevä teos, että siinä koottiin yksiin kansiin selkeä ja johdonmukainen esitys, joka oli lyövä viimeisen naulan ajopuuteorian arkkuun. Jo tutkimuksen metaforisesta nimestä voidaan päätellä Jokipiin näkökulma: jatkosota nimenomaan luotiin, se ei ilmaantunut itseksensä tyhjästä.

Mauno Jokipii kiinnittää *Jatkosodan synty* -teoksensa alussa (1987: 17-22) huomiota siihen, että Mannerheimin presidentin valtaan perustuvia ylipäällikön valtuuksia ei peruutettu talvisodan jälkeen, vaikka luovutus olisi perustuslain mukaan pitänyt peruuttaa. Mannerheimin pitäminen ylipäällikkönä rauhan aikana oli sikäli ymmärrettävää, että sotatila jatkui Euroopassa, ja myös Suomen ja Neuvostoliiton kireät välit saattoivat johtaa uuteen selkkaukseen periaatteessa milloin tahansa. Taustalla vaikutti myös puolustusministerin vaihdos maaliskuussa 1940. Moskovan rauhaa vastaan äänestänyt Juho Niukkanen erosi hallituksesta ja hänet korvasi Mannerheimin luottomies kenraali Rudolf Walden. Waldenin vaatimuksina oli muun muassa Mannerheimin jatkaminen ylipäällikkönä, armeijan ylimmän johdon uudelleenjärjestäminen sekä talousasioiden sujuminen menojen kasvamisesta huolimatta.

Kesän ja syksyn aikana Walden ja Mannerheim yhdistivät Mannerheimin käskyvallan alle käytännössä ylipäällikön, puolustusministerin, armeijanhallinnon päällikön sekä yleisesikunnan päällikön tehtävät. Mannerheim keskitti vallan niin, ettei hän olisi riippuvainen esimerkiksi puolustusministeriöstä, vaan olisi itse välittömästi presidentin alaisena. Ylipäällikkönä hän säilytti itsellään vallan tehdä johtopäätökset sekä käydä ratkaisevat neuvottelut. Mannerheim oli siis jo välirauhan aikana Suomen sotilaallisten asioiden suvereeni hallitsija, jonka vaikutusvalta ulottui myös muun muassa ulkopoliittikkaan. (emt. 22.) Näin ollen ylipäällikkö Mannerheim oli tukijansa Waldenin kanssa luonut itselleen lähes täydellisen suvereniteetin; hän lähes tulkoon yksin piti maan puolustamiseen liittyviä lankoja käsissään.

Jokipii (emt. 107, 114-117) ajoittaa Suomen ja Saksan suhteiden tiivistymisen loppukesään vuonna 1940. Elokuussa 1940 Saksan politiikka kääntyi jyrkästi Suomelle otolliseen suuntaan, josta tuloksena oli Saksan ryhtyminen myymään jälleen aseita Suomelle sekä sopimus Saksan joukkojen kulkemisesta Suomen maaperän kautta. Tuolloin solmittiin kauttakulkusopimus, jonka perusteella Saksa sai kuljettaa joukkojaan Suomen halki Kirkkoniemestä Vaasaan. Kuten todettua, tuolloin Saksa myös ryhtyi myymään Suomelle jälleen aseita; tämä oli äärimmäisen helpottavaa Suomen kannalta, koska Neuvostoliiton toimet, niin sanottu sovjetisointi, Baltian maissa olivat kiristäneet ulkopoliittisen tilanteen kireäksi. Suomen armeija oli keskikesällä 1940 hetken aikaa jopa salaisessa hälytystilassa

Baltian tapahtumien takia. Näin ollen Saksan myöntyminen asekauppoihin katsottiin tulevan erittäin tarpeeseen.

Suomen asiamiehenä näissä niin sanotuissa Veltjens-kaupoissa toimi siviilissä oleva kenraali Paavo Talvela, jonka vastuulla oli muun muassa läpikulkuneuvottelujen hoitaminen Saksassa. Hän on kirjoittanut Suomen kannalta kriittisistä elokuun päivistä (19. – 21.) muistelmissaan (Talvela 1976: 234-235):

”Saksan talouden diktaattori, valtakunnanmarsalkka Hermann Göring oli ollut aikoinaan Suomen marsalkan metsästystoverina ja hänen sympatiansa olivat väkevästi meidän puolellamme. Göring oli ollut ensimmäisessä maailmansodassa lentäjänä, jolloin hänen asetoverinaan oli silloinen majuri Veltjens. Tälle asetoverilleen Göring oli uskonut edustuksen aseiden vientiin vieraisiin maihin. Tämä Firma Veltjens oli siis se tie, jonka kautta aseita oli saatavissa Suomeen...Olin päivällisellä Marsalkan luona, jolloin tilannetta pohdittiin. Me olimme joutuneet nyt Saksan rinnalle, Saksan, jota Marsalkka ei suinkaan rakastanut. Tämä viikko oli Suomen kohtalon viikko. Silloin kääntyi tiemme kulkuun Saksan rinnalle. Tuo maa oli kuitenkin ainoa voimatekijä, joka saattoi pelastaa meidät idän uhalta.”

Niin Talvelan muistelmista kuin Jokipiin tutkimuksestakin käy ilmi Suomen epätoivoiseksi ymmärretty tilanne sekä tukea tarjoavan tahon kiivas etsiminen. Saksan kurssi kääntyi Suomea kohti, eikä hukkumista pelännyt Suomi epäröinyt tarttua tarjottuun oljenkorteen. Näin ollen Suomi siis ”joutui” Saksan rinnalle, mutta toisaalta taas Saksan nähtiin olevan ainoa tarpeeksi vahva tekijä, joka pystyi suojelemaan Suomea kommunismin ja Neuvostoliiton uhalta, kuten Paavo Talvelakin muistelmissaan toteaa.

Saksan lämpeneminen Suomen ahdingolle loppukesästä käy yksiin sen kanssa, että Hitlerin uskotaan tehneen ensimmäisen päätöksen idän sotaretkestä heinä-elokuun vaihteessa 1940 (ks. esim. Jokipii 1987: 141). Saksa siis ryhtyi auttamaan Suomea silloin, kun se sopi Saksan omiin operaatio Barbarossaan liittyviin suunnitelmiin. Suomi kävikin pitkän syksyä neuvotteluja Saksan kanssa pääasiassa niin sanottua sotilaslinjaa pitkin, ja neuvottelujen aikana paljastui (Jokipii 1987: 145), että Molotov oli vaatinut lokakuussa 1940 Hitleriltä Berliinin tapaamisessa oikeutta likvidoida Suomen. Vaikka Saksa oli jyrkästi kieltänyt Neuvostoliitolta oikeuden ”häiritä Saksan nikkeli-toimituksia Petsamosta vähässäkään määrin”, niin tieto Neuvostoliiton vaatimuksista ei ainakaan vähentänyt Suomen yhteistyöhalua Saksan kanssa. Joka tapauksessa Suomen voidaan sanoa tuosta lähtien olleen Hitlerin sateenvarjon alla.

Vuoden 1941 tammikuussa Suomen ja Neuvostoliiton välit kiristyivät edelleen Petsamon nikkelikriisin takia, kun Neuvostoliitto vaati osakkuutta nikkelyhtiössä, joka luonnollisesti oli erittäin tärkeä myös Saksalle. Neuvostoliitto vaati myös osaa nikkelistä itselleen. Jokipii (emt. 157-164) painottaa tammikuun lopulla 1941 tapahtunutta kenraali Heinrichsin Saksan-matkaa nikkelikriisin ratkaisussa. Tuolloin Heinrichs olisi saanut Jokipiin mukaan tietoja Barbarossa-suunnitelmasta, jotka hän luonnollisesti oli toimittanut myös Mannerheimin tietoon.

Mannerheim olisi halunnut suorittaa osittaisen mobilisaation nikkelikriisin aiheuttaman rajojen läheisyydessä tapahtuvan liikehdinnän vuoksi, mutta presidentti Ryti ja pääministeri Rangell olivat ehdotusta vastaan, jolloin se jäi toteuttamatta. Tämä todennäköisesti aiheutti Mannerheimin eropyynnön, jonka perusteena oli Suomen liian pitkälle ulottuvat myönnytykset. Heinrichsin tiedot Saksan mahdollisesta tuesta kuitenkin saivat pian myös Rytin mielen kääntymään. Tavallaan erokiistassa oli ollut kyse Suomen idänpolitiikasta: Mannerheimin taipumattomuus vastaan Paasikiven myöntöväisyysslinja (emt. 171).

Jokipii kirjoittaa (emt. 166), että Ryti ja Mannerheim olivat molemmat samanhenkisiä miehiä, joiden kääntyminen Saksan linjalle oli enemmän järjen kuin tunteen kysymys. Molemmat olivat bolshevismien ankaria vastustajia, mutta vasta tilanteen kova paine sai heidät kääntymään selkeästi kohti Saksaa. On luonnollista, että tämä ärsytti Neuvostoliittoa, joka katsoi suurvallan kunniaa loukatun, kun Suomi ei myöntynyt sen vaatimuksiin nikkeliikiistassa. Neuvostoliiton linjan koveneminen puolestaan taas pakotti Suomen hapuilemaan turvaa muualta. Koska Suomi oli Saksan kannalta geopoliittisesti hyödyllisessä asemassa, oli selvää, että yhteistyö maiden välillä tiivistyi.

Suomi ja Saksa kävivät neuvotteluja sekä tunnusteluja pitkin kevättä 1941, vaikka virallisesti Suomi liitettiin Saksan Barbarossa-suunnitelmaan vasta touko- ja kesäkuun vaihteessa, jolloin neuvoteltiin sekä vastuualueiden jaosta että varmistettiin Suomen osallistuminen hyökkäykseen Neuvostoliittoon. On tärkeää ottaa huomioon Suomen kaksikaistainen tie asioiden hoidossa Saksan kanssa: sotilastie sekä niin sanottu siviilitie virallisten diplomaattien kautta. Jokipii huomauttaakin (emt. 634-635), että nimenomaan sotilaslinjaa pitkin Saksan Suomelle lupaama tuki merkitsi niin paljon Suomelle, että

Suomen johtomiehet tulivat saksalaisia vastaan monissa asioissa, esimerkiksi Saksan pyytämässä SS-pataljoonan värväämisessä. Jo syksyllä 1940 Suomen ja Saksan väliset kosketukset siirrettiin diplomaattien edustamalta siviililinjalta sotilaslinjan hoidettaviksi, todennäköisesti saksalaisten toiveesta.

Jokipiin *Jatkosodan synty* -teoksessa rakentama kuva perustuukin kahden erilaisen linjan tarkastelemiseen. Virallinen diplomaattilinja vakuutteli Suomen puolueettomuutta ja rauhanomaisten keinojen käyttämistä, kun taas sotilaslinjaa pitkin käytiin kesästä 1940 lähtien neuvotteluja Saksan kanssa, joka puolestaan syyskesällä muutti suhtautumistaan selkeästi Suomelle myönteisemmäksi. Linjojen erillisyydestä on kuvaava esimerkki muun muassa J.K. Paasikiven ihmettely Suomen hallituksen peräänantamattomuudesta, koska Paasikivi ei tiennyt niin sanotun sotilaslinjan kautta käytyjen neuvotteluiden sisältöä eikä näin ollen Saksan lupauksia tai Hitlerin sateenvarjon levittymisestä Suomen ylle. Myös kansanedustajat olivat suurimmaksi osaksi tietämättömiä sotilaslinjan neuvotteluiden detaljeista.

Mauno Jokipii (emt. 624-625) kiteytti jatkosodan syyt seuraavalla tavalla:

1. Talvisodan aiheuttama trauma ja menetykset.
2. Baltian sovjetisoinnin, elokuun sotahuhujen, Molotovin vaatimusten Suomen likvidoinnista sekä nikkelikriisin aiheuttamat hermopaineet sekä jatkuva epäluottamus Suomen ja Neuvostoliiton kesken.
3. NL:n liennytyksäänteen myöhästyminen.
4. Ulkopoliittisten vaihtoehtojen puute sekä pelko ehdottoman puolueettomuuden tuomasta kahden rintaman sodasta.
5. Saksalaisten pienet vaatimukset ja suuret lupaukset (Karjala). Ainutkertaiseksi nähty mahdollisuus kostaa Neuvostoliitolle talvisodan tapahtumat.
6. Pika-asutuksen vaikeudet, joihin sota toisi ratkaisun.
7. Kaikesta valmistautumisesta huolimatta 25.6.1941 tapahtunut Neuvostoliiton ilmahyökkäys, joka oli äärimmäisen sopiva Suomelle ulkopoliittisesti.

Suomi etsi turvaa Neuvostoliiton uhalta, ja Saksan tarjotessa mahdollisuutta talvisodan vääryyksien korjaamiseen Suomi tarttui ojennettuun käteen. Jokipii (emt. 620-621) toteaa lopuksi, että Suomea vaivasi vaihtoehtojen puute, mutta tästä huolimatta Suomi lähti mukaan sotaan omasta aloitteestaan. Virallista poliittista sopimusta ei ollut, mutta sotilaslinjan enemmän tai vähemmän viralliset neuvottelut ja suunnitelmat pitivät Suomen

tiivisti Saksan vanavedessä. Näin ollen Mauno Jokipiin teos viimeistään upotti ajopuuteorian, kyseenalaisti koskiveneen ja laittoi kriittisen tarkasteluun hallituksen (heti sodan puhkeamisesta nykypäiviin asti) julkisuudessa vaaliman erillissotateesin jatkosodasta itsenäisenä sotana erillään Saksasta.

1990-luvun alussa kylmä sota päättyi lopullisesti Neuvostoliiton hajoamiseen. Kommunismin kodin romahtaminen tarkoitti muutosta myös Suomen ulko- ja sisäpolitiikassa. Suomen taloudellisen laman syntymiseen vaikutti oleellisesti idänkaupan romahtaminen ja sisäpolitiikassa keskusteltiin suomettumisesta eli Suomen ”rähmällään olosta” Neuvostoliiton edessä (ks. esim. Vihavainen 1991). Maailmanpoliittisen järjestelmän muutos näkyi myös historiapolitiisessa keskustelussa, kun ulkopoliittiset tekijät (kuvitellut tai todelliset) eivät enää ohjanneet tulkintoja: Suomen nähtiin saavuttaneen suuren torjuntavoiton imperialistisesta Neuvostoliitosta.

Kylmän sodan jälkeisten tulkintojen tehtävä oli Suomen menneisyyden puolustaminen sekä sota-ajan poliittisten johtajien kunnianpalautus (Jokisipilä 2004: 25). Jatkosotaa tarkasteltiin Neuvostoliiton kesän 1944 suurhyökkäyksen torjumisen kautta. Torjuntavoitto-termi kuvaakin 1990-luvun alun rehabilitistissävytteistä keskustelua hyvin: Suomen kunnia palautettiin, kun sankarillisen, mutta pienen Suomen nähtiin estäneen Neuvostoliittoa miehittämästä maata. Samalla rehabilitoitiin myös suojeluskunnat sekä Lotta Svärd -järjestö. Myös sotasyllisten kunnianpalautus oli agendalla, ja vuonna 1994 valtio esittikin virallisen anteeksipyyntön sotasyllisten omaisille. Presidentti Mauno Koivistokin intoutui uudelleenarviointiin julistamalla, että Suomen sodanaikaisen johdon ratkaisut olivat täysin oikeita (Soikkanen 2005: 43). Jatkosodan tarkasteleminen torjuntavoiton kautta tarkoittikin palaamista ajopuuideologiseen ajatteluun. Suomi nähtiin jälleen objektina, joka torjui suurvallan valloitusyrityksen.

Tällainen kommunismin jälkeinen historiatulkintojen käänne, niin sanottu torjuntavoittotulkinta, tavallaan merkitsi paluuta ajopuuideologiaan. Jälleen Suomen nähtiin ajautuneen Saksan puolelle vailla omaa tahtoaan lähes kokonaan ilman muita vaihtoehtoja (Jokisipilä 2004: 26). Jäätään häviävälle puolelle Suomi taisteli ja selvisi itsenäisenä valtiona kommunismin uhasta ja onnistui vielä karkottamaan saksalaiset sotajoukot maastaan. Näin ollen poliittisen johdon voitiin väittää tehneen oikeita ratkaisuja

ennen sotaa ja sodan aikana. Tällä tavoin sotasyällisysoikeudenkäynnistä alkunsa saanut kansallinen selviytymistarina nostettiin jälleen esiin. Suomea pyrittiin taas tarkastelemaan tapahtumien uhrina, joka kuitenkin ihmeellisellä tavalla aina selvisi maailmanpolitiikan pyörteissä. Suomi-neito ei siis koskaan ollut aktiivinen subjekti, vaan aina tahdoton objekti, tahraton neitsyt.

Suomen historiankirjoituksen jatkosotatulkintojen voidaankin katsoa olevan suorassa yhteydessä Suomen poliittiseen tilanteeseen: hävityn sodan jälkeen suomettunut Suomi perusti ulkopolitiikkansa hyviin suhteisiin Neuvostoliiton kanssa, ja tähän kuului Suomen aktiivista otetta korostava tulkinta. Suomen saksalaismielisen johdon aktiiviset toimet tunnustettiin syiksi sotaan. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen taas tulkintahorisontti muuttui jälleen antikommunistiseksi, ja tästä esimerkkinä ovat juuri edellä mainitut rehabilitoinnit. Näin Suomen ulkopoliittinen tilanne vaikutti ainakin jossain määrin myös historiantulkintoihin. Suomen syyllisyyden tunnustaminen palveli hyvien suhteiden muodostumista Neuvostoliittoon, kun taas rautaesiripun murtuminen poisti tämän Suomen rähmälleen pakottaneen instanssin. Martti Häikiö (2003: 120) totesikin, että Neuvostoliiton paine oli niin musertava, että Suomeenkin vaikuttivat kommunistisen historiankirjoituksen vääristymät, joista yksi pahimpia olivat käsitykset Suomen osallisuudesta toiseen maailmansotaan.

Jatkosotatulkintoihin keskittyi myös Markku Jokisipilä vuonna 2004 julkaistussa väitöskirjassaan *Aseveljiä vai liittolaisia?* Jokisipilä tarkastelee Suomen johdon sodanaikana sekä sen jälkeen propagoimaa erillissotateesiä siltä kantilta, oliko loppujen lopuksi presidentti Risto Rytin omissa nimissään tekemän sitoumus jatkaa sotaa Saksan rinnalla ylipäättään tarpeellinen Suomen kannalta. Jo tutkimuksensa johdannossa hän (2004: 36) toteaa erillissotateesin olleen pelkkä hypoteettinen ajatusrakennelma ja historiallinen myytti samalla tapaa kuin ajopuuteoria oli, koska ilman Saksan tukea Suomen sodankäynti olisi ollut mahdotonta, muodollisen liittosopimuksen puuttuminen ei vaikuttanut tähän. Erillissotateesiä käytettiin propagandistisiin tarkoituksiin jo sodan aikana, mutta myöhemmin sillä myös perusteltiin ja oikeutettiin tehtyjä ratkaisuja.

Puheilla erillissodasta pyrittiin korostamaan Suomen käyvän omaa, erillistä sotaansa Neuvostoliittoa vastaan. Tämän ajatusrakennelman mukaan Saksa oli maa, jolla oli

Suomen kanssa ainoastaan yhteinen vihollinen. Erillissotateesi oli sodan aikana natissut liitoksistaan Suomen ja Saksan kiinteän yhteistyön takia, mutta viimeistään Rytin-Ribbentropin-sopimus vei länsimaiden silmissä uskottavuuden Suomen erillissodalta. Suomalainen historiankirjoitus on usein kuvannut, että sopimus oli kuitenkin pakko solmia ja uhrata kauan vaalittu erillissotateesi, koska sopimus oli niin sotilaallisesti kuin poliittisestikin Suomelle ainoa vaihtoehto: sillä turvattiin Saksan aseavun jatkuminen ja pelastettiin Suomen itsenäisyys.

Rytin-Ribbentropin-sopimus onkin perinteisessä historiankirjoituksessa esitetty ratkaisevana tekijänä, jonka takaaman Saksan tuen avulla Suomi selvisi Neuvostoliiton suurhyökkäyksestä kesällä 1944. Jokisipilä kuitenkin kumoo tämän käsityksen, koska suurhyökkäyksen kannalta merkityksellinen aseapu tuli jo ennen sopimusta, eikä tämä apu ollut riippuvainen sopimuksesta. Kun Risto Ryti allekirjoitti sopimuksen, oli Suomella varastoissa asetarvikkeita sekä leipäviljaa riittävästi jopa vuoden 1944 loppuun asti. Myöskään poliittista pakkoa sopimuksen solmimiseen ei ollut, sillä Hitler ei ilmaissut tukeaan ulkoministeri Joachim von Ribbentropin vaatimuksille liittosopimuksesta. Sisäpoliittinen pakko sopimuksen hyväksymiseen oli käytännössä olematon, koska jos sopimus olisi alistettu eduskunnalle, se olisi lähes varmasti tullut hylätyksi. Näin ollen ajatus Saksan tuella toteutetusta vallankaappauksesta tai sisällissodasta jää ilman tukea. (Jokisipilä 2004: 420-427.) Jokisipilä rakentaakin kuvan, jonka mukaan Suomen painostaminen liittosopimukseen oli Saksan puolelta Ribbentropin henkilökohtaisen arvovallan pönkittämiseen tähdännyt projekti, jolla ei ollut Saksan ylimmän johdon, eli käytännössä Hitlerin, tukea.

Erityisen mielenkiintoinen on Jokisipilän antama vaikutelma Mannerheimin roolista erillissotateesin romuttaneen sopimuksen solmimisessa. Ilman lähes diktatorisin oikeuksin toimineen Mannerheimin aktiivisia toimia Rytin-Ribbentropin-sopimus olisi jäänyt solmimatta. Hän tiesi, ettei Saksan apu ehdi ajoissa Kannakselle, mutta silti Mannerheim katsoi parhaimmaksi uhrata presidentti Rytin kunnia. Jokisipilän mukaan Mannerheimin keskeinen motiivi tuhota Suomen uskottavuus erillissotijana oli rakentaa Suomelle edulliset neuvotteluasemat sekä pohjustaa omaa poliittista tulevaisuuttaan Suomen presidenttinä. Sopimuksen takia hän ei olisi riippuvainen edeltäjänsä tekemistä henkilökohtaisista sitoumuksista. Tämän lisäksi Mannerheim todennäköisesti peitteli omaa vastuutaan ennen

suurhyökkäystä tapahtuneista virheistä ja laiminlyönneistä, joita ilman koko avunpyyntöjä sekä liittosopimusta ei olisi tarvittu. Näin ollen Mannerheim paikkaili omia erheitään Suomen poliittisen johdon kunnian kustannuksella. Toiselta kannalta katsottuna suurta sotilaallista ja poliittista valtaa käyttänyt marsalkka politikoi taitavasti itselleen edullisimmat mahdolliset lähtökohdat johtaa Suomi rauhaan. (emt. 430-434.)

Kritiikiltä hyvin pitkään koskemattomana korkeuksissa ratsastama Mannerheim saa näin ollen myös osuutensa. Jokisipilä (2004: 350) kirjoittaakin saaneensa vallitsevat historiatulkinnat haastavan tutkimuksensa johdosta erityisesti iäkkäämmiltä lukijoilta sekä kuulijoilta ”jäättävän vastaanoton”. Jatkosotaan liittyvät myytit istuvat edelleen lujassa.

Oman tutkimukseni kannalta kiintoisaa on myös Jokisipilän (2004: 437) toteamus, että Suomen ja muiden Saksan johtamaan koalitioon osallistuneiden valtioiden välillä on se ero, että Suomen rooli niin sanotussa lopullisessa ratkaisussa oli hyvin pieni. Hänen mukaansa Suomen ainoaksi tahraksi jää kahdeksan juutalaisen luovuttaminen vuonna 1942, mutta tätä lukuun ottamatta Suomella ei ollut minkäänlaista roolia holokaustissa. Jokisipilä väittää samassa yhteydessä, että Saksalle Neuvostoliitto oli kommunismin ja alempiarvoisten rotujen kehto, kun taas Suomelle ainoastaan imperialistinen suurvalta, jonka laajenemispyrkimyksiä tuli vastustaa. Näin ollen Jokisipilän runsaasti julkisuutta saanut tutkimus toisaalta kritisoi voimakkaasti ajopuuideologista ajattelua sekä erityisesti myyttiä erillissotateesin välttämättömyydestä, mutta toisaalta taas osallistuu itse vaalimaan ajatusta Suomen ”puhtaasta omatunnosta” juutalaisten joukkotuhon suhteen.

Suomalaisen historiakulttuurin kannalta merkittäviä julkaisuja olivat myös *Talvisodan pikkujättiläinen* (1999) sekä *Jatkosodan pikkujättiläinen* (2005), joissa pyrittiin kokoamaan yksiin kansiin Suomen vaiheet toisessa maailman sodassa. *Jatkosodan pikkujättiläinen* sai vuoden 2005 Tieto-Finlandia-palkinnon, joten sitä voidaan pitää myös ”virallisesti” hyväksyttynä tuoreimpana esityksenä jatkosodasta. Teoksen Suomen ulkopoliittikkaa ennen jatkosotaa ja sodan aikana käsittelevä Martti Häikiön kirjoittama artikkeli nojaa vahvasti Mauno Jokipiin ja Ohto Mannisen tutkimustuloksiin ja tulkintoihin.

Suomen roolista jatkosodassa sekä sitä edeltävissä tapahtumissa käydään keskustelua yhä 2000-luvullakin. Esimerkiksi kokoomuksen *Nykypäivä*-lehdessä (ks. esim. Jokisipilä 2001)

käytiin Markku Jokisipilän ja Jukka Seppisen välinen keskustelu erillissotateesistä sekä ylipäätään jatkosotaa koskevan tutkimuksen ”poliittisesta latauksesta”. Jokisipilä totesi Seppisen (2001) historiankirjoituksen olevan moraalilla arvoilla operoivaa hyvän ja pahan kamppailua, jossa puhtoinen Suomi puolusti Pohjolaa kommunismia vastaan. Eli jatkosota oli eloonjäämiskamppailu, jossa Suomi puolusti itsensä voittajaksi. Näin ollen Jokisipilä määrittelee Seppisen olevan kiinni niissä kaavoissa, ”jotka 1990-luvun alussa Neuvostoliiton luhistumista seuranneessa ’Me olimme sittenkin oikeassa’ -huumassa hetkeksi valtasivat historiankirjoituksenkin”.

Tässä tarkasteltujen jatkosotatulkintojen perusteella voidaan sanoa, että historiankirjoituksen luoma kuva Suomesta toisen maailmansodan pyörteissä on heitellyt laidasta laitaan inhimillisen toiminnan häivyttävästä, kaavamaisesta ajopuuteoriasta Suomen johtohenkilöiden tarkoitushakuisuutta korostaviin tulkintoihin. Heti sodan jälkeen lanseerattiin Suomen syyttömyyttä traagisiin tapahtumiin tukenut ajopuuteoria. Ajopuuteorian sekä erillissotateesin arvoa terapeuttisena välineenä ei käykään kiistäminen, vaikka akateeminen historian tutkimus onkin kiistattomasti kumonnut molemmat. Kiintoisaa suomalaisessa historiankirjoituksessa on myös se, että ajopuuteorian syntyyn on vaikuttanut ratkaisevalla tavalla ulkomaalaisten tutkijoiden tulkinnat Suomen roolista. Ensin Arvi Korhonen reagoi Charles Lundinin teokseen, sitten Hans Peter Krosby ja Anthony Upton puolestaan asettuivat tukemaan Lundinin tulkintaa aktiivisesta Suomesta ja kritisoivat suomalaista historiankirjoitusta tarkoitushakuisuudesta.

Sotasyllisyysoikeudenkäynnistä alkanut Suomen johtohenkilöiden vastuun sekä Saksan ja Suomen liiton tiiviyn tarkasteleminen liittyi erityisesti 1940-, 1950- ja 1960-luvuilla sisäpoliittiseen valtakamppailuun. Ensimmäisen tasavallan aikaisen valtiojohtoon avoimen ja aktiivisen saksalaissuuntauksen myöntäminen olisi vaikuttanut oleellisesti heidän julkisuuskuvansa (esimerkiksi sotasyllisistä luotuun marttyyrikuvaan) sekä heidän mahdollisuuksiinsa toimia poliitikkoina. Saksalaissuuntaus oli toisen maailmansodan jälkeen kansainvälisestäkin aihe, josta pyrittiin vaikenemaan. Näin ollen saksalaismielisyyden myöntäminen olisi käytännössä tuhonnut toimintamahdollisuudet Neuvostoliitto-painotteisessa sisäpolitiikassakin. Tällä tavoin esimerkiksi Urho Kekkonen käytti sotasyllisyysoikeudenkäyntiä ja ajopuuideologiaa menestyksellisesti hyväkseen presidenttipelissä.

Myöhemmin 1970-luvulla presidentti Urho Kekkosen puheessa ollut ajopuuteorian upottaminen liittyi Suomen ulkopoliittiseen linjaan, joka perustui luottamuksellisiin suhteisiin ennen kaikkea Neuvostoliiton kanssa. Suhteet Suomen itänaapuriin leimasivat myös sisäpolitiikkaa, ja ulkopoliitiikasta tulikin Kekkoselle tehokas sisäpolitiikan väline. Tässä mielessä Suomen vastuun tunnustaminen sopi hyvin Kekkosen agendalle ja oli toimiva menneisyyspoliittinen siirto. Historiantutkijoiden tulokset saivat näin ollen valtiovallan edustajan virallisen hyväksynnän, mutta tämä ei vähentänyt puheesta syntyneitä kohua. Polit-typologian käsittein ilmaistuna Kekkosen jo 1940-luvun puolivälissä formuloima *historiapolicy* osoittautui edelleen toimivaksi politikoinnin välineeksi.

Jatkosotatulkintojen virstanpylväänä voidaan pitää Mauno Jokipiin *Jatkosodan syntyä*, jossa Jokipii esitti vakuuttavin perustein Suomen hakeutumisen Saksan vanaveteen. Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen 1990-luvun alussa jatkosotatulkinnat kuitenkin muuttuivat jälleen ainakin hetkellisesti, kun Suomen valtiolaivaa ohjattiin aikaisempaa voimakkaammin kohti Atlanttia. Koko sotaa ryhdyttiin tarkastelemaan kesän 1944 torjuntavoiton kautta: Suomi oli uljaasti estänyt Neuvostoliiton marssimisen Helsinkiin ja toiminut muurina bolshevismia vastaan⁶. Neuvostoliiton poistuttua maailmankartalta myös sotasyllisten tulkittiin yhä enemmän olleen sekä valvontakomission (eli käytännössä Neuvostoliiton) sekä Suomen omien kommunistien politikoinnin uhreja. 2000-luvulla kuitenkin tulkinnoissa on palattu jälleen lähemmäs Mauno Jokipiin edustamaa tulkintaa. Jokipiin *Jatkosodan syntyä* voidaankin pitää vallalla olevan historiantutkimuksen *historiapolicyn* perusteoksena.

Suomalaisessa politiikassa on 2000-luvulle asti ollut havaittavissa linja, jossa sitoudutaan selkeään *policyyn* ja vastustetaan niin sanottua konjunktuuripoliitiikkaa, jossa toiminta

---

⁶ Eräänlaiseksi Suomi-ikoniksi nostettu jalkaväen kenraali Adolf Ehrnrooth totesi jatkosodan päättymisen 50-vuotisjuhlavuonna ilmestyneissä muistelmissaan uskovansa, ettei Suomesta löydy yhtään niin sinisilmäistä ihmistä, joka uskoisi Suomen jäävän taistelutta toisessa maailmansodassa. Hänen mukaansa Suomi olisi joka tapauksessa *vedetty* [kursiivi JT] mukaan. Ehrnroothin mielestä Suomen talvi- ja jatkosota ovat olleet kuin antiikin sankaritarinoita, joissa pieni puolustaja murskaa ylivoimaisen hyökkääjän. Hän kirjoitti myös suuttuvansa, kun arvovaltaisiltakin tahoilta esitetään historiaa vääristeleviä tulkintoja, että Suomi olisi hävinnyt jatkosodan: ”Kuinka on voinut hävitä, jos on saavuttanut asettamansa päämäärät? Taistelemalla ja raskaat lunnaat maksamalla Suomi säilytti itsenäisyytensä ja itsemääräämisoikeutensa, jotka olivat kansamme yhteisiä tavoitteita. Me saavutimme tavoitteemme, emmekä siis hävinneet sotaa.” (Ehrnrooth ja Lehtonen 1994: 9, 147-154.)

suhteutetaan hetkellisten olosuhteiden mukaan. Valittua *policya* ei ole ymmärretty valintana, politiikan ”yläpuolelta” (esimerkiksi olosuhteet, laki, yksimielisyys, moraalit) annetuksi. (Palonen 2003a: 481.) Ajopuuteoria menneisyyspoliittisena *historiapolicy* on analoginen tällaisen ajattelutavan kanssa sekä sisällön että vaikutusten suhteen. Ajopuumainen tulkinta Suomen ajautumisesta sotaan asettaa Suomen johtohenkilöt suurvaltapolitiikan vietäväksi, jolloin Suomen puolesta ratkaisuja tehneiden vaikutusmahdollisuudet ja vastuu pystytään häivyttämään. Sota nähdään *fait accompli*, jolle ei Suomen osalta olisi voitu tehdä mitään. Toisaalta taas ajopuuteoriaa (ja myöhemmin implisiittisempää ajopuuideologista ajattelua) on vaalittu niin voimakkaasti, että muunlaisia tulkintoja ei ole haluttu kovin helposti hyväksyä.

Ajopuuideologinen ajattelu ja tulkinta eivät ota huomioon ahtaissa tiloissa ollutta pelivaraa. Toteutunut kehitys ja tehdyt ratkaisut on hakattu kiveen ainoina mahdollisina, jolloin toteutumattomien mahdollisuuksien tutkimista ei ole haluttu ottaa huomioon. Suomen itsenäisyyden säilymisestä on tehty peruste, johon nojaamalla sotaa edeltäneitä ja sodanaikaisia valintoja on tuettu. Tässä suhteessa ajopuumainen tulkinta voidaan nähdä päätöksinä tehneitä tahoja tukevaksi menneisyyspoliittiseksi keinoksi. Pelivaran löytäminen tuon ajan kehityksessä edellyttää laajempien prosessien, tapahtumien ja yhteyksien ymmärtämistä sekä suomalaisen yhteiskunnan rakenteen hahmottamista (Palonen 1978: 56).

Olemassa ollutta pelivaraa voidaan havainnollistaa erilaisilla sota- ja rauhanprojekteilla. Tällaisia ovat esimerkiksi bolshevisminvastainen ristiretkisota, erillissota miehityksen vaihtoehtona, rauhanomainen saksalaismielisyys, kansallisen eristäytymisen politiikka, antifasistinen yhteistyö Ruotsin kanssa ja kansanrintamapolitiikka. Jokaisen projektin arvioimiseen liittyy poliittista arviointikykyä mahdollisen ja mahdottoman sekä toteuttamisen ajankohdan suhteen eli niin sanottua poliittista pelisilmää. Esimerkiksi rauhantahtoisen Neuvostoliiton-politiikan yhtenä edellytyksenä talvisodan jälkeen olisi ollut revansismista luopuminen, joka olisi tullut ulottaa hallitustasolta aina Suur-Suomi-ideologiaa ajaneiden järjestöjen ja kansalaisten ajattelutapaan. Talvisotaa ennen puolestaan oikeiston ideologinen hegemonia ja Neuvostoliittovastaisuus olisi tullut saattaa kontrolliin. Muutoksia olisi tarvittu myös tavassa nähdä sosialismi automaattisesti uhkana. Sodan aloittaminen ja lopettaminen vaativatkin muutoksia yhteiskunnallisessa valtarakenteessa

sekä ihmisten toimintaa ohjaavissa teorioissa ja ajatusmalleissa. (Palonen 1978: 56-67, erilaisista vaihtoehdoista erityisesti 68-95.) Ajopuuteoreettinen historiantulkinta jatkosodan synnystä on esimerkki ajattelutavasta, jossa ei haluta tunnustaa olemassa ollutta – enemmän tai vähemmän niukkaa – pelivaraa suomalaisten omien toimintamahdollisuuksien suhteen. Ajopuuideologia ei näin ollen ota huomioon Suomen oman toiminnan merkitystä ja vastuuta sodan välttämisessä tai aloittamisessa.

Ajopuuteorian kritiikistä alkanut keskustelu voidaan tällä tavoin lukea jatkosodan historiankirjoituksen politisoinniksi, jonka keskiössä ovat käsitykset Suomen roolista ja asemasta toisessa maailmansodassa. Debatti 1960-luvun alusta lähtien on koskenut nimenomaan pelivaran avaamista sen suhteen, oliko Suomi passiivinen objekti vai aktiivinen subjekti. Myöhemmin keskustelu on siirtynyt koskemaan Suomen aktiivisuuden tasoa sekä koko jatkosodan ideologista taustaa. Elina Sanan *Luovutetut* voidaankin nähdä uutena ulottuvuutena Suomen passiivisuuden sekä jatkosodan ratkaisut kyseenalaistaneessa politisoinnissa. Sanan kritiikin kohteena on Suomen luovutuspolitiikka ja sen kanonisoitu tulkinta, että Suomella ei ollut minkäänlaista osuutta juutalaisten joukkotuhoon. *Luovutetut* siis politisoi tulkinnan *historiapolicysta*, jonka mukaan Suomi selvisi holokaustista puhtain paperein.

5 LUOVUTETUT – SUOMEN IHMISLUOVUTUKSET GESTAPOLLE

Elina Sanan ”journalistinen dokumenttikirja” *Luovutetut – Suomen ihmislouvatukset Gestapolle* julkaistiin vuoden 2003 marraskuussa. Teos herätti välittömästi ilmestymisensä jälkeen jälleen henkiin kiivaan keskustelun Suomen toiminnasta toisen maailmansodan aikana. Keskustelun polttopisteessä olivat kysymykset, kuinka monta juutalaista Suomesta luovutettiin kansallissosialistiselle Saksalle, kuka tai ketkä olivat vastuussa luovutuksista sekä se, miksi juutalaiset ylipäätään luovutettiin. *Luovutetut*-kirjan myötä syntynyt debatti voidaan lukea osaksi jo heti toisen maailmansodan päättymisen jälkeen vuonna 1945 alkanutta historioitsijoiden sekä poliitikkojen kamppailua miten ja mistä lähtökohdista Suomen toimintaa välirauhan ja jatkosodan aikana tulisi arvioida. Näin ollen kyseessä on osa laajempaa poliittista kamppailua historian ja ylipäätään kansallisen menneisyyden määrittämisestä.

Elina Sanan *Luovutetut*-kirjan runkona ovat jatkosodan aikana Suomesta Saksaan luovutettujen ihmisten ja heidän omaistensa haastattelut, joiden kautta Sana kertoo antavansa äänen myös hävinneelle osapuolelle. Omien sanojensa mukaan Elina Sana on kirjoittanut journalistisen dokumenttikirjan, joka perustuu mittaviin arkistotutkimuksiin kotimaassa ja ulkomailla (Sana 2003: 11-12). Sen on myös tarkoitus valottaa perusteellisesti aihetta, josta virallinen historiankirjoitus edelleen hänen mukaansa vaikennee. *Luovutetut*-teoksen tarkoitus on kertoa, keitä luovutetut olivat, mitä heille tapahtui, miten he joutuivat elämään ja miksi jotkut heistä kuolivat. Elina Sana siis pyrkii haastamaan niin sanotun virallisen historiankirjoituksen sekä käsitykset Suomesta jatkosodan aikana.

Elina Sana on jakanut tutkimuksensa Suomesta toisen maailmansodan aikana Saksan Gestapolle luovutetuista ihmisistä kolmeen osaan. Ensimmäinen osa, *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn*, käsittelee valtiollisen poliisin kautta luovutettuja keskieurooppalaisia juutalaisia, toisessa osassa, *Luovutetut*-kirjan alkuosassa, Sana käy läpi muiden valtiollisen poliisin kautta luovutettujen siviilihenkilöiden vaiheita ja kolmas osa, *Luovutetut*-teoksen loppuosa, koostuu armeijan kautta luovutettujen sotavankien vaiheista.

Tässä luvussa esittelen lyhyesti Sanan tulokset sekä poliisilinjan että sotilaslinjan luovutuksista ja tarkastelen vastuukysymyksiä Adolf Eichmann -keskustelun kautta sekä muutenkin Hannah Arendtin yksilönvastuuta koskevien tekstien avulla. Arendtin teoria sopii sikälikin hyvin luovutusten tarkastelemiseen, että Elina Sana on todennut Hannah Arendtin toimineen yhtenä hänen innoittajistaan (Sana 2004b).

5.1 Poliisilinjan luovutukset

Sanan kirjassa on suhteellisen laaja, pääosin ennalta julkaisematon ja osittain myös uutta tietoa sisältävä kuvaus valtiollisen poliisin toiminnasta Pohjoismaissa sekä Valpon yhteyksistä Suomen rajojen ulkopuolelle. Kansainvälinen yhteistyö oli kuulunut valtiollisen poliisin toimenkuvaan jo vanhastaan, joten oli oletettavaa, että se jatkui myös tuolloin.

Poliisilinjan kautta, eli Gestapon ja Suomen valtiollisen poliisin (Valpon) yhteistyöllä, luovutettuja Sana kirjoittaa yhteensä 13 luovutuskerralla olleen 129 henkilöä, joista suurin osa, 99 henkilöä, oli Neuvostoliiton kansalaisia tai entisen Venäjän alamaisia. Vuosien 1941–1943 aikana luovutuskertoja on ollut ainakin 13. Todennettujen Gestapolle luovutettujen henkilöiden määrä vaihtelee 78 ja 129 välillä. Lukumäärään vaikuttaa Sanan mukaan Valpon arkiston tietoinen tuhoaminen jatkosodan lopussa kesällä 1944. Tuhoamisen takia samoja nimiä esiintyy luetteloissa useissa ajankohdissa ja eräässä kirjepäiväkirjassa todetaan 6 luovutetusta henkilöstä, vaikka luettelossa mainitaan vain yksi nimi. Epäselvyyttä on myös sen suhteen, lasketaanko mukaan 46 virolaista ja latvialaista, jotka Valpon kirjepäiväkirjan mukaan oli luovutettu jo marraskuussa 1941, mutta joiden tietoja ei ole missään myöhemmissä Valpon luetteloissa. (Sana 2003: 293.)

Hohenhörn-laivalla 6.11.1942 tapahtuneen suuren luovutuserän jälkeen valtiollisen poliisin salaisesta kirjapäiväkirjasta ei enää löydy tietoja suurista luovutuksista Saksaan. Sana toteaa, että juutalaispakolaisten luovuttamisesta noussut poliittinen kohu ilmeisesti pysäytti luovutusten laajamittaisen jatkamisen. Monet kirjediaarin mukaan kirjoitetut tai vastaanotetut kirjeet ovat hävinneet tai hävitetty ennen valtiollisen poliisin arkiston siirtämistä Kansallisarkiston kokoelmiin. Vuoden 1943 erittäin salainen kirjepäiväkirja on

kuitenkin säilynyt. Kirjepäiväkirjasta näkyy, että kohusta huolimatta yhteistyötä Gestapon kanssa jatkettiin koko vuoden 1943 ajan. (Sana 2003: 285.)

Olennaista poliisilinjan luovutusten kannalta on, että valtiollisen poliisin päällikköä Arno Anthonia syytettiin sodan jälkeisessä oikeudenkäynnissä ainoastaan kahdeksan juutalaispakolaisen luovuttamisesta Gestapolle, ei mistään muusta, vaikka Sanan mukaan luovutetuista on asiakirjoissa todettu juutalaisiksi ainakin 10 henkilöä. Sana toteaa myös, että Anthonin oikeudenkäynnin avaintodistajana pidetty Auschwitzin keskitysleiriltä hengissä selvinnyt Georg Kollmann ei omasta mielestään antanut Anthonille vapauttavaa todistajanlausuntoa, vaikka näin onkin Suomessa usein esitetty (ks. myös Sana 2004a: 294-295). Syy tähän on Kollmannin todistajanlausunnon kääntämisessä tapahtunut virhe, eikä muita luovutettuja huomioitu hovioikeudessa tai korkeimmassa oikeudessa. Syyt laiminlyönteihin olivat Sanan mukaan yksinkertaiset: luovutuksia koskevat asiakirjat oli yritetty tuhota, Valpon sodanaikainen päällikkö Arno Anthoni kielsi kaiken eikä oikeudenkäynteihin haluttu panostaa erilaisista poliittista syistä. (Sana 2003: 294-295.)

Tässä yhteydessä on otettava esille myös termi poliittinen vanki. Käyttäessään termiä poliittiset vangit Sana näyttäisi olevan samoilla linjoilla kuin Taimi Torvinen (1984: 70-72), vaikka Sana ei tarkemmin poliittista tässä yhteydessä määrittelekään: poliittinen on yhtä kuin kommunisti. Asia on kuitenkin tärkeä, koska monet suojamääräykset koskivat vain poliittista pakolaisia, ei muista syistä pakoon lähteneitä. Määrittely poliittiseksi pakolaiseksi turvasi myös karkotukselta tai luovutukselta. Aikaisemmin kansainvälinen oikeus oli määritellyt poliittisen pakolaisen olevan ulkomaille muuttanut henkilö, jota kotimaassaan uhkasi rangaistus poliittisesta rikoksesta. Suomen ulkomaalaisasetuksissa mainittiin ainoastaan ulkomaalainen sekä ulkomaalainen, joka nauttii maassa turvapaikkaoikeutta. Omat ongelmansa aiheutti myös se, pitäisikö juutalainen määritellä poliittiseksi vangiksi.

Vuoden 1936 heinäkuussa pidettiin konferenssi, jossa määriteltiin niin sanottu saksalainen pakolainen. Tällainen oli henkilö, jolla ei ollut muuta kansallisuutta kuin saksalainen ja joka todistettavasti ei nauttinut Saksan hallituksen suojaa. Näitä pakolaisia vastaanottaneiden valtioiden tuli antaa heille henkilöllisyystodistus, joka oikeutti pakolaiset liikkumaan maassa sekä poistumaan ja palaamaan maahan. Heitä ei myöskään saanut

palauttaa Saksaan. Vuonna 1938 tehtiin Genevessä uusi sopimus, jossa Saksasta tulevat valtiottomat rinnastettiin saksalaisiin pakolaisiin ja rajoitettiin valtioiden mahdollisuuksia palauttaa heitä Saksaan. Sopimusten merkitys ei ollut kuitenkaan kovin suuri, koska ne allekirjoitti vain kymmenkunta valtiota, eikä Suomi ollut näiden joukossa. (Torvinen 1984: 71.)

Ruotsalainen asiantuntijakomitea määritteli vuonna 1936 poliittisen pakolaisen seuraavasti: poliittinen pakolainen on henkilö, jota uhkaa kotimaassa rangaistus poliittisesta rikoksesta. Tämän lisäksi määriteltiin, että on olemassa henkilöitä, jotka eivät ole kotimaassaan tehneet rikosta, mutta ovat silti poliittisten mielipiteidensä takia vaarassa joutua keskitysleiriin. Vähiten poliittisina pakolaisina komitea piti sellaisia, jotka ovat pakolaisina, koska ovat rodun tai muun seikan vuoksi menettäneet toimeentulomahdollisuutensa. Vuoden 1938 pohjoismainen pakolaiskonferenssi ei päässyt tämän tarkempaan määrittelyyn, mutta konferenssissa oltiin yhtä mieltä, että poliittisia pakolaisia ei saanut palauttaa takaisin heidän kotimaahansa ilman pakolaisen suostumusta. (Torvinen 1984: 72.)

Merkittävää näissä määrittelyissä on se, että yksiselitteistä sisältöä termille poliittinen pakolainen ei pystytty antamaan. Määrittely-yritysten ytimessä oli kuitenkin ajatus, että tällaisen pakolaisen kotimaan poliittiset tapahtumat olivat sellaiset, että eläminen sillä oli mahdotonta tai sietämätöntä eikä pakolainen voinut palata vaarantamatta henkeään tai vapauttaan (Torvinen 1984: 72). Oleellista on myös juutalaisten asema. Juutalaispakolaisten määrittelyssä koettiin suuria vaikeuksia, eikä ollut ollenkaan selvää, mihin kategoriaan heidät tulisi lukea. Näin ollen kunkin maan pakolaisasioista vastaava viranomaisen pystyi tulkitsemaan juutalaisten asemaa omalla tavallaan ja toimimaan sen mukaan rikkomatta suoranaisesti mitään lakia.

Deportaatiopolitiikan tarkoituksena oli päästä eroon Suomelle haitallisiksi katsotuista henkilöistä. Tuolloisessa tilanteessa haitalliseksi katsottiin ensisijaisesti kommunistit, joista eroon pääseminen oli osa bolshevismmin vastaista taistelua, josta eräs todiste oli Suomen Saksan ja muiden akselivaltojen kanssa solmima antikomintern-sopimus marraskuussa 1941. Gestapon ja Suomen Etsivän Keskuspoliisin ensimmäiset yhteydenotot kommunismin vastaisessa taistelussa tapahtuivat jo 1930-luvun puolivälissä. Kommunistin, pakolaisen ja juutalaisen yhdistelmä mahdollisti Suomelle kaksinkertaisen hyödyn: päästiin

eroon ”rikollisesta aineksesta”, mutta pystyttiin käymään kauppaa myös juutalaisilla, joita Saksan tiedettiin ottavan mielellään vastaan.

5.2 Sotilaslinjan luovutukset

Barbarossa-hyökkäyksen alkuvaiheessa 22.6.1941 kansallissosialistisen Saksan joukot etenivät nopeasti syvälle Neuvostoliiton alueelle. Tällöin oli selvää, että edetessään Saksa otti runsaasti sotavankeja. Jatkosodan hyökkäysvaiheessa myös Suomi otti paljon neuvostoliittolaisia sotavankeja, ja jatkosodan aikana Suomessa olikin toiminnassa yhteensä 51 sotavankileiriä. Vuosien 1941 ja 1942 vaihteessa Suomessa oli kaikkiaan 56 500 sotavankia, joista suurin osa oli taistelujen aikana kiinniotettuja venäläisiä, joiden mukana oli vangittu myös Neuvostoliiton joukoissa taistelevia virolaisia, latvialaisia sekä inkeriläisiä. Tämän lisäksi Miehikkälässä oli niin sanottu erikoisleiri internoiduille siviilivangeille sekä erikoisleiri merivoimien esikunnan alaisuudessa. (Sana 2003: 302.)

Pian jatkosodan alkamisen jälkeen sotavankien vaihtokysymykset nousivat esille. Elina Sana listaa kolmenlaisia syitä sotavankien vaihtamiseen. Suomi halusi vallitsevan heimoajattelun mukaisesti saada suomenheimoisia sotavankeja pois Saksan valloittamilta alueilta. Toinen syy oli se, että Suomessa oli elintarvikkeiden puute, ja leirien ravintotilannetta haluttiin parantaa poistamalla ei-suomenheimoisia sotavankeja muualle⁷. Kolmas syy oli propagandistinen: tarve vahvistaa Suomelle ystävällismielisten maiden liittolaisuutta. Laajamittaiseen sotavankien vaihtoon Suomi ryhtyi talvikaudella 1941–1942. Valtiollisen poliisin etsiviä lähetettiin syksyllä 1941 Viroon valmistelemaan luovutuksia, ja Valpon salaisessa kirjepäiväkirjassa on kesäkuulta 1942 alkaen mainintoja Suomessa olevien virolaisten sotavankien mahdollisesta luovuttamisesta Gestapolle. (Sana 2003: 302-303.)

Suomi allekirjoitti 25.11.1941 Antikomintern-sopimuksen, johon kuuluivat jo vuodesta 1936 lähtien Saksa, Italia ja Japani. Sopimus oli vastaveto Neuvostoliitolle sekä kommunistiselle internationaalille, ja Suomi noudatti sopimusta jo jatkosodan ensimmäisinä kuukausina. Ylipäällikkö C.G.E. Mannerheim antoi 8.7.1941 käskyn, että

---

⁷ Tässä on kuitenkin otettava huomioon, että ravinnon puutteen lisäksi vankeja todennäköisesti haluttiin myös näännyttää tarkoituksella nälkään, mikä on ollut yleinen toimenpide vankileireillä kautta aikojen.

Suomen miehittämällä alueilla kohdattu venäläinen väestö tuli ottaa vangiksi ja sijoittaa keskitysleireihin. Elokuussa 1941 puolestaan määrättiin vangittavaksi kaikki kommunistiseksi tulkittavat ainekset Suomen valloittamilla alueilla. Sanan mukaan ero saksalaisten tuhoamisleirien ja Itä-Karjalan suomalaisen sotilashallinnon alaisten leirien välillä oli se, että saksalaiset halusivat tuhota ei-toivotun väestön, kun taas suomalaiset halusivat hankkiutua eroon tällaisesta väestöosasta. (Sana 2003: 314, 317.)

Poliittiset sotavangit kerättiin kahdelle varta vasten perustetulle leirille Köyliöön ja Huittisiin. Köyliön sotavankileiri 1 oli upseerivankeja varten. Huittisiin perustettiin heinäkuussa 1941 leiri 3 poliittisia sotavankeja varten. Sotavankileiriin numero 3 koottiin käskyn mukaan ”NKVD:n agentit ja tilapäiset avustajat, kommunistisen puolueen johtohenkilöt, kone- ja traktoriasemien ensimmäiset apulaiset (poliittiset ohjaajat), upseeristoon, alipäällystöön ja miehistöön kuuluvat kiihkokommunistit, yllyttäjät ja kiihottajat, epäilyksenalaiset hallituksen johtohenkilöt, opettajat ja juutalaiset sekä muut kiihkokommunistit, yllyttäjät ja kiihottajat”. Päämajan valvontaosaston ohje painotti, että näitä vankeja oli valvottava erityisen tarkasti. Näistä kahdesta leiristä luovutettiin sotavankeja Saksan Gestapon edustajalle. Leireiltä luovutettiin Saksalle 12 luovutuskerralla yhteensä 525 poliittiseksi määriteltyä sotavankia. (Sana 2003: 315-316.)

Säilyneet asiakirjat osoittavat, että sotilaslinjan luovutustoiminta kansallissosialistiseen Saksaan tapahtui kolmea eri kautta. Sotavankeja luovutettiin sekä Saksan sotilasviranomaisille että Saksan poliisiviranomaisille. Tämän lisäksi sotavankeja vaihdettiin suomensukuisiin Saksan alueilla oleviin sotavankeihin. Sodan jälkeen laadittiin luetteloita saksalaisille luovutetuista sotavangeista liittoutuneiden valvontakomissiota varten, mutta arkistojen tuhoamisen takia luetteloiden tarkistaminen on vaikeaa. Tästä huolimatta Sana on eri arkistoissa säilyneitä tietoja yhdistelemällä päätenyt tulokseen, että saksalaisille luovutettiin Suomesta vuosina 1941–1944 yhteensä ainakin 49 luovutuskerralla vähintään 2 829 sotavankia ja siviili-internoitua henkilöä, joista yli 500 oli poliittisia tai juutalaisia vankeja. Yhteismäärän Sana kirjoittaa olevan korkeampi kuin lukumäärät sodanjälkeisissä luetteloissa, koska tähän on otettu mukaan tietoja suoraan leirien arkistoista. (Sana 2003: 350-353.)

Elina Sana päätyi siis molempien linjojen yhteensä 2 958 luovutettuun henkilöön, joka on huomattavasti enemmän kuin aikaisemmat tutkimukset ovat osoittaneet. Myös luovutettujen juutalaisten määrä oli korkeampi kuin ”ne kahdeksan”. Sanan tulokset herättivätkin maailmalla runsaasti kohua, koska juutalaisten kohtelu toisen maailmansodan aikana on edelleen erittäin herkkä aihe.

Luovutettujen aiheuttaman kohun kannalta mielenkiintoista on sotilaslinjaa pitkin luovutettujen juutalaisten sekä poliittisiksi luokiteltujen henkilöiden määrä, koska loppujen lopuksi luovutusten taustalla oli nimenomaan poliittiset syyt. Suomi kävi sotaa kommunistista valtiota vastaan, jolloin tätä taustaa vasten oli ymmärrettävää – joskaan ei hyväksyttävää – että Suomi pyrki hankkiutumaan eroon vihollismaan ideologiaa kannattaneista henkilöistä, niin sanotuista kansakunnan vihollisista. Kyseessä oli tavallaan huipennus jo 1920-luvun alusta alkaneeseen kommunismin ja kommunistien vallan kasvamisen vastaiseen reaktioon.

Sotilaslinjan kautta luovutetuista sotavangeista Elina Sana (emt. 355) kirjoittaa osalla olleen juutalainen nimi. Näin ollen täyttä varmuutta juutalaisten luovutettujen määrästä ei ole, kuten ei myöskään, oliko luovuttamisen peruste nimenomaan juutalaisuus, poliittisuus (eli käytännössä kommunismi tai kommunistiksi epäily) vai juutalaisuuden ja poliittisuuden yhdistelmä. Mielenkiintoista on myös se, että vuoden 1942 lopussa juutalaisia ryhdyttiin kokoamaan omaan leiriinsä kuitenkin siten, että poliittiset upseerit ja politrukit jäivät aloilleen. Varmaa syytä tähän ei ole pystytty osoittamaan, mutta mahdollisia syitä ovat Mannerheimin epäily sodan lopputuloksesta, saksalaisten rotupolitiikan, erityisesti niin sanotun lopullisen ratkaisun, tuleminen suomalaisjohdon tietoon tai juutalaisen seurakunnan pyyntö helpottaa jäsentensä auttamista siirtämällä heidät samaan leiriin (emt. 342-343). On myös pidettävä mahdollisena, että juutalaisia sotavankeja koottiin Gestapolle luovuttamista varten, kuten valtiollinen poliisi teki samaan aikaan juutalaispakolaisten kanssa. Tärkeää on myös huomata, että sotavankien siirtoja tehtiin pääasiassa virkamiesten byrokraattisilla päätöksillä. Luovutusten tultua poliittisten päätösten piiriin jatkosodan loppupuolella ne lopetettiin, kun poliitikot ja lehdistö tuomitsivat asian jyrkästi.

Luovutetut-kirjan ympärillä ilmestyneistä sotavankitutkimuksista on syytä nostaa esille Jukka Lindstedin (2004: 144-165) artikkeli Historiallisessa Aikakauskirjassa sen selkeyden

sekä perusteellisuuden vuoksi. Lindstedt on artikkelissaan tarkentanut kuvaa luovutuksista. Aluksi sotavankien hallinto oli kotijoukkojen esikunnassa, josta se vähitellen vuoden 1943 aikana siirrettiin päämajaan. Siirtymävaiheen aikana sotavankiasioita hallinnoitiin rinnakkain kahdessa paikassa. Syyskuusta 1943 lähtien sotavankiasioita käsiteltiin päämajan sotavankikomentajan esikunnassa suoraan yleisesikunnan päällikön alaisuudessa. Käytännön valvontatoimet annettiin päämajan valvontaosaston tehtäväksi. Valvontaosasto vastasi poliittisten sotavankien luovuttamisesta, ja kaikki luovutetut juutalaiset luovutettiinkin tätä kautta. Luovutukset tapahtuivat säännöllisesti muutamien kymmenien vankien ryhmissä.

Sotavankien luovutuksia oli kahta eri tyyppiä. Tavoitteena oli vaihtaa sotavankeja sekä toisaalta myös vastata saksalaisten toiveisiin saada poliittisia sotavankeja tutkittavaksi. Sodan jälkeen poliittisiakin luovutuksia perusteltiin ensimmäisellä syyllä eli vankien vaihdolla. Lindstedt päätyy tutkimuksessaan 47 luovutettuun juutalaiseen sotavankiin, joista jokainen luovutettiin niin sanottuina poliittisina sotavankeina. Oleellisinta on kuitenkin, etteivät luovutukset Lindstedtin tulosten mukaan ainakaan ensisijaisesti perustuneet juutalaisuuteen. (Lindstedt 2004: 144-161.) Tosin on otettava huomioon, että juutalaisia on voitu helpommin epäillä kommunisteiksi. Juutalaisia on voitu myös rinnastaa kommunisteihin, jolloin luovuttamalla heidät on pystytty hankkiutumaan eroon omasta ”haitallisesta aineksesta” sekä vastaamaan saksalaisten toiveisiin. Se on kuitenkin helposti todennettavissa, että epäluuloja juutalaisia kohtaan oli, koska useissa arkistolähteissä heidän syntyperäänsä on alleviivattu tai muuten korostettu. Tähän mennessä julkaistujen tutkimusten perusteella juutalaisia ei kuitenkaan eksplisiittisesti rinnastettu poliittisiin vankeihin.

Suomalaisten linja sotavankien ja erityisesti juutalaisten luovuttamiseen muuttui radikaalisti vuoteen 1943 tultaessa. Luovutukset niin sotilas- kuin poliisilinjalla tyrehtyivät lähes kokonaan vuoden 1943 aikana. Arkistojen perusteella todistettavaa syytä lopettamiseen ei ole pystytty kertomaan, koska valvontaosaston arkisto on tuhoutunut lähes kokonaan. Kohu kahdeksasta luovutetusta juutalaispakolaisesta pysäytti poliisilinjan luovutukset, mutta ei ole pystytty todistamaan, että kohu olisi vaikuttanut ratkaisevasti myös sotavankien luovutuksiin. Eräs mahdollinen syy on sotatapahtumat, joihin liittyy Suomen sodanjohdon jo aikaisin vuonna 1942 herännyt epäily, ettei Saksa pystyisikään

lyömään Neuvostoliittoa, ja tämän takia Suomi halusi ottaa etäisyyttä Saksaan. On myös esitetty, että Suomi olisi vuoden 1942 aikana ehtinyt jo luovuttaa saksalaisia kiinnostavat neuvostoupseerit. Todennäköisesti kaikki syyt yhdessä vaikuttivat luovutusten tyrehtymiseen, kuten Jukka Lindstedtkin (2004: 150-160) toteaa.

Luovutusten lopettaminen tapahtui samaan aikaan kuin kenraali Erich Heinrichs tilasi valvontaosastolla työskentelevältä lakimieheltä Reino Ellilältä lausunnon sotavankien luovutusten laillisuudesta. Ellillä päättyi siihen, että ei ole kansainvälisten sopimusten perusajatusten mukaista luovuttaa vankeja edes liittolaisille. Taustalla oli ajatus niin sanotusta jaetusta vastuusta. Ei ole varmuutta, että vastaanottaja noudattaa kansainvälisiä sopimuksia sotavankien kohtelusta, ja näin ollen vaikka vastaanottajan olisi noudatettava sopimuksia, niin lopullinen vastuu on kuitenkin vangit ottaneella valtiolla. (Lindstedt 2004: 144-165; Sana 2003: 353.)

Ellilän muistio vaikutti luovutuksiin kenties jopa ratkaisevasti, sillä sen jälkeen luovutettiin ainoastaan yksittäisiä sotavankia. Jatkosodan aikana luovutusten laillisuuskyseminen on äärimmäisen ongelmallinen, koska sotavankien siirroista tuli virallinen kansainvälinen määräys vasta vuoden 1949 uuteen Geneven sopimukseen. Aikaisemmin solmitut Haagin ja Geneven sopimukset olivat epäselviä, eikä Suomi sitoutunut niihin, koska Neuvostoliittokaan ei sitoutunut sopimusten noudattamiseen. Toisen maailmansodan aikana sotavankien luovuttaminen liittolaismaille olikin suhteellisen yleistä, joten Suomikin käytti hyväkseen mahdollisuutta päästä eroon kansakunnan vihollisiksi määritellyistä tai muista, joiden voitiin odottaa olevan riski valtion turvallisuudelle.

5.3 Vastuu luovutuksista

Luovutusten laillisuus- ja vastuukysymysten tarkastelu on kuitenkin siinä suhteessa ongelmallista, että sodan aikana ei voida katsoa olleen voimassa ehdotonta kieltoa luovuttaa sotavankia. Kyseeseen tullee rikokset ihmisyyttä vastaan, jotka ovat Suomen rikoslaisissa todettu vanhentumattomiksi. Tällaisia ovat esimerkiksi toimiminen kansallisen, rodullisen, etnisen tai uskonnollisen ryhmän hävittämiseksi osittain tai kokonaan. Myöskään syyteoikeus avunannosta joukkotuhoon tai -murhaan ei vanhene koskaan. (Lindstedt 2004 mukaan, ks. myös Lindstedt 2003.)

Vuoden 1942 kotijoukkojen esikunta oli pyytänyt ulkoministeriöltä lausuntoa neuvostoliittolaisten siviilihenkilöiden luovuttamisesta Saksaan. Vastauksessaan professori Erik Castren totesi, että Haagin sopimus ei kiellä sotavankien luovuttamista toiseen sotaikäyvään maahan, mutta epäilyttävää sen sijaan oli internoitujen siviilihenkilöiden luovuttaminen toiselle sotaikäyväälle valtiolle, varsinkin jos se tapahtui vasten henkilöiden tahtoa. Sana päättelee oikeutetusti, että tämän mukaan sotavankien luovuttaminen Saksalle oli juridisesti ongelmatonta. Kuitenkin seuraavana vuonna asennoituminen muuttui. (Sana 2003: 356-357.)

Saksan sotatoimet kokivat kovia kolhuja vuoden 1943 alussa: liittoutuneet nousivat maihin Pohjois-Afrikassa, Stalingradin tappio, Saksan liittolaisen Japanin sotaonni kääntyi Tyynenmeren meritaisteluissa. Nämä tapahtumat vaikuttivat myös Suomen tilanteeseen. 9.2.1943 hallitus kertoi eduskunnalle, että Saksa ei tule voittamaan sotaa, ja näin ollen Suomen puolustusvoimien suhtautuminen asioihin muuttui. Esimerkiksi sotilashallinnon yleisesti käyttämä keskitysleiri-nimitys muutettiin siirtoleiriksi, ja niin sanottu Suur-Suomi ajattelu pyrittiin hautaamaan vähin äänin. Tämän tutkimuksen kannalta oleellisinta kuitenkin on, että myös sotavankien luovuttaminen saksalaisille alkoi arveluttaa. 11.11.1943 yleisesikunnan päällikkö kenraali Heinrichs antoikin edellä mainitun käskyn selvittää, miten Geneven sopimus tai muut kansainväliset sopimukset suhtautuivat sotavankien luovuttamiskysymykseen. (Sana 2003: 357-358.)

Heinrichsin vastaukseksi saama muistio perustui ajatukseen, että vastuu sotavankien luovutuksissa jäi kansainvälisten säännösten mukaan Suomelle, joka oli vangit alun perin ottanutkin. Näin ollen Suomi ei vapautuisi vastuustaan, mikäli sotavankeja teloitettaisiin luovuttamisten yhteydessä, vaikka Saksa olisi vaatinut vankien luovutuksia. Elina Sanan mukaan sotilaslinjan säännöllinen luovutustoiminta lopetettiin tämän muistion jälkeen, ainoastaan 11 henkilöä luovutettiin enää leireiltä saksalaisille. (Sana 2003: 358.)

Sana huomauttaa myös, että liittoutuneiden valvontakomissiolle annettussa Suomen loppuselvityksessä ei kerrota mitään poliittisten upseerien ja juutalaisten luovutusten yksityiskohdista. Selvityksessä puhutaan yhteensä 545 vangin verran pienemmästä luvusta kuin arkistosta suoraan laskettu luku. Hän epäileekin, että arkaluontoisimmat, eli

poliittisten ja juutalaisten vankien sekä upseerien, luovutustiedot puuttuivat selvityksestä, koska Lapin sodan ja Saksan romahtamisen takia ajankohta luovutuspolitiikan käsittelylle maaliskuussa 1945 olisi ollut Suomen kannalta mahdollisimman huono. (Sana 2003: 364-365.)

Luovutetut-kirjassaan Elina Sana nostaa esille erityisesti ylipäällikkö C.G.E. Mannerheimin sekä Eljas Erkon ja päämajan valvontaosaston päällikön Kustaa Rautsuon vastuun ja osuuden sotavankien luovutuksissa. Nürnbergin oikeudenkäynti toisen maailmansodan jälkeen pohjautui teesiin, että yksilöillä on vastuu teoistaan, vaikka he palvelisivat virassa sodassa olevan maan sotakoneistossa. Tämän perusteella johtavia natsiupseereita tuomittiin teoistaan, vaikka he vetosivat vain toteuttaneensa käskyjään. (Sana 2003: 365.)

Poliisilinjan tärkeimmät vastuulliset on helpompi osoittaa kuin sotilaslinjan. Sisäministeri Toivo Horelli vastasi valtiollisen poliisin toiminnasta. Valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthoni puolestaan toteutti päätökset. Aikaisemmassa *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn* -kirjassa Sana nosti esille nimenomaan sisäministeri Toivo Horellin sekä Valtiollisen poliisin Arno Anthonin vastuun juutalaisten luovutuksia organisoitaessa. Helmikuussa 1941 presidentti Risto Ryti oli määrännyt valtiollisen poliisin vastanimitetyn päällikön, Arno Anthonin, käsittelemään ja omalla vastuullaan ratkaisemaan ulkomaalaisten karkottamisiin, poistumiskieltoihin ja oleskelulupiin liittyvät asiat. Tällainen lähes tulkoon avoin valtakirja takasi, että ulkomaalaisia pakolaisia koskeva päätösvalta siirtyi valtiolliselle poliisille ja sen päällikölle, tosin sisäministeri oli erittäin todennäköisesti tietoinen Anthonin päätöksistä.

Sodan jälkeen asiaa tutkittaessa Valpon päällikkö Arno Anthoni painotti saksalaisten vaatimusten merkitystä luovutusprosessissa (Sana 2003: 203-205). On kuitenkin olemassa todisteita, että aloite tuli nimenomaan Suomen valtiolliselta poliisilta. Tästä on kirjoittanut esimerkiksi asiaa tutkinut Taimi Torvinen aikaisemmin mainitussa teoksessaan. Luovutusten alullepanijoina olivat Valpo ja sen päätöksiä valvonut ja vahvistanut sisäministeri Toivo Horelli. Kyseessä oli poliisitoimi, joka koski ihmisiä, joista Suomessa haluttiin päästä eroon: rikollisen, valtiolle vaarallisen ja muuten epäilyttävän aineksen luovuttaminen saksalaisille. Valpo siis päätti hankkiutua eroon ”aineksesta”, joka olisi

saattanut aiheuttaa ongelmia suhteissa Saksaan, josta Suomi oli omasta mielestään riippuvainen.

Sana paneutuu myös kysymykseen, missä määrin kotijoukkojen esikunnan järjestelyosasto 1b:n eli sotavankitoimiston vilkkaimman luovutuskauden syksystä 1941 kesäkuuhun 1942 Eljas Erkko tai heinäkuusta 1942 syksyyn 1943 päällikkönä toiminut W. Fabricius olivat vastuussa luovutuksista saksalaisille. Elina Sana tulee siihen tulokseen, että Eljas Erkko seurasi tarkkaan, mitä sotavankileireillä tapahtui: Erkko lähetti useita määräyksiä vankien kohtelusta sekä poliittisten vankien siirtämisestä sotavankileiri numero 3:een. Esimerkiksi Erkon säättämien vartiointimääräysten mukaan vartijan on käytettävä asetta ilman varoituslaukausta jo silloin, kun vanki on mennyt varsinaisen aitauksen sisäpuolella olevan varoituslangan ulkopuolelle, ja ase on aina suunnattava ruumiin yläosaan. Sodan jälkeisessä oikeudenkäynnissä Erkko kuitenkin sysäsi vastuun kokonaisuudessaan päämajalle sekä valvontaosastolle. Tämä oli ristiriidassa sen kanssa, että Eljas Erkko oli itse allekirjoittanut käskyjä poliittisten vankien siirroista, ja näissä käskyissä näkyi erikseen tiedot vankien poliittisuudesta sekä juutalaisuudesta. Erkolle oli myös raportoitu poliittisten ja juutalaisten sotavankien jokaisesta siirrosta poliittiselta leiriltä niin sanottuihin päämajan valvontaosaston kuulusteluihin, joista heidät siirrettiin saksalaisille. (Sana 2003: 364-375.) Ongelma Erkonkin tapauksessa on myös se, tiesikö hän juutalaisten ja poliittisten vankien kohtalosta. Hänen asenteensa muuttuminen vuoden 1942 lopulla⁸ viittaisi lisääntyneeseen tietoon luovutettujen kohtaloista Gestapon käsissä. Toisaalta kyseessä saattaa olla alkava aavistus, että Saksa ei ehkä tulisikaan voittamaan sotaa Neuvostoliittoa vastaan, jolloin tunnetusti saksalaismieliset henkilöt joutuisivat syytteeseen.

Sana pohtii myös moraalisia kysymyksiä siitä, olisiko Eljas Erkko entisenä kansanedustajana ja ulkoministerinä sekä Suomen suurimman päivälehdän omistajana voinut halutessaan pysäyttää poliittisten ja juutalaisten sotavankien luovutukset kansallissosialistiseen Saksaan, sekä ylipäätään miten Suomen jatkosodan yhteydessä tulee käsitellä vastuun ja tiedon suhdetta. Kriittiseen tarkasteluun otetaan myös se, oliko Suomi talvisotansa vuoksi sellaisessa ainutlaatuisessa tilanteessa, että tämäntapaiset

---

⁸ On kuitenkin huomautettava, että myöhemmin Eljas Erkko pyysi eroa tehtävästään vuoden 1942 lopulla. Erkko sai vuonna 1946 syytteen toimistaan tässä tehtävässä, mutta syyte kuitenkin hylättiin. Hän oli myös yhtenä henkilönä allekirjoittamassa vetoomusta, jossa vastustettiin juutalaisten luovutuksia Saksaan. Erkko toimi muutenkin aktiivisesti juutalaisten sekä muiden sotavankien luovuttamista vastaan myöhemmin jatkosodan aikana (ks. esim. Smolar 2003.)

vastuukysymykset menettävät merkityksensä. Saksalaiset aseveljet toimittivat puun ja kuoren välissä olevaan Suomeen elintarvikkeita sekä aseita. Oliko Suomen siis tehtävä palvelus palveluksesta? Voimassa oli sota-ajan ankara poikkeuslainsäädäntö, joten tehtävistä kieltäytyminen olisi varmasti johtanut sanktioihin. (Sana 2003: 377-378.)

Rikosoikeudellisen vastuun selvittämisen lisäksi yhtä ongelmallista on moraalisen vastuun selvittäminen. Moraalinen vastuu juutalaisten luovuttamisesta kulminoituu kysymykseen, tiesivätkö valtiollisen poliisin sekä valvontaosaston johtajat poliittisten, ja erityisesti juutalaisten, vankien kohtelusta Saksassa. On erittäin todennäköistä, että ainakin valtiollisella poliisilla oli tietoa juutalaisten tuhoamisesta. Valpon virkailija Olavi Viherluoto oli raportoinut Viron matkallaan maan juutalaisten tappamisista (ks. esim. Sana 2004a: 53-56, Torvinen 1984: 170-181 ja Rautkallio 2004b: 41-48). Todennäköisesti myös armeijan johtohenkilöt tiesivät juutalaisten murhaamisesta, olihan Hitlerin komissaarikäskey Suomessakin tiedossa ja itärintamalla oli saapunut tietoja saksalaisten aiheuttamasta hävityksestä.

Juutalaisten tuhoamisen järjestelmällisyydestä tuskin kuitenkaan kummallakaan taholla oli selkeää käsitystä. Tähän puolestaan liittyy tammikuussa 1942 ollut Wannseen konferenssi, jossa päätettiin niin sanotusta lopullisesta ratkaisusta eli juutalaisten järjestelmällisestä fyysisestä tuhoamisesta. Luovutusten kannalta olisi tärkeää tietää, milloin tiedot Reinhard Heydrichin ja Adolf Eichmannin johdolla toteutetusta konferenssista tulivat Suomen sotilas- ja poliisiviranomaisille sekä poliitikoille. Juutalaisten tuhoamissuunnitelmaa pidettiin äärimmäisen salaisena, josta tietoja tuli antaa vain ehdottoman luotettaville tahoille. Sana (2004a: 61) mukaan tällainen henkilö *ilmeisesti* [kursivointi JT] oli Arno Anthoni, joka sai maaliskuussa 1942 Heydrichiltä kutsun Berliiniin. Huhtikuussa Anthoni kävi Berliinissä Gestapon vieraana, jolloin keskusteltiin muun muassa poliisiviranomaisten yhteistyön koordinoinnista. Anthonin matkakertomus on valtiollisen poliisin arkistoissa merkitty erittäin salaiseksi. Elina Sana on esittänyt matkakertomuksen kokonaisuudessaan teoksessa *Kuolemanlaiva S/S Hohenhörn* (2004a: 61-64). Kertomuksesta käy ilmi, että Gestapo oli valmis ottamaan vastaan kaikki sellaiset ulkomaalaiset, joita Suomi piti poliittisesti sekä muutoinkin epäilyttävinä:

”Keskustelussa [Heydrichin oikeana kätenä toimineen Heinrich Müllerin kanssa] mm. selvisi, että Saksan valtiollinen poliisi on valmis vastaanottamaan kaikki sellaiset ulkomaalaiset, jotka Suomi poliittisesti epäilyttävinä, muissakin suhteissa epäluotettavina ja rikollisuuteen taipuvaisina pitää suotavana karkoittaa valtakunnastaan. Sovittiin käytännöllisistä toimenpiteistä tässä suhteessa.[...] Sachsenhausissa Oranienburgin lähellä tarkastimme keskitysleirin, jossa hoidokkeja oli n. 12 000 miestä. Keskitysleirissä säilytettävien joukossa on ammattirikollisia, kommunisteja, homo-seksuaalirikollisia, irtolaisia, sotapalveluksesta kieltäytyneitä ja venäläisiä sotavankejakin tuhatkunta miestä. Säilytettävien ikä vaihtelee 18–70 vuoteen. Siisteys niin hyvin säilytettävien makuu-, ruokailu-, oleskelu- ja kirjastohuoneissa kuin myös muualla oli hämmästyttävää. Järjestely – mm. 12 000 vankia vartioi vain 24 vartijaa – ja kuri vaikuttivat erinomaisilta. Keskitysleirissä on eri lääkintäosastoja, kuten tuberkuloosi-, kirurgi- ja odontologinen osasto.” (Emt. 62-63.)

Sachsenhausen oli eräs ensimmäisistä valmistuneista keskitysleireistä, joka toimi mallina, miten mahdollisimman vähällä miehityksellä voidaan vahtia mahdollisimman montaa vankia. Leiri perustettiin vuonna 1936 lähinnä poliittisiksi määriteltyjä vankeja varten. Kyseessä oli kuitenkin joka tapauksessa natsien keskitysleiri, johon Arno Anthoni vaikuttaa selvästi viehättyneen. Onkin erittäin todennäköistä, että Anthonin vierailulla keskusteltiin juutalaisten ja kommunistien luovuttamisesta paljon muutakin kuin virallinen matkakertomus sisältää.

5.4 Yksilön vastuu byrokratian rattaissa

Eräs vuoden 1946 Nürnbergin sotarikosoikeudenkäynnin periaatteista oli, että vaikka henkilö toimi esimiehensä käskystä tai hallituksensa käskystä, niin hän ei ole vapaa kansainvälisen oikeuden mukaisesta vastuusta, jos hänellä on ollut moraalisen valinnan tosiasiallinen mahdollisuus. Tämä idea on myös Hannah Arendtin yksilönvastuukäsityksen taustalla.

Hannah Arendt kirjoittaa yksilön vastuusta Adolf Eichmannin oikeudenkäyntiä käsittelevässä teoksessaan *Eichmann in Jerusalem – A Report on the Banality of Evil*. Eichmann pyrki perustelemaan toimintaansa sillä, että hänen oli noudatettava esimiestensä käskyjä sekä lakia organisoidessaan juutalaisten kuljetuksia tuhoamisleireille. Eichmannin oli toimittava Hitlerin käskyjen mukaan, koska muuten hän olisi ollut rikollinen. Tällä tavoin Eichmann pystyi vakuuttamaan itselleen, että hänen ratkaisunsa olivat oikeita.

Selvää kuitenkin oli, että oikeus katsoi Eichmannin toiminnan olleen moraalisesti kestämatöntä. (Arendt 1994: 137-150.)

Eichmann in Jerusalem on kuvaus, miten pahuuden ei tarvitse olla pukeutunut viittaa ja sarviin, vaan tavallinen byrokraatin virka-asu riittää. Adolf Eichmann ei ollut tärkeimpiä, usein demonisiksi kuvattuja, kansallissosialistien johtohahmoja, eikä hän tehnyt tärkeimpiä ratkaisuja holokaustiin liittyen. Eichmannin hahmo on kuitenkin järkyttävä siksi, että häntä ei ajanut tekoihinsa patologinen antisemitismi tai viha: Eichmann oppi vihaamaan hallitulla ja persoonattomalla tavalla. Juutalaiset eivät olleet hänelle henkilökohtaisia vihollisia, vaan valtakunnan vihollisia, joista tuli hankkiutua eroon, koska se oli hänen tehtävänsä. Tästä syystä Eichmann ei osoittanut oikeudenkäynnissään katumuksen tai vihan merkkejä. Hän kohteli dehumanisoituja juutalaisia kuin rahtia, johon liittyvät ongelmat ovat ainoastaan byrokraattisia ja logistisia.

Adolf Eichmann oli arendtilaisittain ilmaistuna pahuuden banaaliuden ruumiillistuma, väkivallan virkamies, joka otti kyseenalaistamatta vastaan sekä toteutti epäinhimilliset käskyt, koska se oli hänen velvollisuutensa. Velvollisuuteen perustui myös Eichmannin puolustus omaa vastuullisuuttaan vastaan. Omasta mielestään häntä siis ei voitu pitää vastuussa juutalaisten joukkomurhasta. Hänen oli toimittava kuten hän oli tehnyt kansallissosialistisen Saksan lakien sekä sodan ”sääntöjen” vuoksi. Käskyjä oli toteltava, hän ei olisi voinut toimia toisin. Tässä mielessä *Eichmann*-teosta on mielenkiintoista lukea sellaisen poliittisuuden määrittelyn kautta, jossa poliittiseen pelisilmään kuuluu vaihtoehtojen, positioiden ja mahdollisuuksien näkeminen myös mahdottomilta näyttävissä tilanteissa (ks. esim. Palonen 2003b) Näin ollen Adolf Eichmannin voidaan väittää olevan poliittisen toimijan antityyppi: hän ei nähnyt minkäänlaisia mahdollisuuksia tehdä toisin kuin hän teki. Eichmannin kaltainen ”tyhjä” persoonallisuus ei omaa politiikan kontingentin luonteen ymmärtämiseen tarvittavaa lukutaitoa tai pelisilmää.

Hannah Arendt analysoi *Eichmann*-teoksessaan sekä kolmiosaisessa *The Origins of Totalitarianism* -tutkimuksessaan Stalinin, Hitlerin ja imperialismien loistoaikojen totalitaristisia hallintokoneistoja päätyen siihen tulokseen, että niiden tehokkuus perustui nimenomaan ”tylsiin” byrokraatteihin, jotka huolehtivat hallintokoneiston pyörittämisestä. Tunnollisesti sekä tuloshakuisesti työnsä hoitaneet tavalliset virkamiehet mahdollistivat

esimerkiksi juuri juutalaisten joukkotuhon arkiaskareidensa sivutuotteena. He eivät kokeneet itseään tai työtovereidensa olevan pahuuden lähettiläitä. Nimenomaan tästä oli kyse Adolf Eichmanninkin tapauksessa: häntä on voitava pitää vastuussa teoistaan, vaikka hän ei katsonutkaan tehneensä väärin. Mielenkiintoista Suomen tapauksen kannalta on, että Arno Anthonin esimiehet kiittivät Anthonia juuri tällaisista ”virkamiesmäisistä” ominaisuuksista (ks. esim. Sana 2004a: 234-235).

On näin ollen asiaankuuluvaa pohtia, olivatko esimerkiksi Eljas Erkkö tai Kustaa Rautsuo tai Arno Anthoni ainoastaan postilaatikoita ylemmiltä tahoilta tulleille käskyille. Tiedon ja vastuun suhde jatkosodassa tulee myös ottaa tarkasteluun: oliko Suomi sellaisessa erityisessä asemassa, että tällaiset vastuukysymykset menettävät merkityksensä? Oliko Suomi pakotettu tekemään palvelus palveluksesta, koska saksalaiset aseveljet auttoivat Suomea aseistuksessa ja muonituksessa? Suomen jatkosodan sekä luovutusten kannalta olisikin tärkeää pohtia, mikä oli se syy, jolla ihmisten luovuttaminen lähes varmaan tuhoon voidaan perustella ja onko tällaista syytä ylipäätään olemassa.

Arendtin kehittelemää ajatusmallia mukaillen voidaan todeta, Elina Sanan *Luovutetut*-teoksen sotavankien luovutuksien vastuukysymyksiä käsittelevä osa perustuu laajasti sodan jälkeen hyväksytyyn ajatukseen, että yksilö ei voi paeta moraalista ja poliittista vastuutaan byrokratian koneiston rattaiden taakse. Eichmannin kohdalla tämä tarkoitti sitä, että puolustukseksi ei riittänyt lain tai Hitlerin tahdon noudattaminen. Suomen kohdalla tämä tarkoittaa taas sitä, että Erkköä, Mannerheimia, Horellia tai Anthonia sekä muita luovutuksiin osallistuneita henkilöitä on voitava pitää vastuussa teoistaan sekä antamistaan käskyistä. Heillä olisi aina ollut mahdollisuus toimia toisin, kuten Sana vihjaa. Esimerkiksi opetusministerinä talvisodan aikana olleesta Uno Hannulasta tehtiin jatkosodan alussa Kemin sotavankileiri 9:n päällikkö. Hannula kuitenkin pyysi Erkolta eroa tehtävästään, koska tilanne aiheutti hänelle ylitsepääsemättömän ristiriidan moraalin ja velvollisuudentunnon välillä.⁹

Ylipäätään jatkosodan aikana tehtyjä päätöksiä ei ole riittävästi tutkittu yksilönvastuun kannalta. Deterministinen historiankäsitys on tehokkaasti häivyttänyt kysymykset

---

⁹ Sana (2003: 383) on lainannut Hannulan epätoivoista kirjettä Erkolle: ”Asemani on vaikea: toisaalta velvollisuudentuntoni sanoo, että minun on pysyttävä paikallani, toisaalta tehtävä, joka osakseni on tullut, on kauhistuttava. Vainajia alkaa olla jo 750.”

inhimillisen, toimivan subjektin vastuusta niin sanottuina kriisiaikoina. Adolf Eichmannin tapausta voidaan käyttää tarkastelun taustana myös tutkittaessa Suomesta Gestapolle tapahtuneita ihmisloukkuksia. Suomalaisten johtohenkilöiden sekä virkamiesten rikokset ja osallisuus holokaustiin eivät ole kaameudessaan samaa luokkaa kuin esimerkiksi juuri Eichmannin tai Heinrich Himmlerin, mutta tästä huolimatta suomalaisten toimia on tarkasteltava kriittisesti vastuukysymysten näkökulmasta ja pyrittävä pääsemään eroon niin sanotusta ajopuuajattelusta, jonka mukaan suomalaiset jatkuvasti ainoastaan joutuivat tapahtumien pyörteisiin ilman omaa vastuutaan.

Luovutettujen yhteydessä keskusteltiin myös historian toimijoiden arvostelusta, tuomitsemisesta ja moralisoinnista. Arendt (2003: 19) kritisoi ajattelutapaa voimakkaasti. Hänen mukaansa haluttomuus tuomita tai arvostella (Arendt käyttää termiä *judge*) tarkoittaa, että ihminen ei ole vapaa toimija eikä näin ollen vastuullinen teoistaan. Se tarkoittaa myös, että taustalla on käsitys, että jokainen ihminen on yhtä paha. Näin ollen arvostelijat olisivat tekopyhiä, eikä heillä ole oikeutta arvostella. Tästä johtuu se kiihkeä keskustelu aina, kun joku yrittää löytää syyllisen yksittäisistä henkilöistä laajojen historiallisten virtausten tai dialektisten liikkeiden sijaan. Ei siis ole olemassa yksilön tekojen taustalla lymyvää ”mystistä pakkoa”, joka ohjaa ihmisten valintoja. Juuri tällaisten ajattelutapojen yhteentörmäyksestä oli kyse myös luovutuskeskustelussa.

Käskyn on oltava selkeästi poikkeuksellinen, jotta ihminen alkaisi pohtia sen tottelemista tai tottelematta jättämistä. Esimerkiksi totalitaristisissa järjestelmissä, kuten Hitlerin kolmas valtakunta, nimenomaan ei-rikolliset käskyt ja määräykset olivat poikkeuksellisia, ja perverssistä laittomuudesta esimerkiksi Eichmannin omatunto alkoi kolkuttaa. (Arendt: 2003: 40.) Ensimmäisen tasavallan kommunismin vastaisuuden voidaan ajatella olleen tuon ajan toimijoille – erityisesti saksalaismielisille – sellainen ”mystinen” pakkotekijä, jonka varjolla yksilöiden tekemät moraalisesti ongelmallisetkin ratkaisut voitiin oikeuttaa. Voidaan myös pohtia, loiko suuntautuminen Saksaan sellaiset olosuhteet, joissa Gestapon miellyttämisestä tuli sellainen tekijä, joka meni kaiken muun ohi tietyillä toimijoilla. Tällöin tuohon ideologiseen ilmapiiriin sopimattomat käskyt ja toimet olisi nähty mahdottomina.

6 UUTTA TIETOA VAI HISTORIAALLA MANIPULOINTIA?

Tässä luvussa analysoin *Luovutettujen* herättämää keskustelua politikointi-ulottuvuuden tasolla. Debatista on luettavissa esiin kaksi linjaa, joiden tueksi käytetty argumentaatio asettui. Käytän niistä tässä nimiä uutuusargumentti sekä manipulointiargumentti. Teen näistä teeseistä retorisen luennan ja tarkastelen, miten ja kuka propagoi mitäkin ja minkälaisia argumentteja sekä implisiittisiä olettamuksia ja sitoumuksia käytetty retoriikka sisältää. Analysoin myös puheaktien tasolla, miten ja kuka yhdistää, nimittää, määrittelee ja kritisoi mitäkin luovutuskeskustelussa. Retorisen luennan avulla on mahdollista analysoida, miten tilanteita pyritään politisoimaan ja miten niissä politikoidaan eli määritellään ja muutetaan valtapositiioita. Aineistona on sekä sanomalehdissä, aikakauslehdissä että akateemisissa julkaisuissa esiintyneitä uutisia sekä kommentteja liittyen luovutuskohuun. Tällä tavoin on mahdollista muodostaa suhteellisen laaja kokonaiskuva tapahtumaketjusta sekä siitä, mitä luovutuskeskustelussa haluttiin muistaa ja unohtaa.

Luovutettujen ympärillä käyty menneisyyspoliittinen keskustelu sai alkunsa ennen kaikkea siitä, että Sanan esitti teoksessaan – lähdeviitteiden ja todisteiden puuttuessa perustelemattomia – vihjailuja, että Suomesta olisi luovutettu pakolaisia ja sotavankeja Gestapolle rotupoliittisin perustein. Sana itse totesi useissa haastatteluissa, että hän ei yritä tuoda holokaustia väkisin Suomeen, mutta haluaa muistuttaa maasta kuitenkin luovutetun systemaattisesti kommunisteja, juutalaisia ja muita kansakunnalle vahingolliseksi katsottuja ryhmiä. Kotimaisen kohun lisäksi esitetyt väitteet juutalaisten järjestelmällisestä luovuttamisesta kansallissosialistiselle Saksalle aiheuttivat kansainvälisen mediareaktion sekä Simon Wiesenthal -keskuksen selvityspyynnön tasavallan presidentille.

Sanan *Luovutetut*-teos esitti radikaalisti poikkeavan näkemyksen pitkään yleisesti vallinneeseen käsitykseen, jonka mukaan Suomi luovutti ainoastaan 8 juutalaista Saksalle, joka sekin tosin juontaa juurensa Sanan (ent. Suominen) vuonna 1979 ilmestyneeseen *Kuoleman laiva S/S Hohenhörn* -teokseen. Sanan väitteille esitettiinkin välittömästi vastaargumentteja, joiden mukaan hän pyrkii tarkoitushakuisesti ja asenteellisesti esittämään väitteitä, että Suomen viranomaiset olisivat samaistaneet juutalaiset ja poliittiset sotavangit. Ja koska luovutettujen poliittisten sotavankien joukossa oli myös juutalaisia, niin Sanan väitettiin haluavan luoda mielikuvan Suomen osallisuudesta holokaustiin. (Ks. esim.

Rautkallio 2004a.) *Luovutetut* joka tapauksessa herätti uudelleen henkiin äärimmäisen tärkeän kysymyksen liittyen Suomen menneisyyteen: oliko Suomen ja Saksan liitto niin tiivis, että jotain tällaista oli mahdollista tapahtua? (ks. esim. HS 4.12.2005.)

Simon Wiesenthal -keskuksen tutkimuspyynnön jälkeen Suomen hallitus reagoi nopeasti ja nimitti emeritusprofessori Heikki Ylikankaan selvittämään Sanan tuloksia sekä sitä, miten luovutusten tutkimisessa tulisi edetä. Pian tämän jälkeen *Luovutetut* nimettiin ehdolle Tieto-Finlandia-palkinnon saajaksi. Ylikankaan selvityksen julkistaminen uutisoitiin näytävästi useissa tiedotusvälineissä, kuten myös Wiesenthal-keskuksen hyväksyntä Ylikankaan ehdotuksille. *Luovutettujen* valinta Tieto-Finlandia saajaksi keräsi sekin laajaa huomiota ja kritiikkiä, jossa nostettiin esille muun muassa vasemmistolaisen maailmankuvan edustajien väitetty puolueellisuus.

Tieto-Finlandian jälkeen luovutuskeskustelu vaimeni julkisuudessa. Debatti kuitenkin jatkui historian tutkimuksen ja politiikan erikoislehdissä, joissa esimerkiksi Rautkallio ja Ylikangas keskustelivat luovutusten sattumanvaraisuudesta. Uutisointi niin sanotulle suurelle yleisölle suunnatussa mediassa kuitenkin väheni tuolloin lukuun ottamatta yksittäisiä artikkeleita esimerkiksi luovutuksia tutkimaan perustetusta tutkimusprojektista. Oletettavaa on, että seuraavan kerran luovutusdebatti herää uudelleen henkiin, kun tutkimushankkeen *Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955* tulokset julkistetaan.

6.1 Uutuusargumentti

Uutuusargumentti rakentuu kolmen pääväittämän varaan, joiden puolesta argumentoitiin ja propagoitiin eri tavoin. Kolme näkyvintä keskustelussa esiintynyttä teesiä ovat:

- 1) Suomen oletettu osuus holokaustiin on suurempi kuin on tähän asti on annettu ymmärtää.
- 2) Jatkosodan ideologista taustaa eli bolshevismien vastaisen taistelun eri ulottuvuuksien merkitystä vähätellään.
- 3) Niin sanottu virallinen historiankirjoitus vaikenee jatkosodan ideologisesta taustasta ja sen seurauksista.

Uutuusargumentti sisälsi niin sanottua muistamisretoriikkaa eli puheenvuoroissa korostettiin edellä mainittujen tekijöiden muistamisen tärkeyttä. Erityisesti painotettiin emotionaalisesti latautuneita avainkäsitteitä kuten holokausti ja juutalaisten joukkotuho sekä bolshevismien vastaista taistelua. Keskustelussa esiintyi myös implisiittisinä taustaolettamuksina ja argumentaation tukena usein annettuina otettuja käsitteitä kuten kansallinen identiteetti ja virallinen historiankirjoitus. Muistamisretoriikan puheaktina voidaan näin ollen pitää muistuttamista, joka puolestaan pitää sisällään useita erilaisia performatiiveja, kuten esimerkiksi eksertiivit nimeäminen, salliminen, kieltäminen tai toivottavana esittäminen sekä verdiktiivit arvioiminen, julistaminen, arvottaminen ja selittäminen.

6.1.1 Suomalainen holokausti

Sana (2003: 19) kirjoittaa *Luovutettujen* esipuheessa, että tutkimustyön edetessä hänen ajattelunsa painopiste siirtyi juutalaisuudesta kommunistisuuteen, ja hän lähti liikkeelle oletuksesta, että niin poliisi- kuin sotilaslinjaakin pitkin luovutettujen valikointi saattoi tapahtua nimenomaan poliittisin perustein. Tästä hän sanoo edelleen lähteneensä tarkastelemaan juutalaisuuden ja kommunistisuuden mahdollista yhteisvaikutusta luovutuskriteereihin. Tätä taustaa vasten on mielenkiintoista, miten holokaustista tuli julkisuudessa käydyn luovutuskeskustelun niin sanottu kuuma peruna, vaikka useiden muidenkin tutkijoiden (esim. Lindstedt 2004 ja Ylikangas 2004a) tulokset puoltavat nimenomaan kommunismin vastaisen rintaman merkitystä luovutuksissa. Analysoinkin ensimmäiseksi holokaustiväittämään liittyvää argumentointia.

Suomen ”aikaisempaa suurempaa” osuutta holokaustiin korostettiin keskustelussa alusta alkaen. Ennakkohaastattelussa (HS 1.11.2003) käsiteltiin jatkosodan historiankirjoitusta sekä juutalaisten luovutuksia. Artikkelissa Elina Sana itse sanoo uskovansa, että *Luovutetut*-teos muuttaa Suomen historiankirjoitusta. Sanan mukaan historiankirjoituksen yksinkertaisesti täytyy muuttua, kuten se muuttui *Hohenhörn*-kirjankin jälkeen. Kansiosikko oli ”Suomi luovutti Saksaan jopa 3 000 ihmistä” ja artikkelin varsinainen otsikko ”Enemmän kuin ne kahdeksan”. Artikkelin mukaan Sanan aikaisempi kirja luovutuksista (*S/S Hoherhörn – Kuoleman laiva*) vuodelta 1979 aiheutti pitkän keskustelun, jonka myötä luovutettujen juutalaisten kohtalosta tuli osa yhteistä historiaa.

Sanan mukaan luovutetut olivat juutalaisia, venäläisiä sotavankeja tai sodan jaloissa esimerkiksi Keski-Euroopan maista Suomeen joutuneita, joita viranomaiset pitivät niin sanottuina epäsuotuisina elementteinä jatkosodanaikaisessa Suomessa. Kaikki olivat toisin sanoen jollain tavalla ”toisinajattelijoita”. Sana kertoo teoksensa tärkeimmän väitteen kuitenkin olevan se, että Suomi vaikutti kylmästi laskelmoiden ratkaisevasti maahan paenneiden tai sotavankeina joutuneiden ihmisten kohtaloon. Artikkelin mukaan Sanan tavoitteena on siis muuttaa suomalaista historiankirjoitusta, joka puolestaan vaikuttaisi tutkijoiden työn, julkisen keskustelun ja kouluopetuksen tuloksena kansakunnan yhteiseen muistiin eli siihen kuvaan, joka ihmisillä on Suomesta. (HS 1.11.2003)

Sana yhdisti implisiittisesti Suomen ja holokaustin toistuvasti myös aiheesta antamissaan haastatteluissa. Suomen Kuvalehden henkilökuvassa Elina Sanasta tehtiin toimija, joka pakottaa Suomen selvittämään menneisyyttään. Sana toteaa, että vaikka sankarillista talvisotaa mainostetaan ulkomaillakin, niin jatkosodan selittäminen on erittäin vaikeaa. Hänen mukaansa suomalaiset pyrkivät unohtamaan jatkosodan, ja että suomalaisten kuva jatkosodasta on rakennettu jälkiviisaasti siten, ettei Saksassa tapahtuvasta pahasta muka tiedetty. Tällä tavoin unohdetaan natsien ideologia ja Gestapo, joka toimi Suomessakin. (SK 2003.)

Elina Sana (SK 2003) pohtii talvisodan jälkeistä tilannetta: ”Kahden rotkon välissä oli otettava apu sieltä mistä sai. Tätä en sinänsä arvostelekaan. Mitä muuta olisi voitu tehdä? Sen ajan poliitikkona olisin varmaan yrittänyt jotain samantapaista. Ikävien asioiden salailu kuitenkin ennemmin tai myöhemmin tahrii maineen. Totuus, kipeäkin, tekee vapaaksi. Siksi pitää puhua siitä, mitä tapahtui.” Sana ihmettelee myös sitä, miten osa suomalaisesta jatkosotakirjallisuudesta on hämmästyttävän naiivia sulkien pois suuren eurooppalaisen kysymyksen, miten Auschwitzin oli mahdollista tapahtua. Sotaa käsitellään kuin se olisi ollut vain seikkailua, vaikka Sanan mukaan Suomessakin oli vakaumuksellisia natseja.

Sanan lausunnoista voidaan lukea esiin tulkinta, että talvisodan jälkeen tilanne oli hänen mielestään sellainen, että Suomella oli valittavana ainoastaan huonoja vaihtoehtoja. Hän ei esimerkiksi pohdi mahdollisuutta, että ”kahden rotkon” sijaan olisi yritetty etsiä polku, joka ei johtaisi sotaan. Sana myös olettaa, että on olemassa totuus, jota pyritään aktiivisesti

unohduttamaan, ja että unohduttaminen ja vaikeneminen puolestaan vahingoittavat Suomen mainetta.

Sana pyrki näin ollen tietoisesti haastamaan vallalla olleen myönteisen kuvan jatkosodasta torjuntavoittona, jossa pieni kansakunta selvisi hengissä kahden diktatuurin sodassa, säästy miehitykseltä ja pystyi tarjoamaan turvan omille kansalaisilleen ja jopa torjumaan Saksan aikeet tuhota Suomen juutalaiset. Sanan puolesta argumentoi myös oikeushistorian professori Jukka Kekkonen (KSML 11.11.2003), jonka mukaan Elina Sana on osunut arkaan aiheeseen, joka kaipaa lisätutkimusta. Kekkonen lisää niinkään, että Suomen historiankirjoitus on perinteisesti ollut menestystarinan legitimointia, joten on annettava kunnia sellaisille, jotka yrittävät valottaa arkojakin aiheita. Sana ja Kekkonen siis olettavat jonkun tietoisesti pyrkivän unohduttamaan tuon ajan Suomessa kansallissosialismista tiedetyt julmuudet sekä legitimoivan näin myyttiä sankarillisesta Suomesta.

Luovutettujen julkaiseminen herätti runsaasti huomiota tiedotusvälineissä. Useat sanomalehdet sekä aikakauslehdet (Satakunnan Kansa, Kansan Uutiset, Aamulehti, Keski-suomalainen, Uutisvuoksi, Koillissanomat, Borgåbladet, Helsingin Sanomat, Iltalehti, Iltä-Sanomat, Kaleva, Keskipohjanmaa, Lapin Kansa, Suomen Kuvalehti) uutisoivat näyttävästi Elina Sanan tutkimustulokset sekä esittelivät luovutusten taustoja. Esimerkiksi Keski-suomalainen (KSML 11.11. 2003) otsikoi, että Gestapo sai tuhansia ihmisiä Suomesta jatkosodan aikana. Artikkelissa nostetaan esiin, että Elina Sana on löytänyt arkistolähteen, joka todistaa Suomen valtiollisen poliisin päällikön solmineen sopimuksen ihmisluovutuksista Gestapon johtajien kanssa keväällä 1942.

Myöhemmin Suomi ja holokausti yhdistyivät eksplisiittisesti myös Sanan haastattelussa (KU 14.11.2003), jossa todetaan ”ettei Suomi selvinnyt sittenkään puhtain paperein holokaustista”. Kansan Uutisten haastatteleva Sana lausuu artikkelissa, että päämajan valvontaosaston päällikkö, Ruotsiin paennut Kustaa Rautsuo, oli tehnyt suoraan saksalaisten kanssa sopimuksen, jonka mukaan poliittisesti kiinnostavat sotavangit (NKVD:läiset, komissaarit ja upseerit) poimittiin erityisleireille saksalaisille luovuttamista varten. Sanan mukaan Suomi ei missään nimessä selvinnyt holokaustista puhtain paperein, koska maasta luovutettiin systemaattisesti juutalaisia ja kommunisteja sekä muita ryhmiä,

jotka olivat Hitlerin Saksan ideologian mukaisesti tuhottavia ryhmiä. Hänen mielestään tämän tiedon täytyy muuttua kouluopetuksen sekä historian näkemyksen osaksi.

Artikkelin (KU 14.11.2003) mukaan Elina Sana korjaa jälleen suomalaista historiankirjoitusta, koska viralliseksi totuudeksi muodostuneen kahdeksan luovutetun sijaan Suomi luovuttikin lähes 3 000 ihmistä Gestapolle. Näin ollen Suomen verrattain pieni rooli juutalaisten kansanmurhassa joutui uuteen tarkasteluun. Artikkelissa muistutettiin Hitlerin 6.6.1941 antamasta komissaarikäskystä, jonka mukaan kaikki puna-armeijan komissaarit oli ammuttava, vaikka he kantaisivat sotilaspukua. 525 luovutetun poliittisen sotavangin kohtaloa onkin mietittävä juuri komissaarikäskyn valossa. Artikkelissa käsiteltiin erikseen myös Suomen solmimaa antikomintern-sopimusta sekä venäläisiä ja ”kommunistista ainesta” varten perustettuja Itä-Karjalan keskitysleirejä. Artikkelisiin poimittiin erityisesti se, että kuolleisuus Itä-Karjalan leireillä vuosina 1941 ja 1942 oli Auschwitzin luokkaa, noin 72 prosenttia.

Edellä mainittu argumenttirakenne toistui useissa artikkeleissa ja kannanotoissa. Suomesta luovutetut kahdeksan juutalaispakolaista yhdistettiin *Luovutetuissa* esiintyneeseen lähes 3 000 luovutettuun pakolaiseen ja sotavankiin sekä holokaustiin ja keskitysleireihin, jolloin luotiin, joko tietoisesti tai tiedostamatta, kuva Suomesta holokaustiin osallistuneena valtiona. Tällä tavoin 8 luovutettua juutalaista kasvatettiin nopeasti 3 000 luovutettuun pakolaiseen ja vankiin.

Suomen ja holokaustin yhdistämiseen liittyi myös natsirikollisia metsästävän Simon Wiesenthal -keskuksen reaktio. Kansainvälisesti erittäin tunnettu taho vaati juutalaisten luovutuksista vastanneita henkilöitä edesvastuuseen teoistaan (ks. esim. ÅU 19.11.2003, IL 19.11.2003 ja IS 19.11.2003). Kansainvälisen interventio uutisoitiin näyttävästi. Simon Wiesenthal -keskus vaati Suomen viranomaisilta ”intensiivistä tutkimusta” sekä luovutuksista vastanneiden suomalaisten nimeämistä sekä tuomitsemista, jos tuomitseminen on mahdollista. Samalla uutisoinnissa todetaan, että vaikka suurin osa vastuullisista tai ylipäättään luovutustapahtumissa mukanaolleista on kuollut, esimerkiksi vartijoiden syyttäminen aiheuttaisi samanlaisen keskustelun kuin Nürnbergin sotarikosoikeudenkäynneissä vuonna 1946: mihin asti rikoksista vastanneessa organisaatiossa vastuu ulottuu? Kansainvälisestä kohusta ja rankaisuvaatimuksista

haastateltu Elina Sana totesi, että ensin ihmisoikeusjuristien tulee tutkia, täyttääkö luovutuksista vastanneiden toiminta ihmisoikeusrikoksen kriteerit. Sana totesi myös, että hänellä ei kirjassaan ollut tarvetta etsimällä etsiä syyllisiä, vaan hän halusi selvittää, mitä uhreille tapahtui. Sanan lausunto sisältää täten olettamuksen, että syylliset luovutuksiin voidaan kuitenkin osoittaa. Muistuttaminen haluttomuudesta syyllistää on muistutus, että syylliset on olemassa.

Wiesenthal-keskuksen Israelin osaston johtaja Efraim Zuroff (IS 20.11.2003) vaati suomalaisia syyllisiä oikeuden eteen. Zuroff totesi, että pelkkä suomalaisten oma selvitys ei riitä, vaan mukana on oltava kansainvälisiä tutkijoita. Itse oikeudenkäynti voitaisiin Zuroffin mukaan kuitenkin pitää Suomessa. Wiesenthal-keskus vaati koko luovutusketjun selvittämistä päätöksentekijöistä toimeenpanijoihin. Haastattelun lopuksi Zuroff sanoi, että Suomi suojeli omia juutalaisiaan suhteellisen hyvin, mutta edesauttoi muista maista tulleiden joukkotuhoa. Myös Simon Wiesenthal -keskuksen lausunnot sisältävät implisiittisen väitteen, että Suomi on ilman muuta syyllinen, kyse on vain vastuullisten tahojen selvittämisestä.

Efraim Zuroff (ks. esim. KSML 22.11.2003 ja SS 22.11.2003) muistutti luovutusten selvittämisen tärkeydestä myös Suomen itsensä kannalta. Zuroffin mukaan on Suomen etu, että asia selvitetään perinpohjaisesti, koska tämä on ainoa tapa saada selkeä käsitys menneisyydestä. Näin Suomi voi myös tarvittaessa ottaa vastuun, mikäli vääryyksiä todetaan Suomen tekemissä sotavankien ja vankien luovutuksissa. Zuroff sanoo haastattelussa myös, että Suomen kannalta on tärkeää, että tuon aikakauden tapahtumat tutkitaan, jotta saadaan selkeä käsitys tosiasioista.

Presidentti Tarja Halonen ja pääministeri Matti Vanhanen reagoivat nopeasti Simon Wiesenthal -keskuksen vaatimuksiin. Jo vuorokauden kuluttua tutkimuspyynnöstä hallitus päätti selvittää Suomesta Saksaan tapahtuneet luovutukset. Presidentin ja pääministerin keskustelun jälkeen selvitys päätettiin teettää emeritusprofessori Heikki Ylikankaalla. Valtiovallan edustajien mukaan tämä oli nopein mahdollinen tapa reagoida avoimessa yhteiskunnassa. Samassa uutisartikkelissa poliittisen historian professori Seppo Hentilä arvioi, että ettei Suomen viranomaisilla ollut muuta vaihtoehtoa kuin teettää selvitys, koska

holokausti on Keski-Euroopassa niin herkkä asia, ettei asiaa voi painaa unholaan. (HS 20.11.2003.)

Efraim Zuroff ilmaisi olevansa tyytyväinen hallituksen ratkaisuun valita tehtävään ”ei-poliittinen, historiaa tunteva henkilö”. Kristillisdemokraattien eduskuntaryhmä esitti vetoimuksen hallitukselle ja presidentille luovutuksiin liittyvistä jatkotoimista. Asiasta tehtiin myös kirjallinen kysymys eduskunnassa, jossa kysyttiin, mihin toimiin hallitus aikoo ryhtyä luovutusten selvittämiseksi. Kysymyksessä todettiin, että vaikka poliittisesti vastuussa olevat henkilöt ovat erittäin suurella todennäköisyydellä kaikki kuolleet, on tärkeää, että Suomi pystyy käsittelemään rehellisesti ja avoimesti osuuttaan toisen maailmansodan historiassa. (ks. esim. Kouvola Sanomat 20.11.2003). Menneisyyspolitiikan kannalta erityisen kiinnostava on vaatimus, että luovutuksia tutkivan henkilön tulee olla ”ei-poliittinen”. Wiesenthal-keskus näin ollen ilmaisi halunsa, että historia ja politiikka ovat erillään, jotta ”totuuden” löytäminen olisi mahdollista. Myös Zuroff olettaa lausuntonsa perusteella Sanan tavoin, että on asiasta on olemassa yksioikoinen totuus, josta on tähän asti vaiettu.

Heikki Ylikankaan (IL 20.11.2003) totesi selvityspyynnöstä ja luovutuskeskustelusta, että hän ei ymmärrä mielipiteitä, joiden mukaan luovutusten tulisi antaa rauhassa unohtua. Hänen mukaansa tällaiset asiat täytyy selvittää, koska Suomi on demokraattinen yhteiskunta, eikä maton alle lakaisu sovi suomalaiseen kulttuuriin. Ylikankaan mukaan luovutukset tulee jo senkin takia selvittää, että asia on herättänyt niinkin runsaasti kansainvälistä huomiota. Ylikankaan kommentissa tulee hyvin esille kansainvälisen paineen merkitys suomalaiseenkin historiankirjoitukseen. Juutalaisten kansamurhaa onkin noussut uudella tavalla esiin 1980-luvulla, jolloin sodan jälkeen syntynyt sukupolvi on ryhtynyt tarkastelemaan kolmannen valtakunnan tapahtumia erilaisesta perspektiivistä kuin sodan kokeneet.

Tällä tavoin Suomi oli assosiativisen argumentoinnin keinoin tehokkaasti yhdistetty juutalaisten joukkotuhon. Puheaktiteorian termein kyseessä oli verdiktiivi, jolla Suomi linkitettiin Saksan toimeenpanemaan holokaustiin ja julistettiin osasylliseksi kansanmurhaan. Holokaustiin on 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla kiinnitetty yhä enemmän huomiota, koska kolmannen valtakunnan ajasta ja juutalaisten joukkotuhosta on

haluttu välittää tietoa etenkin nuoremmille sukupolville. Esimerkiksi Ruotsin pääministeri Göran Persson teki vuonna 1997 aloitteen laajasta juutalaisten joukkotuhon tiedotuskampanjasta *Elävä historia*. Yleiseurooppalaisesta trendistä suomalaisena esimerkkinä käy opetushallituksen kustantama kirjanen *Kertokaa siitä lapsillenne* (Bruchfeld ja Levine 2001). Nuoremmalle sukupolvelle muistuttamisen lisäksi kolmannen valtakunnan ja holokaustin esillä pitäminen on myös toisaalta menneisyyspoliittinen keino, jolla on mahdollista pyrkiä syyllistämään saksalaisia ylläpitämällä kollektiivisen syyllisyyden ideaa.

Holokaustiretoriikka Suomen luovutusten yhteydessä liitti Suomen tietoisesti konstruoituun kollektiiviseen eurooppalaiseen tarinaan, jonka yksi ulottuvuuksista on ylläpidetty kollektiivinen syyllisyys juutalaisten joukkotuhon. Tähän liittyy myös vuoden 2000 marraskuussa silloisen pääministeri Paavo Lipposen anteeksipyyntö juutalaiselta yhteisöltä ”niiden kahdeksan” luovuttamisesta. Holokaustiväittämää tukivat myös tiedotusvälineissä julkaistut tietoisjut holokaustista, jotka olivat eksplisiittisesti linkitetty Suomen tekemiin luovutuksiin. Debatin ollessa kiihkeimmillään monissa sanomalehdissä (ks. esim. Työkansan Sanomat 15/2003, TS 25.11.2003 ja SS 13.1.2004) esiteltiin Hitlerin Saksan keskitysleirijärjestelmää ja niiden historiallista taustaa sekä julkaistiin karttoja leirien sijainnista.

Omien sanojensa mukaan Sana kunnianhimoisesti halusi muuttaa ”virallista historiankirjoitusta” ja muistuttaa, ettei Suomi selvinnyt holokaustista ilman kilpensä tahraamista. Oli siis tarpeen muistuttaa, että Suomi oli osallinen holokaustiin ja että Suomen osuus on selvitettävä tarkemmin, vaikka osa suomalaisista haluaisikin unohtaa kipeän menneisyyden, joka ei sovi kuvaan pienestä, sankarillisesta Suomesta torjumassa kommunismin vyöryä länteen. Tarkastellun luovutuskeskustelun perusteella on kuitenkin mahdollista pohtia myös toisenlaisia motiiveja juutalaiskysymyksen yhdistämiseen Suomen luovuttamiin pakolaisiin ja sotavankeihin. Jos Sanan vihjailut juutalaisten ja poliittisten vankien yhteen niputtamisesta ja Suomen osuudesta holokaustiin perustuvat niin sanotun tutkijan *publish or perish* -periaatteen mukaiseen julkisuustarpeeseen, niin *Luovutetut* oli erittäin onnistunutta menneisyydellä politikointia. Tämä vaihtoehto jättäisi kuitenkin moraalisen puolen varsin kyseenalaiseksi.

Tähän ilmiöön viittasi myös Timo Vihavainen (2004: 78-80), joka tarkastelee aihetta problematisoimalla historian ja nykyisyyden suhdetta. Menneisyyttä tutkittaessa asiat joutuvat uuteen perspektiiviin kadottaen samalla alkuperäisen luonteensa. Uusi tieto puolestaan täyttää tapahtumat uusilla merkityksillä ja vanhat tiedon ja luulon kerrostumat tekevät huomaamatta tilaa uusille. Tällöin on mahdollista, että lopputuloksena on konstruoitu myytti, jota aikalaiset eivät olisi alkuunkaan tunnistaneeet. Uusi rakennelma saattaa perustua parempaan tietoon kuin tuon ajan ihmisillä itsellään oli, mutta jos historia ei pysty luomaan asianmukaista kuvaa ihmisten aikoinaan kokemasta maailmasta, se on harhaanjohtavaa.

Esimerkki tällaisesta historian luomasta, anakronistisesti käytetystä konstruktista on holokausti. Toista maailmansotaa tarkastellaan usein pelkästään holokaustin luomasta perspektiivistä. Se on sen luokan tapahtumasarja, joka ansaitsee olla toisen maailmansodan keskeinen tarkastelupiste. Ongelma kuitenkin on, että holokausti sellaisena kuin nykyihmiset sen tuntevat ei kuulu toisen maailmansodan ajan todellisuuteen. Juutalaisten joukkotuhon järjestelmällisyys oli yllätys niin liittoutuneille, suurelle osalle saksalaisista kuin yleensä ottaen koko maailmalle. Kysymystä, mitä saksalaisten suhtautumisesta sotavankeihin tiedettiin ei tule sivuuttaa banaalina, vaan sen kautta on mahdollista saada hedelmällinen ja kiintoisa näkökulma menneisyyteen. Vaikka se ei poistakaan suomalaisten viranomaisten vastuuta teoistaan, niin historian väärinpäin tarkasteleminen saa aikaa myytin, joka ei palvele sellaista vanhanaikaista tavoitetta kuin totuuden etsiminen. (emt.)

Vertailtaessa *Luovutetuissa* ja siihen läheisesti liittyvissä tutkimuksissa esiintyneitä tuloksia luovutuskeskusteluun voidaan todeta, että holokausti voimakkaasti latautuneena käsitteenä ”väärästi” myös suomalaista keskustelua jatkosodan aikaisesta luovutuspolitiikasta. Debatissa jatkosota linkittyi osaksi holokaustia, koska käytetty retoriikka sisälsi runsaasti eksplisiittisiä ja implisiittisiä viitteitä Suomen osuudesta tapahtumaan. *Luovutetut* kuitenkin onnistui politisoinnissaan eli se pystyi tuomaan uuden ulottuvuuden kiistaan Suomen ”puhtaana” pidetystä luovutuspolitiikasta paljolti juuri korostetun holokaustiretoriikan avulla. Tämän suhteen mielenkiintoinen on Elina Sanan (2004b) esittämä ihmettely, että ulkomaisten tiedotusvälineiden herättämä kiinnostus on ”ylittänyt hänen ymmärryksensä”. Juutalaisten kansanmurha on kuitenkin kansainvälisesti niin kipeä aihe, että siihen osallisuudesta tehdyt tutkimustulokset tai edes vihjailut osallisuudesta herättävät

keskustelua. Toisin sanoen reaktio eli perlokuutio poikkesi *Luovutettujen* pointtina olleesta – tai ainakin ilmoitetusta – illokuutiosta. Sanan menneisyydellä politikointi tuotti tällä tavoin myös toimijan kannalta ennalta-arvaamattomia tuloksia.

Suomen osuutta juutalaisten joukkotuhon korostanut väittämä perustui verdiktiiviin, jolla Suomi tuomittiin osasylliseksi holokaustiin. Esimerkiksi Wiesenthal-keskuksen lausunnot olivat verdiktiivejä, joilla Suomi tuomittiin syylliseksi; nyt kyse on ainoastaan syyllisten nimeämisestä. Tuomitsemista tarkoittava verdiktiivi oli kyseessä myös silloin, kun ilmoitettiin, ettei Suomi sittenkään selvinnyt puhtain paperein holokaustista. Tehokas non-verbaalinen verdiktiivi oli myös *Luovutettujen* uutisoinnin yhteydessä esitetyt kuvat keskitysleireistä ja vangeista, joilla ei välttämättä ollut tekemistä Sanan teoksen kanssa. Puhtaasti politikointina ajateltuna siirto oli toimiva. *Luovutetut* herätti kohun ja kiinnostuksen ulkomaita myöten nimenomaan holokaustikytkentöjen takia. Suomen ja Saksan yhteistyötä tarkasteltaessa ei holokaustia tarkasteluperspektiivinä voi unohtaa, mutta nykyisten tietojen perusteella voidaan väittää, että Suomen jatkosodan tietoinen liittäminen holokaustiin vinoutti jatkosotaan liittyvää *historiapolitya*.

6.1.2 Kommunismin vastainen taistelu

Toinen *Luovutettujen* tietojen uutuusarvoa ja muistamisen tärkeyttä korostanut väittämä on kommunismin vastaisen taistelun merkityksen painottaminen. Kommunismin vastainen taistelu sinänsä on legitiimi tema ensimmäisen tasavallan historiaa tarkasteltaessa, mutta *Luovutetut* toi jatkosotakiistaan uuden ulottuvuuden siinä mielessä, että se ulotti Suomen ideologiset valinnat luovutuspolitiikkaan, jolla Suomi ainakin perinteisen tulkinnan mukaan piti itsensä erossa juutalaisten joukkotuhosta. Tällä tavoin *Luovutetut* avasi uuden pelivaran eli jatkoi jatkosotatulkintojen politisoimista. Politikoinnin tasolla kommunismin vastainen taistelu oli yleisesti käytettyä retoriikkaa luovutusdebatissa.

Kommunismin vastaista taistelua korostanut retoriikka (ks. esim. KSML 20.11.2003, Suomenmaa 11.11.2003 ja Kainuun Sanomat 12.11.2003) sisälsi poikkeuksetta poliittisin perustein tapahtuneiden luovutusten yhdistämisen juutalaisten kansanmurhaan eli rotupoliittisiin perustuneisiin luovutuksiin. Monien luovutusten taustana todetaan olleen vanhat poliittiset tai muut synnit. Holokaustiin yhdistettiin Sanan julkituoma tieto, että

Suomesta luovutettiin sotavuosina 3 000 ihmistä: esimerkiksi Suomenmaassa esiintyneen väitteen mukaan historian koulukirjojen tiedot muutamista luovutetuista joutavat roskakoriin, koska Suomesta luovutettiin lähes 3 000 ihmistä, joiden mukana oli niin sanottuja poliittisia sotavankeja 525. Käytetyssä retoriikassa yhdistettiin Suomi ja holokausti pohtimalla, onko Suomi syyllisempi natsi-Saksan hirmutöihin, kun kahdeksan luovutetun sijaan onkin lähetetty lähes 3 000 ihmistä lähes varmaan tuhoon, vaikka taustalla vaikutti kommunismin vastainen taistelu.

Kommunistin, pakolaisen ja juutalaisen yhdistelmän tappavuutta nimenomaan tässä järjestyksessä jatkosodan Suomessa painotettiin (ks. esim. Karjalainen 11.11.2003, Itä-Häme 14.11.2003, ESS 11.11.2003 ja Länsi-Suomi 11.11.2003). Esille tuodaan myös, miten tärkeä osa kommunismin vastaisella taistelulla oli Valpon, Gestapon ja Ruotsin Säpon välisessä yhteistyössä. Max Jakobson viittasi samaan teemaan (HS 11.11.2003). Hän kommentoi *Luovutettuja* ja Suomen luovutuspolitiikkaa, että ”natsikomennon julmuudet, pienten kansojen oikeuksien loukkaukset lakaistiin maton alle, kun Suomi lähti jatkosotaan Saksan voiman imussa”.

Kommunisminvastaisuus luovutusperusteena sai lisätukea Heikki Ylikankaan (2004a) selvityksestä. Juutalaisyksymyksen kannalta työn tärkein tulos oli, ettei ole todisteita, että Suomi olisi luovuttanut Saksalle ihmisiä rotupoliittisin perustein. Selvityksen luovuttaminen uutisoitiin näyttävästi useissa sanomalehdissä (ks. esim. HBL 17.1.2004, AL 17.1.2004, TS 17.1.2004 ja Hämeen Sanomat 17.1.2004). Heikki Ylikankaan selvitystyön tulosten yhteydessä ei rotupoliittisten perusteiden puuttumista kuitenkaan uutisoitu yhtä näyttävästi kuin aikaisempaa oletettua kytköstä holokaustiin. (ks. kuitenkin esim. IS 17.1.2004). Ylikankaan selvityksen yhteydessä nostettiin kuitenkin esiin, ettei ole löytynyt näyttöä, jonka mukaan Suomi olisi luovuttanut vankeja juutalaisuuden perusteella. Artikkeleissa todettiin, että Suomi vaihtoi Saksan kanssa ulkomaalaisia ”kovan linjan” kommunistivankeja, joita pidettiin uhkana sotaa käyvän maan turvallisuudelle. Juutalaisuus ei tämän mukaan ollut peruste, jolla vankeja Saksan kanssa vaihdettiin.

Kommunisminvastaisesta taistelusta korostanut retoriikka perustui ajatukseen, että on tarpeen muistuttaa, mihin Suomen tekemät ideologiset valinnat johtivat. Suomi kuului kommunismin vastaiseen rintamaan, ja kommunismin uhalla perusteltiin luovutuksia sekä

muuta ääritoimia. Ylipäättään kommunismin uhan varjolla tehdyistä ratkaisuista puhumisen taustalta voidaan havaita muistutus, että ensimmäisen tasavallan aikana kommunismi nähtiin suurempana uhkana kuin esimerkiksi sota. Tähän liittyvän muistuttamisretoriikan taustalla oleva illokuutio muistuttaa, mihin tehty ideologinen linjavalinta johti ja ettei tätä voida unohtaa tarkasteltaessa jatkosotaa. Suomen jatkosodan eri ulottuvuuksista ei näin ollen saisi muistaa ainoastaan kunniakkaita tapahtumia, vaan myös kipeät asiat on syytä muistaa. Oletamus jatkosodan ideologisen taustan unohtuttamisesta näkyi myös seuraavassa retorisisessa linjassa, joka perustui ajatukseen, että oletettu virallinen historiankirjoitus on tähän asti vaiennut aiheesta.

6.1.3 Virallinen historiankirjoitus vaikenee

Uutuusargumentin kolmas debatissa esille noussut väittäjä on, että niin sanottu virallinen historiankirjoitus on tietoisesti vaiennut Suomen jatkosodan ideologisesta latauksesta ja siihen liittyvistä myöhemmin ikäviltä näyttävistä puolista. Tällaisia ovat esimerkiksi Suomen väitetty osuus holokaustiin sekä ylipäättään jatkosodasta jälkikäteen rakennettu kuva, jossa Suomi on aina reaktiivinen heittopussi maailmanpolitiikan pyörteissä. Tämä retoriikka sisältää myös implisiittisen sitoumuksen, että on olemassa virallinen historiankirjoitus eli *historiapolicy* siitä, miten kuvaa Suomesta jatkosodassa rakennetaan. Tämä käy ilmi myös esimerkiksi aikaisemmin mainitusta Jukka Kekkonen formuloinnista Suomen historiasta menestystarinan legitimointina. Oletetun *historiapolicyn* vaalijat olisivat näin ollen tietoisesti unohtaneet jatkosodan ideologisen taustan sekä siitä mahdollisesti seuranneet moraalisesti ja oikeudellisesti arveluttavat valinnat.

Virallisen historiankirjoituksen olemassaoloa implikoiva julistus oli jo *Luovutettujen* takakannessa, jossa teoksen sanotaan valottavan ”perusteellisesti aihetta, josta virallinen historiankirjoitus edelleen vaikenee”. Kyseessä oli siis retorinen siirto, joka implikoi, että on olemassa ensinnäkin virallinen historiankirjoitus, *historiapolicy*, sekä toiseksi, että sen vaalijat ovat tietoisesti unohtaneet jatkosotaan liittyviä traumaattisia tapahtumia ja nykypäivänä ongelmallisena näyttävyyttä puolia, kuten esimerkiksi useiden johtavissa asemissa olleiden henkilöiden avointa saksalaismielisyyttä.

Juutalaisten puolesta luovuttamista vastaan taistelleen Abraham Stillerin elämäkerran kirjoittanut Rony Smolar (HS 24.11.2003) kirjoitti, että ”Suomen päättäjien voisi nyt toivoa vetävän päänsä pois siitä pensaasta, jossa se on sotien päättymisestä asti ollut”. Smolar toteaa myös, että kun tutkimustarvetta ei omasta takaa löytynyt, niin nyt Simon Wiesenthal -keskuksen yhteydenoton jälkeen vasta on alkanut tapahtua. Hän muistuttaa myös sisäministeri Toivo Horellin ja valtiollisen poliisin päällikön Arno Anthonin avoimen juutalaisvastaisesta ja saksalaismielisestä asenteesta, joista on vaiettu. Horelli ei joutunut vastuuseen teoistaan, eikä hän suostunut muistamaan vanhoja asioita, vaikka oli hallituksessa vaatinut juutalaisten luovuttamista. Anthoni puolestaan sai vapauttavan tuomion ja korvaukset pitkästä pidätysajasta. Jörn Donner (IS 20.11.2003) oli samoilla linjoilla todetessaan kolumnissaan, että Suomen menneisyydessä on useita aukkoja, joiden kiistämisen takia hän joskus voi pahoin Suomessa.

Ennen ja Nyt -lehden päätoimittaja Jari Sedergren (2003) julisti, että puhe Suomen synkeästä historiasta on kovaa, mutta se on kestettävä. Hänen mielestään oli jo korkea aika ottaa esille Suomen ja Saksan hallinnollinen yhteistyö sekä sen yhteys aikansa rotu-, etnisiin ja poliittisiin luokitteluihin. Oleellista on myös, että historioitsijat eivät voi päättää, mistä julkisuudessa keskustellaan. Nyt on kyse kansakunnan moraalista vaikeina aikoina. Sedergrenin mukaan Sanan julkituomat tiedot vahvistavat, ettei sotaa käyty pelkästään ”puhtain kilvin”, kuten kansaa valistettiin presidentin arvovallalla joitakin vuosia sitten. Historiantutkijan tehtävä on muistaa, minkä muut tahallaan tai tahattomasti unohtavat.

Lausunnossa tulee esille akateemisen tutkimuksen ja julkisen mielipiteen jännite. Puhuja olettaa, että historiantutkimus on sivuuttanut moraalisesti ongelmalliselta näyttäytyviä asioita, joista nyt kuitenkin ryhdytty puhumaan akateemisen yhteisön ulkopuolelta tulleen aloitteen myötä. Täten historiantutkijat olisivat epäonnistuneet tehtävässään muistaa muiden unohtamia tai unohduttamia asioita. Taustalta on luettavissa esiin myös olettaus, että nimenomaan poliittisen ja kulttuurisen eliitin tehtävän on muistuttaa ”kansakuntaan” kuuluvia menneisyyden tapahtumista.

Kansanedustaja Irina Krohn vaati kolumnissaan (VL 23.1.2004) vihreän liikkeen *Vihreä Lanka* -lehdessä, että Suomen historian pimeää puolta on valotettava eikä juutalaisten massamurha saa unohtua, vaikka Eurooppa yrittääkin luoda itselleen uuden, humanistisen

perustuslain. Krohn kirjoittaa, että ”sodanaikainen historia on muuttunut Suomi-neidon minäkuvassa mössöksi, jossa Suomi on aina tehnyt kunniallisesti parhaansa”. Tästä syystä sotavankien, inkeriläisten sekä muiden Neuvostoliittoon luovutettujen kohtaloista on vaiettu. Suomen rooli onkin toisen maailmansodan pyörteissä ollut ikään kuin tarina neitsyt Marian raskaudesta. Siitetty ja synnytetty on, mutta immenkalvo säilyi ehjänä. Krohn esittikin toivomuksen, että Ylikankaan tutkimuksen jälkeen suomalaiset ymmärtävät, etteivät suomalaiset ole vain passiivisia uhreja, jotka korkeaa moraalialue noudattaen ovat toimineet pakon edessä. Valintojen paikkoja on ollut niin sodassa kuin suomettumisen ajassa, eikä mikään aika ole virheetön.

Vuoden 2003 joulukuun alussa *Luovutetut* nimettiin Tieto-Finlandia-ehdokkaaksi (ks. esim. HS 12.12.2003). Artikkelissa todettiin myös, että palkinnon valitsija Hannu Taanila ei ole Hannu Taanila, jos hän ei palkitse ”historian katvetta ja vallan viheliäisyyttä pöyhivää” teosta. Ennustus osui oikeaan, sillä 8.1.2004 *Luovutetut* valittiinkin Tieto-Finlandian voittajaksi¹⁰. Valinta myös uutisoitiin näyttävästi (ks. esim. HS 9.1.2004, ESS 9.1.2004, HBL 9.1.2004, Uutispäivä Demari 9.1.2004 ja Kaleva 9.1.2004). Taanila (2004) totesi puheessaan palkinnonjakotilaisuudessa, että Elina Sanan kirja näyttää tekevän kipeätä: kirja on provosoinut esiin ”tyypillistä sinivalikoista älämööttä”, jonka edustajien mielestä ei ole tarpeen kaivella asioita, joita ei pidä kaivella. Hän myös totesi valinneensa *Luovutetut* ei niinkään kirjan kuin sen aiheen ja asian vuoksi. Kyseessä on Taanilankin mielestä siis tärkeä muistutus jatkosodan nykyään ongelmallisilta näyttävistä puolista.

Taanila (2004) myös kritisoi puheessaan niitä arvovaltaiseksi määrittelemiään tutkijoita, jotka ovat todenneet Sanan kertomien asioiden olleen tiedossa jo pitkään; heidän tavoitteenaan on ollut arvovaltaisesti pyrkiä vähättelemään Sanan kansakunnalle kertomia asioita. Hän peräänkuuluttaakin tietoisuutta sekä vastuullisuutta myös kansallisesti aroissa aiheissa. Taanila päättää puheensa varsin terävään ajopuuideologisen ajattelun kritiikkiin:

”Suomessa kuuluu vielä tänäkin päivänä, ja varsinkin tänä päivänä - kun nimittäin on edessä tuo turvallisuuspoliittinen Endlösung, lopullinen ratkaisu - ajatella, tai ainakin hokea, että Suomi on virgo semper

---

¹⁰ Suomen Kustannusyhdistyksen ja opetusministeriön vuonna 1983 perustaman Suomen Kirjasäätiön hallitus asettaa kutakin palkinnonjakoa varten erikseen kolmejäsenisen valintalautakunnan, joka nimeää vähintään kolme ja enintään kuusi ehdokasta palkinnonsaajaksi, sekä henkilön, joka valitsee nimetyistä ehdokkaista lopullisen palkinnonsaajan. Vuoden 2004 Tieto-Finlandia-lautakunta ja Hannu Taanila nimettiin tähän tehtävään 10. kesäkuuta 2003.

immaculata, ikuisesti tahraton neitsyt, neitsyt myös synnyttämisen jälkeen, niin kuin me genitaaliteologit opetamme. Tarvittaessa on Suomi aina myös mater dolorosa, tuskassaan kärsivä äiti. Tämä uskonoppihan tarkoittaa sanoa, että Suomi ei ole milloinkaan ollut mikään tietoinen subjekti, vaan aina vain tahdoton objekti: kuin lammas jota teuraaksi viedään, maailmanpolitiikan viaton karitsa, joka serafisen urheasti määkien yrittää päästä karkuun ikuiselta teurastajaltaan, joka tietenkin on semper maculata. Se uskonoppi, että Suomi ei ole milloinkaan ollut mikään subjekti, on erinomaisen hyödyllinen tiettyihin tarkoituksiin. Sen opin avulla Suomi pääsee kuin koira veräjältä: pääsee siitä, että se olisi moraalisesti vastuussa itselleen. Mutta eiväthän Suomen johtajat jatkosodan aikana mitään tahdottomia ja tiedottomia lampaita olleet. Kyllä he olivat oppineita ja tietoisia reaalisubjekteja, joilla oli selvät käsitykset siitä, miten maailma on, ja siitä, miten maailman siitä syystä siis pitäisi olla. He olivat ihan älyllisiä olentoja, myös Mannerheim, Anthoni, Horelli, kaikki. Eivät he mitään tiedottomia ja tahdottomia idiootteja olleet.”

Presidentti Tarja Halonen (2004) muistutti vainojen uhrien muistopäivänä pitämässään puheessa, että ihmiskunnan on tärkeää muistaa historiansa, vaikka se koskisi synkkiä vaiheita, jolloin ihmisyyttä on tuhottu ja ihmisoikeuksia loukattu julmasti. Vainojen uhrien muistopäivää vietetäänkin nimenomaan Auschwitzin keskitysleirin vapauttamisen päivänä, jotta menneisyyden sekä ihmisoikeuksien tärkeys eivät unohtuisi. Elina Sanan *Luovutetut* on nostanut uudelleen esille jatkosodanaikaiset ihmisluovutukset. Nämä tapahtumat on Halosen mukaan syytä selvittää, koska kansakunnan itsetunnon kannalta on välttämätöntä, ettei yhteiseen mieleen jää selvittämättömiä asioita:

”Kuten professori Ylikangas luovuttaessaan selvityksensä totesi, aika on nyt kypsä tämänkin lähihistoriamme vaiheen asialliselle läpikäymiselle. Suomi on avoin demokraattinen yhteiskunta, jonka tulee edistää historiansa tuntemista. On kansakunnan itsetunnon kannalta välttämätöntä, ettei sen yhteiseen mieleen jää selvittämättömiä asioita. Ihmiskunnan historia on täynnä sotia ja vainoja, ja niillä on pitkät varjot. Nykyistenkin valtioiden rajoja on vedetty valloitus- ja voimapolitiikalla. Demokratia, ihmisoikeudet ja oikeusvaltioperiaatteen kunnioitus sekä sosiaalinen oikeudenmukaisuus ovat kaiken pohjana. Hyvät etniset suhteet ehkäisevät kansanmurhia, mutta on syytä olla herkkävaistoinen. Kansanmurhia on tapahtunut myös meidän aikanamme. Yhteinen menneisyytemme kertoo myös siitä, miten voidaan löytää sovitus sekä eheyttää menneisyys ja nykyisyys. Nelson Mandelan ja Desmond Tutun Etelä-Afrikka on kannustava ja rohkaiseva esimerkki. Oma kansallinen murhenäytelmäme, vuoden 1918 varjo, on vasta nyt muuttumassa yhteiseksi muistiksi ja tiedoksi. Se kertoo siitä, kuinka suurten ponnistusten takana lopullinen kansallinen eheytyminen saattaa olla.” (Halonen 2004.)

Yhteinen menneisyys kertoo myös, miten on mahdollista sovittaa ja eheyttää menneisyys ja nykyisyys. Suomen kansallinen tragedia, vuoden 1918 tapahtumat, onkin Halosen mukaan vasta nyt muuttumassa yhteiseksi muistiksi ja tiedoksi. Tämä on presidentin mukaan

esimerkki, miten valtavia ponnistuksia oletettu kansallinen eheytyminen vaatii. Halosen puhe sisältää tällä tavoin oletuksen, että on olemassa yhteiseksi koettu menneisyys, jonka eheyttäminen suhteessa nykypäivään on tulevaisuuteen suuntautumisen edellytys.

Heikki Ylikangas (2004b: 29-32) arveli luovutuspolitiikan ongelmallisilta näyttäytyvien puolien unohtamisen johtuvan nimenomaan jatkosodan luonteen tulkinnasta:

”Sotahan alkoi hyökkäyssotana, jonka varsin yleisesti hyväksytyksi tavoitteeksi koettiin talvisodassa menetetyn Karjalan takaisinvaltaaminen. Työntyminen vanhan rajan yli Itä-Karjalaan toi särön tähän kuvaan. Venäläisten kesäkuussa 1944 toteuttaman suurhyökkäyksen ja sitä seuranneen Viipurin menettämisen jälkeen sodan luonne muuttui. Siitä tulikin puolustussota. Sodan jälkeen sen tätä puolta korostettiin voimakkaasti, jotta tehtäisiin sodan uhrit oikeutetuiksi. Ne voitiin näin tulkita Suomen itsenäisyyden puolustamiseksi. Sodan alku ja sen luonne painuivat ja ne painettiin ns. ajopuu-teorialla taka-alalle. Nimenomaan tästä syystä kesti kauan, ennen kuin suomalainen tutkimus myönsi, että kyse oli maan tietoisesta asettumisesta Saksan rinnalle. [...] Jos ja kun jatkosota nähdään kautta linjan puolustussotana, sotavankien vaihto Saksan kanssa sopii kuvaan huonosti. Sehän viittaa tiiviiseen yhteistyöhön Saksan ja Suomen kesken ja vähentää näin uskottavuutta Suomen sodankäynnin tulkintamiselta puolustukselliseksi erillissodaksi. Karkeimmin rikkoo puolustussota-tulkintaa motiivi, joka saneli sen, keitä Suomi halusi ottaa vankienvaihdossa vastaan, ja se tarkoitusperä, joita saksalaisilta saatujen vankien piti palveleman. Heimovankejahan kaavailtiin paitsi taistelemaan vapaaehtoisina Suomen rintamalla myös ja erityisesti asuttamaan Itä-Karjalan vallattuja osia. Operaatio liittyi näin kiinteästi Suur-Suomi-haaveisiin ja sitä tietä hyökkäyssotaan, joka käytiin Saksan rinnalla.”

Tällä tavoin artikkelissa kyseenalaistetaan suomalaisen historiankirjoituksen ja -tutkimuksen toimijoiden esittämät tulkinnat jatkosodasta puolustus- tai erillissotana. Näin ollen Ylikankaan mielestä *historiapolicyt* puolustus- ja erillissodasta vaikuttavat myös tutkimuksen suuntautumiseen. Ylikankaan mukaan sotavankeihin kohdistuvan tutkimuksen elpyminen 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla johtuu syvimmältään juuri jatkosotatulkintojen muuttumisesta ja 1990-luvun alun sisä- ja ulkopoliittisen tilanteen murroksesta. Hän hyväksyy myös akateemisen yhteisön ulkopuoliset politisoinnit muistuttamalla (emt. 32), että historiantutkimuksen on suhtauduttava avoimemmin erilaisiin tutkijayhteisön ulkopuolelta tulleisiin kannanottoihin, koska ”jokaisella tieteenalalla on sisäänkirjoitettu taipumus jatkaa sivuilleen vilkuilematta sitä uraa, jolle se on urautunut.”

Virallista historiankirjoitusta painotettaessa nostettiin esille myös ihmisluovutusten vastuukysymykset. Esimerkiksi Mannerheimin osuutta sotavankien luovuttamisessa korostettiin (ks. esim. (UV 11.11.2003 ja IL 13.11.2003). Mannerheimin todettiin olleen erittäin todennäköisesti tietoinen pakolaisten sekä sotavankien luovuttamisesta lähes varmaan kuolemaan. Lehdessä kerrottiin Sanaa mukaillen, että sotavankeja koskevat asiat kuuluivat jatkosodan alussa kotijoukkojen esikunnalle ja sen sotavankiasioiden päällikölle. Vuoden 1943 syksystä sotavankiasiat siirrettiin suoraan ylipäällikkö Mannerheimin alaisuuteen päämajan sotavankitoimistoon. Myös Eljas Erkon nimi kotijoukkojen esikunnan päällikkönä syksystä 1941 heinäkuuhun 1942 nostettiin esiin. Erkon ja hänen seuraajansa W. Fabriciuksen kerrotaan Sanan mukaan olleen tietoisia luovutuksista. Vastuukysymysten yhteydessä esille nousi, pitäisikö valtion maksaa korvauksia. Vertauksena esitettiin Saksan maksamat korvaukset orjatyössä olleille keskitysleirivangeille.

Sana muistuttikin (ks. esim. SK 2003) myös vastuukysymyksistä. Juutalainen seurakunta kunnioittaa Mannerheimia juutalaisten puolustajana, mutta Sanan mielestä Mannerheimin oli pakko tietää päämajan valvontaosaston luovuttamista poliittisista vangeista ja heidän kohtalostaan Gestapon käsissä. Hän haluaa muistuttaa tällaisista suomalaisten tekemistä valinnoista, jotka näkyivät muuallakin kuin taisteluissa kuolleina:

”Mannerheim sanoi sodan jälkeen tehneensä velvollisuutensa. Hänen tehtävänsä oli johtaa sotaa. Saksa luultavasti painosti, ja luovuttamalla ulkomaalaiset yritettiin pelastaa omat. Kirjani ehkä tärkein viesti on kertoa tästä selviytymistaistelusta, jota käytiin monella rintamalla. Kaatuneet eivät olleet ainoa hinta.” (SK 2003.)

Sotilaallinen vastuu on kuitenkin aina ylimmällä päälliköllä, ja Sanan mielestä Suomessakin voidaan Nürnbergin tapaan pohtia, onko käskynalaisen yksilön mahdollista missään määrin vapautua vastuusta. Tällä tavoin Nürnbergin vuoden 1946 oikeudenkäynnin liittäminen Suomen tapaukseen vahvisti mielikuvaa Suomen syyllisyydestä holokaustiin, mistä Sanan mielestä on vaiettu.

Oletetun virallisen *historiapolicyn* traumaattisten asioiden unohtuttamista kritisoinut teesi kokosi edellä analysoidulla tavalla yhteen muut kaksi tässä uutuusargumentoinniksi nimeämässäni retoriikassa esiintyneet teesit. Tietojen uutuutta painottanut sekä

kommunismmin vastaisen taistelun merkitystä korostaneet teesit muodostivat sisällön, jonka virallisen historiankirjoituksen väitettiin tarkoituksellisesti unohtaneen. *Luovutettujen* aloittamassa keskustelussa uutuusargumentin puolesta politikoineet kohdistivat kritiikkinsä toisaalta Suomen luovutuspolitiikan lisäksi Saksan vanaveteen hakeutumisen ja ylipäättään koko ensimmäisen tasavallan poliittisen ilmapiirin oikeistolaistumisen seurauksena tehtyihin ratkaisuihin, mutta ennen kaikkea siihen, että näitä asioita ei voida vielääkään tarkastella avoimesti myöntämisestä puhumattakaan, vaan niitä pyritään yhä unohduttamaan ja vähättelemään tiettyjen tahojen toimesta.

Julkisen keskustelun katalyytti oli nimenomaan Suomen väitettyä suurempi osuus holokaustiin, mutta tässä analysoidun argumentaation ja retoriikan perusteella debatin varsinaisen substanssi oli kuitenkin laajemmin jatkosota ja sen ikävältä näyttävät puolet. Suomen ja holokaustin yhdistäminen oli joka tapauksessa tehokas retorinen keino, jolla *Luovutetut* sai huomiota. Holokaustikohun takaa on kuitenkin luettavissa esiin laajempia implikaatioita suomalaisesta menneisyyspolitiikasta: väitetään, että suomalaisessa ”virallisessa historiankirjoituksessa” on edelleen tahoja, jotka haluavat unohduttaa tämänkin aiheen.

Oletettua virallista historiankirjoitusta vaikenemista syyttäneet lausunnot perustuivat verdiktiiveihin, joilla virallisen historiankirjoituksen väitettiin unohduttavan Suomen luovutuspolitiikan arveluttavat puolet sekä tuomittiin tällainen toiminta. Käytetyillä eksersitiiveillä, kuten esimerkiksi Halosen ja Taanilan lausunnoista nähtiin, puolestaan kerrottiin, että näin ei saa olla, vaan asioista täytyy muistuttaa, koska kansakunta ei voi olla eheä ja suuntautua tulevaisuuteen, jos se vaikenee menneisyytensä kipeistä puolista. Eli eksersitiiviä, jonka mukaan asioista ei saa vaieta, perusteltiin kansallisen identiteetin ja kansallisen eheyden tärkeydellä.

6.2 Manipulointiargumentti

Manipulointiargumentti perustuu unohtamisretoriikkaan, jossa puheakti on unohduttaminen. Unohduttaminen puolestaan sisältää erilaisia performatiiveja. Tällaisia ovat esimerkiksi eksersitiivit vähättely, kieltäminen ja halventaminen sekä verdiktiivit

tulkitseminen, arvioiminen ja tuomitseminen. Manipulointiargumentiksi nimeämäni perustelua tukeva retoriikka perustui kahteen pääväittämään:

- 1) *Luovutetuissa* esitetyt tiedot eivät ole uusia.
- 2) Elina Sana manipuloi historiankirjoitusta tarkoitushakuisesti.

Kuten jo argumentatiivisten linjojen nimistä voi päätellä, manipulointiargumenttia tukeva retoriikka keskittyi enemmän Elina Sanan toimintaan henkilönä kuin edellä tarkasteltu uutuusargumenttiin kuuluvat retoriikka. Seuraavassa tarkastelen, minkälaiseen retoriikkaan käytetyt verdiktiivit ja eksersitiivit perustuvat sekä millaisia sitoumuksia retoriikasta voidaan lukea esiin.

6.2.1 Tiedot eivät ole uusia

Luovutetut ja siinä Sanan esittämät tulokset herättivät siis välittömästi myös kritiikkiä. Kiivain ja näkyvin arvostelija oli poliittisen historian dosentti Hannu Rautkallio. Jo ennen *Luovutettujen* virallista julkaisemista Rautkallio huomautti (IL 3.11.2003), että Sanan tuloksissa ei ole mitään uutta, ja että hän itse mainitsi näistä samoista asioista noin 10 vuotta sitten. Hän muistuttaa myös, että Sanan uusina markkinoimat tiedot ovat olleet jo pitkän aikaa löydettävissä valtiollisen poliisin arkistosta sekä Kansallisarkistosta.

Hannu Rautkallio (2004a) jatkoi *Luovutettujen* ja Sanan kritisoinnista *Kanava*-lehdessä. Arvostelun yksi kantavista pilareista on se, että hän itse on jo tutustunut Sanan käyttämään materiaaliin ja julkaissut Sanan uusina väittämiä tietoja jo 1980-luvulla. Hän tuo esiin omaan osuutensa juutalaisten luovuttamista käsittelevissä julkaisuissa: *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto, Finland and the Holocaust* sekä lukuisat julkaistut artikkelit, joissa Rautkallio sanoo lähdeviitteiden kera kumoavansa väitteet luovutuksista rotupoliittisena toimenpiteenä. Rautkallio myös kritisoi Sanaa siitä, ettei *Luovutetuissa* ole viitattu tai mainittu hänen tutkimustuloksiaan, vaan käytetty ainoastaan sellaista materiaalia, joka on sopinut Elina Sanan ennalta asettamaan tarkoitukseen.

Eksplisiittisen kriittisesti *Luovutettuihin* suhtautui myös muun muassa kenraali Erich Heinrichsin elämäkerran kirjoittanut maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professori

Martti Turtola (Kouvolan Sanomat 24.11.2003). Hän kertoo törmänneensä omista tutkimuksissaan venäläisten sotavankien luovuttamista koskevaan materiaaliin, jonka joukossa oli muun muassa venäjänjuutalaisten vankien nimiä. Myös hän kertoo maininneensa sotavankien vaihdosta luentojensa yhteydessä, ja niinikään siitä, etteivät ”ne kahdeksan” olleet ainoat Saksaan luovutetut juutalaiset. Näin ollen luovutuskeskustelussa esiintynyt väite, että tutkijat olisivat salailleet tietoja luovutuksista ja sotavankiasioista tuntuu hänen mielestään absurdilta.

Elina Sana vastasi pian saamaansa kritiikkiin (Uutispäivä Demari 5.1.2004). Sana totesi, ettei ollut koskaan väittänytään löytäneensä salaista aineistoa. Hän muistuttaa löytäneensä luovutetuista sotavangeista 74 juutalaista nimeä, lopullinen määrä asettunee 50-100 väliin. Sana kertoo tavoitteenaan olleen luoda kirja, joka on ”helppotajuinen ja lukukelpoinen tavalliselle lukijalle”. Hän myös ihmettelee, ettei kukaan ole jo aikaisemmin kirjoittanut tällaista kirjaa, koska aineisto on ollut olemassa jo kauan. Sanan mielestä on yleisön halveksuntaa väittää kaikkien jo tietävän nämä asiat, kuten jotkut ”historian tohtorit” ovat tehneet. Ei voida edellyttää, että jokainen suomalainen menee itse kaivelemaan arkistoja useiksi vuosiksi. Tästä syystä Sanan mielestä on tärkeää, että luovutuksista tehdään selkeä kirja tai muu dokumentointi yleisön saataville. Tällä tavoin Sana implisiittisesti syyttää historiantutkimusta niin sanotun suuren yleisön laiminlyömisestä sekä ongelmallisten asioiden unohduttamisesta.

Luovutetut herätti runsaasti keskustelua myös journalismin ja tutkimuksen eroista sekä Sanan tulosten uutuudesta. Filosofian tohtori Pirkko-Liisa Kastari (Journalisti 2004a) kirjoitti, että toisin kuin Sana antaa ymmärtää, missään ei ole määritelty, kuka historiaa saa tutkia, mutta joka tutkii, asettaa tuloksensa alttiiksi kritiikille, koska tutkimus edistyy kritiikin ja siihen reagoivan uuden tutkimuksen kautta. Kyse ei ole henkilökohtaisuuksista, vaan tutkimustyön tarkastelemisesta. Kastari puuttuu myös siihen, että Sana sivuuttaa työssään Rautkallion ja Torvisen tutkimukset kokonaan. Hän niinikään kiistää Sanan väitteet, että journalisti tarvitsisi enemmän mielikuvitusta kuin historiantutkija. Tässä suhteessa Kastari sanoo Sanan olevan tietämätön.

Elina Sana kirjoitti pian oman vastineensa (Journalisti 2004b). Sana oikaisee väitteet, että hän olisi pyrkinyt määrittelemään, kuka lähimenneisyyttä saa tutkia. Hänen mukaansa

lähihistoriaa voi ja pitää tutkia erilaisista näkökulmista, eikä hän ole pyrkinyt sivuuttamaan esiintymisissään joitakin *Luovutettuihin* liittyviä kriittisiä kannanottoja. Hannu Rautkalliota Elina Sana puolestaan syyttää plagioinnista, koska hänen mukaansa Rautkallio toisti *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto* -tutkimuksessaan *S/S Höhenhorn* -teoksen juonen ja lähteet lähes kokonaan. Omien sanojensa mukaan hän ei nostanut tekijänoikeusjuttua aiheesta, koska oli lähtenyt töihin Afrikkaan, eikä ”tapaus Rautkallio olisi voinut vähempää kiinnostaa”.

Myös Heikki Ylikankaan selvitys aiheutti keskustelua. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian professori Ohto Manninen (Kaleva 18.1.2004) arvosteli Ylikangasta siitä, että asian yhteydessä on kokonaan jätetty mainitsematta, että tieto luovutuksista on jo kauan aikaa ollut sekä tutkijoiden että suuren yleisön luettavissa esimerkiksi Mannisen *Jatkosodan historia* -sarjaan kirjoittamassa artikkelissa. Mannisen mielestä tämä olisi ehdottomasti pitänyt mainita Ylikankaan selvityksen lähdeluettelossa. Ylikangas julkaisi pian vastineensa (HS 21.1.2004), jossa hän kiisti väittäneensä, että Elina Sanan kirjan tiedot sotilaslinjan luovutuksista olisivat kokonaan uusia. Ylikangas toteaa lukumäärien olleen tiedossa, mutta laajempaa taustoitusta luovutusprosessista silti tarvitaan; Sanan kirja ei poista ilmeistä tarvetta jatkotutkimuksille. Ohto Manninen puolestaan totesi omassa vastineessaan (HS 26.1.2004), että hän kannattaa Ylikankaan ehdottamia jatkotutkimuksia sekä suomalaisten että neuvostoliittolaisten sotavankien osalta, mutta haluaa painottaa, etteivät tiedot luovutetuista ole uusia, kuten tiedotusvälineissä on annettu ymmärtää.

Tietojen uutuuden kiistänyt teesi joutuu kyseenalaiseen valoon, jos sitä tarkastellaan syntynyttä kohua vasten. Onkin mahdollista kysyä, mistä kohu sitten johtui, jos tiedot tuhansista Gestapolle luovutetuista ovat vanhaa tietoa. Tässä nousee esiin jälleen tutkimuksen ja populaarin mielipiteen väliset erot. Se, mikä on tutkimukselle ja tutkijoille selvää ja niin sanottua vanhaa tietoa, ei välttämättä aina ole tiedossa historiakulttuurin muilla sektoreilla.

Luovutetut tuomittiin verdiktiiveillä vanhaksi tiedoksi. Performatiivin tukena käytettiin puhujan omia tuloksia. Eksersitiiveillä puolestaan ilmoitettiin, että puhujien omia tuloksia ei olisi saanut ohittaa, kuten Sanan väitettiin tehneen. Taustalla onkin havaittavissa oletus tiedollisesti ylivoimaisen eliitin ja tietämättömän kansan jaottelusta. Sanan vastineissaan

esittämät lausunnot puolestaan implikoivat historiantutkimuksen halveksumista, koska tutkijat eivät ole pystyneet tai halunneet tuoda luovutuspolitiikan arkoja puolia julkisuuteen.

6.2.2 *Luovutetut* manipuloi historiankirjoitusta

Toinen luovutuskeskustelun *Luovutettuihin* kriittisesti suhtautunut retorinen linja perustui argumentille, että Elina Sana manipuloi historiankirjoitusta yhdistämällä perusteettomasti Suomen holokaustiin. Käytetyssä retoriikassa tuli esiin myös Sanan vasemmistolainen tausta, jonka väitettiin värittävän hänen tuloksiaan punaiseksi. Samaa retoriikkaa puolueellisuudesta käytettiin myös Hannu Taanilan kritisoinnin yhteydessä. Esiin on luettavissa myös syytös julkisuuden hakemisesta omalle teokselleen. Performatiivina kyseessä on verdiktiivi, jolla *Luovutetut* tuomitaan.

Rautkallio korosti välittömästi (IL 3.11.2003), että Suomen osuudesta holokaustiin käytävän keskustelun sijasta olisi syytä kysyä, miksi luovutettuja ei ollut enemmän, ja että Sanan tarkoitus on ”tehdä väkisin holokaustia Suomeen”, vaikka Suomi oli Saksan liittolaisista ainoa, jossa oman maan juutalaiset säästyivät. Rautkallio ei ymmärrä, miksi suomalaisten pitää elää masokismissa ja syyttää itseään asioista, joissa ei ole mitään syytettävää.

Helsingin yliopiston historianprofessori Henrik Meinander totesi, että Sanan tulokset ovat mielenkiintoisia, mutteivät tieteellisesti pitäviä muun muassa lähdeviitteiden puuttumisen takia. Meinander huomautti myös, että vaikka valtiollinen poliisi usein liioitteli varotoimiaan, niin on muistettava, että Suomi oli sodassa oleva maa, jonka kansallinen olemassaolo oli uhattuna. Sanan hän sanoo ennen kaikkea tuovan hyvin esille, miten tarkasti valtiollinen poliisi seurasi ulkomaalaisten edesottamuksia. Valpo rikkoi ihmisoikeuksia kommunismin pelon värjäämässä Suomessa, mutta Meinanderin mukaan on muistettava, että suomalaisilla oli tuohon aikaan pulaa melkein kaikesta ja että osa ulkomaalaisista keräsi tietoa muiden valtioiden laskuun. (HBL 11.11.2003.) Lausunnossa näkyy implisiittisesti ajattelutapa, että sota-aikana ei ole mahdollista toimia toisin, vaan kommunismin vastainen kamppailu on sellainen pakottava tekijä, jolla voidaan oikeutta ääritoimet.

Myöhemmin Rautkallio (2004a) määritteli poleemisessa kirjoituksessaan, että Sanan teos ”on tarkoitushakuinen ja asenteellinen mielipidekirja, jota ei voi arvioida tutkimuksena”. Rautkallio aloitti kritiikkinsä arvostelemalla Elina Sanan aihepiirinsä tuntemusta. Hänen mukaansa Sana ei tunne esimerkiksi Juha Kujansuun perusteellista tutkimusta lainkaan, tämän lisäksi *Luovutetuista* puuttuvat lähdeviitteet, jolloin kirjasta tulee ”faktan ja fiktion sekamelska”. Hän väittää myös, ettei Sana tunne aihepiirin kannalta tärkeitä lähteitä eri maiden arkistoista, eikä esimerkiksi Rautkallion omaa loikkaritutkimusta vuodelta 1997 nimeltä *Suuri viha*. Sanan saama julkisuus perustuu siihen, että hän on spekuloinut juutalaisuudella joidenkin sotavankien luovutuksen perusteena. Wiesenthal-keskus ei Rautkallion mukaan muuten olisi kiinnostunut Sanan ”kertomuksista”.

Hannu Rautkallio rinnastaa Elina Sanan ja kiistellyn holokaustin kieltäneen Hitler-tutkijan David Irvingin: molemmat johdattelevat ensin hyväksymään manipulatiiviset lähtökohtansa. Irving väitti, ettei Hitler antanut määräyksiä juutalaisten tappamiseksi, kun taas Sanan lähtökohta on, että juutalaiset sotavangit luovutettiin heidän juutalaisuutensa tähden. Rautkallio kirjoittaa myös, että sekä Irving että Sana esiintyvät akateemisen maailman ulkopuolella kuitenkin kaivaten sen arvostusta. Hän arvostelee Sanaa myös siitä, että Sana on esiintynyt historiantutkijana tai yhteiskuntatieteilijänä, vaikka hän ei ole kumpaakaan. Sanalle on Rautkallion mukaan ominaista historiallisen tiedon manipulointi omiin tarkoituksiinsa. ”Historiallisilla harhautuksillaan ja vihjailuillaan Elina Sana on ohjannut sodanajan historiaamme tuntemattomat uskomaan, että olemme olleet osallisia juutalaisten tuhoamisessa”, Rautkallio toteaa kritiikissään. (Rautkallio 2004a.) Rautkallion kritiikin taustalla on näin ollen olettaus, että nimenomaan tutkijoiden tehtävänä on kertoa oikea tapa tulkita menneisyyttä, eikä muiden ole syytä tulla politikoimaan ja ”manipuloimaan” historiaa.

Rautkallion niin sanotun tuomitsemisverdictiivin tukena käyttämä retorinen keino yhdistää Elina Sana ja David Irving on tehokas erityisesti David Irvingin tapauksen taustan tuntevien keskuudessa. Adolf Hitleriin ja kolmanteen valtakuntaan kritiikittömästi suhtautunutta Irvingiä on toistuvasti syytetty historian vääristelystä holokaustin suhteen. Häntä syytettiin historian manipuloimisesta ideologisiin tarkoituksiin sekä antisemitismistä ja rasismista, minkä johdosta Irving haastoi häntä syyttäneet tahot oikeuteen. Irving hävisi oikeusjutun, mutta sai tapauksellaan runsaasti julkisuutta. Tällä tavoin Rautkallio rinnastaa

Sanan kansainvälisesti tunnettuun ”huijariin”, joka manipuloi historiaa omiin väitettyihin ideologisiin tarkoituksiinsa. *Luovutetuissa* Suomeen ”tuotu” holokausti olisi tämän argumentin mukaan vastaava asia kuin holokaustin kieltäminen. Tällä tavoin Sanan koko uskottavuus luovutusten tutkijana pyritään asettamaan kyseenalaiseen valoon.

Simon Wiesenthal -keskuksen reaktion Rautkallio väittää johtuneen siitä, että keskuksen globaalissa toimintakentässä kohteet ovat vähenemässä. Näin ollen keskuksen tutkintapyyntö jätettiin nimenomaan kansainvälistä mediaa varten, jonka haluttiin huomaavan Suomen ”juutalaiskysymys”. Nyt julkinen huomio onkin Sanan perusteettomilla väitteillä kiinnitetty neuvostoliittolaisiin sotavankeihin ja luotu Suomeen keinotekoisesti juutalaiskysymys. Rautkallion mukaan tähän asti sotavankien vaihtoa saksalaisten kanssa ei ole nähty historiantutkimuksessa ongelmallisena, eikä valvontakomissiokaan osoittanut huomiota asiaan. Oikeudenkäynti asiasta liittäisi mukaan Suomen sodanajan armeijan kaikki portaat marsalkka Mannerheimia kohtaan; tämän takia Sana on liittänyt kirjaansa valokopion Mannerheimin kirjeestä Lapin maaherralle sotavankiasioihin liittyen tavoitteenaan leimata Mannerheimia kyseenalaisin keinoin. (Rautkallio 2004a.) Edelleen korostuu historiankirjoituksen ja historiantutkimuksen ero: koska *tutkimus* ei ole nähnyt asiaa ongelmallisena, niin se ei sitä ole.

Rautkallio puuttuu myös Elina Sanan *Luovutetuissa* käyttämään tapaan rakentaa argumenttinsa. Hänen mukaansa Sana ensin vihjailee ja ohjaa lukijansa uskomaan väitteet esimerkiksi Mannerheimin osuudesta luovutuksiin sekä siihen, että juutalaiset sotavangit luovutettiin heidän juutalaisuutensa vuoksi, mutta ei kuitenkaan mitenkään perustele väitteitään. Samanlaista vihjailua Sana harrastaa myös sen suhteen, miten hän väittää juutalaisia kootun yhteen saksalaisille luovuttamisen helpottamiseksi. Rautkallio toteaaakin, että Sana on yhdistellyt kommunistisuuden ja juutalaisuuden, jolloin hän ei pysty erottamaan, luovutettiinko ihmisiä juutalaisuuden vai kommunistisuuden takia. Rautkallio nostaa esille, että Sana ei kerro siitä mitään, että luovutetut poliittiset sotavangit olivat yleensä poliittisia komissaareja, NKVD:n tai puna-armeijan tiedustelun edustajia (Rautkallio 2004a).

Kollektiivinen syyllistäminen Daniel Goldhagenin *Hitler's Willing Executioners* -teoksen tapaan ei Rautkallion mukaan toimi Suomessa, vaikka hänen mukaansa Elina Sana

opastaakin johdannossaan lukijaansa hyväksymään Suomen kollektiivisen syyllisyyden holokaustiin Saksan tapaan. Rautkallion mukaan hyväksyttävää ei ole myöskään Sanan tapa kohdella Toivo Horellia ja Arno Anthonia ”innokkaina myötäjuoksijoina, jotka jälkeinpäin halusivat kieltää juutalaisvainoihin osallistumisensa”.

Suomen Sotilas -lehti (2003) totesi *Luovutettujen* olevan tärkeä, mutta erittäin subjektiivinen avaus keskustelulle. Artikkelissa Sanan todetaan olevan taitava kirjoittaja, mutta myös poliittisesti sekä ”räikeän puolueellisesti” kirjoittava tutkija. Suomen Sotilaan mukaan Elina Sana sitoo tapahtumat oudolla tavalla vuoteen 1918 ja ”sukeltaa omaksi kokemansa osapuolen juoksuhautaan”, jonka suojista hän ryhtyy suppea-alaisesti syyttelemään vastustajiaan. Tällä tavoin Sana ohittaa mahdollisuudet vaihtoehtoihin tulkintoihin sekä näkemyksiin. Sanan tyylin vaarana todetaan olevan, että tällainen ”holokaustiproosa” saattaa ruokkia vaarallista ja vastenmielistä subjektiivisen kirjoittelun lajia, niin kutsuttua revisionistihistoriaa. Lopuksi Suomen Sotilaan artikkelissa todetaan Sanan peräänkuuluttavan yksinkertaistavaa ja hedelmätöntä jakoa hyviin vasemmistolaisiin sekä pahuutta edustaviin valkoisen puolen fasisteihin. Samassa numerossa todettiin, että Suomen historiankirjoitus tarvitsee objektiivisen ja länsimaisen tutkimustradition kriteerit täyttävän tutkimuksen luovutetuista, vangituista ja sorretuista.

Myös Sanan käyttämä käsite virallinen historiankirjoitus nosti esiin kriittisiä puheenvuoroja. Martti Turtola (Kouvolan Sanomat 24.11.2003) toteaa olleensa alalla jo yli 30 vuotta, muttei vielä tiedä, mikä on Suomen virallinen historiankirjoitus. Turtola pohtii epäillen, onko se juutalaiskysymyksen kohdalla yhtä kuin Hannu Rautkallio tai Taimi Torvinen vai olisiko se Mauno Jokipii tai Tuomo Polvinen maailmansodan historian suhteen vai määrittääkö virallisen linjan hallitus tai presidentti. Kun historiantutkija tavoittelee tutkimuksellaan totuutta, vaikei lopullista totuutta olekaan olemassa, etsii Sana Turtolan mukaan nimenomaan syyllistä valikoimalla lähteensä kuin valintamyymälässä valiten soppatarpeensa katsomatta lainkaan tuoteselosteeseen. Turtola kommentoi myös Sanan väitettä, ettei suurin osa suomalaisista olisi hyväksynyt sotavankien luovutuksia: pienen kansakunnan kamppaillessa olemassaolostaan ei suomalaisilta olisi todennäköisesti riittänyt kovinkaan lämpimiä ajatuksia ”ryssän” politrukeille.

Lausunnossa siis oletetaan, että kommunismin vastaisen taistelun varjolla asia olisi tuolloin hyväksytty. ”Kansakunnan” selviytymisen tähden sotavankien luovuttaminen lähes varmaan kuolemaan olisi tämän mukaan perusteltua. Täten konstruktio nimeltä kansakunta asetetaan yksittäisen ihmishengen yläpuolelle: puhuja olettaa, että kansakunnan olemassaolo olisi ollut suomalaisille tärkeämpi asia kuin juutalaisen tai kommunistin henki.

Poliittisen historian dosentti Martti Häikiö (YoL 17/2003) dedramatisoi ajatusta, että luovutuksista olisi tietoisesti vaiettu, historiassa on runsaasti tutkimatonta. Häikiö ei myöskään näe luovutuksia erityisenä kansallisenä kipupisteenä, vaan yhtenä Suomen historian selvittämättömistä traumaattisista tapahtumista. Tällainen on hänen mukaansa se, että edelleen vaietaan täydellisesti siitä, että sisällissodassa todellisuudessa oli kyse sosialistisesta vallankaappausyrityksestä. Häikiö muistuttaa myös niin sanotusta Zavidovo-vuodosta, jossa mukana oli myös *Ydin*-lehden päätoimittaja Elina Sana. Kalevi Sorsa on sanonut kirjassaan, että vuotaja tai tämän lähipiiriin kuulunut henkilö olisi vaatinut Sanalta, että vuotoa käsitellyt artikkeli julkaistaan lehdessä. Häikiön mielestä Sanan on noustava pois erään kansallisen kipupisteen päältä, jos hän aikoo esiintyä moraalisenä esikuvana. Hän arvelee, että Sana suojelee jotain edelleen elossa olevaa henkilöä, mahdollisesti Mauno Koivistoa tai Paavo Lipposta.

Luovutettujen valinta Tieto-Finlandia-palkinnon saajaksi herätti myös kritiikkiä (ks. esim. Aamulehti 17.1.2004). Lähinnä mielipidekirjoituksissa esiintynyt viesti oli selvä: Hannu Taanila oli vasemmistolaisen taustansa takia jäävi valitsemaan Elina Sanaa palkinnonsaajaksi. Myös sitä ihmeteltiin, miten vaatimukset objektiivisuudesta ja lähdekritiikistä häviävät, kun vasemmistolaisen maailmankuvan omaava ihminen kirjoittaa niin sanottuja totuuksia. Taanilaa jakamassa palkintoa Sanalle myös verrattiin tilanteeseen, jossa itävaltalainen äärioikeistojohtaja Jörg Haider myöntäisi palkinnon David Irvingille.

Hannu Taanila julkaisi vastineen kritiikille (AL 24.1.2004). Hän tiedusteli, missä on se paikka tai instanssi, jossa vaatimukset objektiivisuudesta tai lähdekriittisyydestä katoavat, tämän lisäksi Taanila kysyi kritisoijiltaan, onko tällöin oikeistolaisen maailmankuvan omaavan henkilön kirjoitukset totuuksia, eikä ainoastaan niin sanottuja totuuksia. Taanila myös ihmettelee, ovatko niin sanotut oikeistolaiset kirjoittajat puolestaan automaattisesti vapaita ennakkoluuloistaan.

Kokoomuksen äänenkannattajassa *Nykypäivässä* (6.2.2004) katsottiin, että Tieto-Finlandia-palkinnon perusteita tulisi miettiä kokonaan uudelleen, koska Elina Sanan ”poliittinen pamfletti” ohitti todellisia tietokirjoja. Artikkelissa kritisoidaan myös Sanan tapaa esittää sisällissodan aikana punaisten puolella taistelleista, toisen maailmansodan aikana turvasäilöön otettuja ”vieraan vallan käytyreitä” sankareina. *Nykypäivän* mukaan näyttää unohtuneen, että Suomi oli sodassa Neuvostoliiton kanssa. Myös Hannu Taanilan *Luovutettujen* ympärillä käydyin kritiikin ja debatin nimeäminen ”älämölöksi” nostettiin esiin. Taanilan etukäteen puheenvuoroihin lyömä leima tuomitsee ne automaattisesti, ja tämä onkin lehden mukaan luovutuskeskustelulle luonteenomaista. Heikki Ylikankaan ehdotuksesta todetaan, että se oli vähintä, mitä hän voi tehdä, vaikka ”Sanan takana oleva mafia” ei täysin tahtoaan saanutkaan läpi.

Luovutettujen aiheuttaman keskustelun jälkimainingeissa ilmestyi myös Hannu Rautkallion (2004b) teos *Holokaustilta pelastetut*. Kirjassa Rautkallio esittää oman tulkintansa juutalaisten luovuttamisesta sekä siihen johtaneista tapahtumista, joiden keskiössä on Suomeen Belgian kautta tullut valtiollisen poliisin kanssa runsaasti tekemisissä ollut juutalainen lääkäri Walter Cohen. Otsikkonsa mukaisesti teoksen teema on, että huolimatta Suomen ja Saksan yhteistyöstä suurin osa Suomessa olleista ulkomaalaisistakin juutalaisista pelastui holokaustilta, koska Suomi luovutti vankejaan nimenomaan poliittisin perustein, ei rotupoliittisin perustein (emt. 308-310, 430-434). Rautkallio on jopa koonnut 365 nimen listan pelastuneista juutalaisista. Rautkallio (emt. 330-332) pyrkii myös kumoamaan väitteet, että valtiollinen poliisi olisi koonnut erillisen listan Gestapolle luovutettavista juutalaisista. Hän niinikään kritisoi sodan jälkeisen niin sanotun punaisen Valpon toimintaa puolueellisuudesta (emt. 400-401). Erityisesti Rautkallio pyrkii puolustamaan Arno Anthonin kunniaa, josta hänen mielestään luovutuskohtaus on tehty sijaiskärsijä.

Hannu Rautkallio (ks. esim. 2004a) näyttäisi tulkinneen Sanan *Luovutetut*-teoksen historialla politikoimisena väittäessään, että Sanan teos on tarkoitushakuinen ja asenteellinen mielipidekirja, jonka tavoitteena on luoda mielikuvia Suomen osallistumisesta holokaustiin. Vastaavanlaista politikointia on luonnollisesti myös Rautkallion (2004b) oma tulkinta tapahtumista, jonka hän esitti teoksessa *Holokaustilta*

pelastetut. On kuitenkin huomioitava, että pyrkimys depolitisoida *polity* eli sulkea tulkintahorisontti esimerkiksi omalla ”oikealla” tulkinnalla on myös politikointia.

Holokaustilta pelastetut on mielenkiintoinen historiapoliittinen siirto. Se on suoraa jatkoa hänen julkisuudessa antamiinsa lausuntoihin, että luovutuksista käytävässä keskustelussa holokaustia on yritetty väkisin tuoda Suomeen, vaikka suomalaisten syyllistämiseen ei ole mitään aihetta. Rautkallio on myös julkisuudessa korostanut poliittisuutta, ei juutalaisuutta, luovutusperusteena. *Holokaustilta pelastetut* on luettavissa suoraksi vastavedoksi Elina Sanan *Luovutetuille*, jonka eniten kohua aiheuttaneet väitteet Rautkallio pyrkii kumoamaan omilla, pääasiassa syytettyjen omiin lausuntoihin perustuvilla tulkinnoillaan. Rautkallio ei esimerkiksi pohdi sellaisen mahdollisuuden seurauksia, että sopimus juutalaisten luovuttamisesta onkin ollut olemassa, mutta tuhottu jatkosodan loppuvaiheessa. Jos Suomen puhtaan luovutuspolitiikan oletetaan olevan niin sanottu virallinen *historiapolicy*, niin Rautkallio ryhtyi puolustamaan myös sitä.

Erilaisilla tulkinnoilla politikointi jatkui syksyllä 2005, kun Heikki Ylikankaan näytelmä *Ne kahdeksan valittua* tuli ensi-iltaan. Ylikangas esitti näytelmässään tulkinnan, että viljan saaminen oli tärkein syy, miksi Suomesta luovutettiin Gestapolle kahdeksan juutalaista marraskuussa 1942. Ylikangas kirjoitti myös, ettei sattuma kelpaa syyksi juutalaisten luovuttamiselle. Viljapulan takia jouduttiin tekemään jonkinasteinen taipuminen juutalaiskysymyksessä saksalaisille. Ylikankaan mukaan sattuma ei kelpaa syyksi senkään takia, että luovutus yritettiin viedä läpi ensin salassa ja myöhemmin se toteutettiin julkisuudessa esiintyneestä vastustuksesta huolimatta. (Ylikangas 2005: 428-431.)

Hannu Rautkallio (2005: 560-561) esitti pian oman, poikkeavan tulkintansa kahdeksan juutalaisen luovuttamisesta. Hän kyseenalaistaa Ylikankaan tulkintojensa pohjana käyttämät lähteet, esimerkiksi Felix Kerstenin muistelmat. Rautkallio toteaa myös, ettei Ylikangas ole tehnyt aiheesta lainkaan omaa tutkimusta. Rautkallio esittää omiin tutkimuksiinsa (ks. esim. Rautkallio 2004b) perustuen tulkinnan, että kahdeksan juutalaisen luovuttamisen taustalla on Arno Anthonin kärsimä henkilökohtainen arvovaltatappio juutalaiselle lääkärielle Walter Cohenille. Cohen oli aiheuttanut ongelmia valtiolliselle poliisille, ja hänet päätettiin luovuttaa saksalaisille. Hän jäi kuitenkin luovuttamatta. Tätä arvovaltatappiota Anthoni sitten pyrki paikkamaan. Rautkallion mukaan juutalaisista ei

kuitenkaan tehty luetteloita, vaan valinnat tehtiin satunnaisesti. Hannu Rautkallio kritisoi Ylikangasta myös siitä, että hänen näytelmänsä ohjaa ihmisiä harhaan, koska se ei pohjautu historiallisesti vahvistettuihin lähteisiin, vaikka Ylikangas professorin arvovallalla tekeekin uskottavan tuntuisia tulkintoja.

Ylikankaan tulkinta kahdeksan poliisilinjaa pitkin luovutetun juutalaisen pakolaisen luovutustapahtuman taustoista perustuu laajempaan poliittiseen tilanteeseen, kun Rautkallion selitys pohjautuu henkilökohtaisiin valtasuhteisiin ja Anthonin arvovaltappioon. Virkamiehen loukatusta kunniasta luovutetut juutalaiset joutuivat sitten maksamaan hengellään. Ylikankaan ja Rautkallion menneisyyspolitiikoinnissa oli kyseessä verdiktiivi, jolla Ylikangas julisti tietyn tulkinnan oikeaksi vaihtoehdoksi. Rautkallio puolestaan käytti eksersitiivisiä väittäessään, että tällainen tulkinta ei ole hyväksyttävä. Verdiktiiviä Rautkallio käytti tuomitessaan Ylikankaan näytelmän harhaanjohtavaksi.

Luovutettujen tuomitsemiseen käytetty verdiktiivi perustui retoriikkaan, jolla siitä rakennettiin kuva valheellisena ”holokaustiproosana”. Retoriikkaan kuuluivat Sanan ja *Luovutettujen* nimeämiseen eksersitiiveillä ”poliittiseksi, räikeän puolueelliseksi, poliittiseksi pamfletiksi, subjektiiviseksi, vasemmistolaiseksi, tarkoitushakuiseksi, asenteelliseksi, faktan ja fiktion sekamelskaksi, manipulatiiviseksi, vääristeleväksi ja harhauttavaksi”. Tuomitseminen verdiktiivinä tarkoittaa myös, että puheaktin suorittaja ei itse harrasta kyseistä, tuomittavaa toimintaa. Tällaisten verdiktiivien käyttö siis implikoi, että puhujan omat tutkimukset ja kirjoitukset aiheeseen liittyen eivät ole manipulointia tai politikointia. Eksersitiiveillä puolestaan ilmaistiin eksplisiittisesti ja implisiittisesti, että tällainen spekulointi jatkosodan ongelmallisilta näyttäytyvistä puolista sekä erilaisista mahdollisuuksista ei ole sallittua. Eksersitiivinen performatiivi oli kyseessä myös siinä, kun annettiin ymmärtää, että ei-akateemisen tutkijan ei ole sallittua ryhtyä spekulointiin tällaisilla aiheilla.

Tietojen uutuuden kiistävää ja *Luovutettuja* tarkoitushakuisuudesta syyttävää retoriikkaa käyttivät nimenomaan tutkijat, joiden omat tulokset Elina Sana oli teoksessaan sivuuttanut tai jättänyt heidän mielestään liian vähälle huomiolle. Pelimetaforisesti tutkijat nostivat itsensä tuomareiksi, joilla on oikeus määritellä hyväksyttävä ja ”oikea” pelitapa. Performatiivina kyseessä oli verdiktiivi, jolla *Luovutetut* julistettiin asenteelliseksi ja

manipulatiiviseksi teokseksi. Verdiiktiivin illokutiivisena voimana puolestaan oletettiin olevan toimijan virallinen asema. Tämä näkyi analysoidussa materiaalissa omien tulosten ja tutkimuskokemusten sekä omien, Sanan tuloksista poikkeavien johtopäätösten alleviivaamisena. Tämän jälkeen eksersitiiveillä tuloksia vähäteltiin ja parjattiin.

6.3 Menneisyyspolitiikan kritiikki menneisyyspolitiikkana

On kuitenkin otettava huomioon, että myös edellä mainitun kaltainen menneisyyspolitiikan kritiikki eli ”historialla manipuloimisesta” syyttäminen on itsessään politikointia. Kaikkeen historiantutkimukseen ja -tulkintaan sisältyy poliittinen ulottuvuus, koska menneisyystulkintoilla on aina merkitystä nykyisyydessä toimimista koskevia arvioita tehtäessä. Niillä on myös merkitystä sen suhteen, mikä ymmärretään toivottavaksi tai viisaaksi (vrt. eksersitiiviset puheaktit). Toisin sanoen pyrkimys arvostella historiantulkintaa politikoinnista on jo sinänsä poliittinen siirto.

Kaikki tieto kulttuurisesta todellisuudesta on tietoa jostain tietystä näkökulmasta. Perspektiivejä puolestaan on olemassa ääretön määrä, joista tutkija valitsee omansa. Ihminen on siinä mielessä kulttuurisen kontekstinsa tuote, että vallitseva kulttuuri vaikuttaa niihin lähtökohtiin, joista hän ryhtyy tarkastelemaan ilmiötä. Kulttuuri tarjoaa ne resurssit, joilla tutkija operoi. Näiden lähtökohtien kieltäminen voi johtaa kaaokseen ilman, että tutkimuskohteesta voidaan sanoa mitään merkityksellistä. (Weber 2004a: 381, 383.)

Ylipäätään ihmisten toimintaa tutkittaessa on huomioitava, että ei ole olemassa absoluuttisesti objektiivista kulttuurisen ja yhteiskunnallisen elämän analyysia, joka olisi täysin riippumaton havaitsijan perspektiivistä. Tuon näkökulman perusteella (eksplisiittisesti tai implisiittisesti, tietoisesti tai tiedostamatta) ilmiö valitaan tutkimuksen kohteeksi. Näin ollen yhteiskuntaa ja kulttuuria koskeva tieto perustuu subjektiivisiin lähtökohtiin, koska tutkittavan ilmiön merkityksellisyys on aina subjektiivista. (Weber 2004a: 374, 382.) Jokainen tutkimukseen käytetty perspektiivi on siis sidottu omaan aikaansa ja paikkaansa, eikä ikuisesti pätevää ja universaalialla näkökulmaa ole olemassa. Tutkimuksen kehittämisessä on täten kyse eräänlaisesta perspektiivien kamppailusta.

Objektiivisuudesta tulee Weberin tulkinnan mukaan ”reilua” ja ”rehtiä” kilpailua erilaisten perspektiivien kesken: tutkimusobjektista esitetään toisistaan poikkeavia tulkintoja, joita pyritään perustelemaan mahdollisimman hyvin. Historiankirjoituksen kannalta kyse on siitä, että menneisydentulkinta on jo lähtökohtaisesti poliittista, koska se sisältää aina valintoja. Tällä tavoin historiankirjoitus on aina poliittinen toimenpide, eikä sitä tulisi yrittää kiistää tai piilottaa. Kyse on siis siitä, miten valittu näkökulma perustellaan eikä siitä, onko tuo näkökulma subjektiivinen. Näin ollen tulkintaa ja faktoja ei välttämättä voida erottaa, vaan kaikki tieto sisältää jo lähtökohtaisesti perspektiivin.

Historiankirjoitusta tarkasteltaessa on siis otettava huomioon, että jokainen tulkinta menneisyydestä on jo lähtökohtaisesti subjektiivinen: asiat tai ilmiöt *per se* eivät kerro mitään, vaan ne vaativat tulkitsevan subjektin. Tutkija ei paljasta menneisyydessä piilossa odottavia merkityksiä, vaan hän luo niitä oman konstruktionsa kautta. Lähteet eivät sano yhtään mitään ennen kuin ne laitetaan puhumaan, eivätkä tapahtumat liity itsestään toisiinsa tietyllä tavalla, vaan tutkija aktiivisen tulkintaprosessin avulla osoittaa syy- ja seuraussuhteita tai niiden katkoksia. Historiaa tutkiva konstruoi menneisyyden lukemattomista, kaoottisista tapahtumista koherentin tarinan (vrt. White 1973), ja hahmottamisen tapa riippuu luonnollisesti perspektiivistä.

On syytä vielä nostaa erikseen esille, että 1970-luvun niin sanotun lingvistisen käänteen myötä on pohdittu enemmän kuin aikaisemmin sitä, miten myös historiantutkijan ja -kirjoittajan työ on kielellinen prosessi alusta loppuun. Kieli ei ole neutraali instrumentti, vaan myös se itsessään on ladattu kulttuurisilla merkityksillä. Hyvä esimerkki kielen ja vallan suhteesta historiantutkimuksessa on jonkin ajanjakson tai teorian nimeäminen. Viatonta ja neutraalia nimeä ei ole olemassakaan, koska nimeämisen mukana tulee aina menneisyyskuvaa ohjaavia tai ohjaamaan pyrkiviä merkityksiä ja arvolatauksia. Ajanjakson nimi on ensimmäinen askel tapahtumista koottuun tulkintaan, kuten ovat esimerkiksi Suomen sisällissodasta käytetyt nimitykset kansalais-, vapaus-, luokkasota tai kapina.

Tässä suhteessa ollaan tultu suhteellisen etäälle esimerkiksi Pentti Renvallin (1983: 49) teeseistä, että tieteellis-objektiivisen historiantutkimuksen tavoitteena on saavuttaa historiallinen totuus, eli tieto, jota voidaan pitää todellisuudessa paikkansapitävänä. Renvallin tunnustaa erilaisten perspektiivien merkityksen, mutta hän pitää silti kiinni

epistemologisesta oletuksesta, että on mahdollista saavuttaa yksiselitteinen totuus. Näin ollen historiantutkimuksen arviointiin kuuluu tämän oletuksen mukaan myös se, pystyykö tutkimus pääsemään totuuteen. Renvallin mukaan aikakausia konstruoitaessa historiantutkimuksen keinoin mukaan on otettava aikakauden luonteenomaiset piirteet ja ominaisuudet, jotta kuvasta tulisi yhtenäinen ja totuudenmukainen (Renvall 1983: 252-262). Historiapoliittinen näkökulma taas on kiinnostunut, kenen ehdoilla ja miten tällainen yhtenäinen kuva pyritään luomaan.

Myös Hannah Arendt (1968: 238-239) problematisoi faktojen ja tulkinnan suhdetta. Hän kysyy, onko mielipiteistä ja tulkinnoista riippumattomia faktoja ylipäätään olemassa. Historioitsijat sekä historianfilosofit ovat kautta aikojen osoittaneet tulkinnoista vapaiden faktojen muodostamisen vaikeudet, koska ”tosiasiat” täytyy ensin valita kaoottisesta tapahtumien virrasta, eikä valintaperusteet missään nimessä ole faktatietoa. Näiden valintojen perusteella muodostuu se tarina, joka on aina jostain perspektiivistä, jolla ei välttämättä ole mitään tekemistä tapahtumien kanssa.

Tällaiset hankaluudet historiatieteissä eivät kuitenkaan ole argumentti faktatiedon olemassaoloa vastaan, eikä niiden perusteella voi hämärtää faktojen, mielipiteiden ja tulkintojen rajoja. Ne eivät myöskään oikeuta historiaa tutkivaa manipuloimaan faktoja mielensä mukaan. On selvää, että jokaisella sukupolvella on oikeus kirjoittaa historiansa, mutta sillä on ainoastaan oikeus järjestää faktatietoa perspektiivinsä mukaan, ei muokata itse tutkittavaa tietoa. Esimerkkinä Arendt (emt. 239) mainitsee Georges Clemenceaun, jolta kysyttiin Weimarin tasavallan syyllisyyttä ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen. Clemenceau vastasi, että hän ei pysty ennustamaan, mitä mieltä tulevaisuuden historioitsijat ovat Weimarin tasavaltaa koskevasta kiistanalaisesta asiasta, mutta Clemenceaun mukaan varmaan on, että he eivät väitä Belgian hyökänneen Saksaan.

Arendt painottaa myös kriittisen etäisyyden merkitystä (emt. 259-260). 2000-luvulla tuskin voidaan realistisesti ajatella, että olisi mahdollista ottaa esimerkiksi puolueettoman historiantutkijan tai reportterin positiota, mutta kriittisen etäisyyden merkitys sen sijaan on hyväksyttävä (ks. Parvikko 2006: 28-30). Itse asiassa voidaan väittää, että nykyaikana Arendtin vaatimus kriittisestä etäisyydestä on ajankohtaisempi kuin koskaan. Esimerkiksi historiankirjoituksessa nostetaan esiin jatkuvasti uusia toisistaan poikkeavia näkökulmia ja

kohteita. Kriittinen tarkastelu on erittäin tärkeää, koska tulkinnan menneisyydestä tekee aina nimenomaan *subjekti*, joka ei koskaan täysin voi irtautua omista lähtökohdistaan persoonattoman objektiivisuuden taakse. Tässä mielessä myös Max Weberin käsitys objektiivisuudesta perspektiivien kamppailuna on tärkeä. On tarpeen tarkastella kriittisesti myös sitä, mikä on relevanttia tai legitiimiä tutkimusta. Historiankirjoituksen skaalan laajentuminen ei automaattisesti tarkoita sitä, että mikä tahansa tutkimus on oleellista, vaan se pitää pystyä perustelevaan.

Periaatteessa juuri tällaisesta Arendtin kuvaamasta faktan ja tulkinnan välisestä rajanvedosta on kyse juutalaisten luovutuksia koskevassa keskustelussakin. Esimerkiksi Hannu Rautkallion (1985) teoksessa *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto* sekä Elina Sanan (2004a) *S/S Höhenhorn – Kuoleman laiva* -kirjassa on käytetty hyvin paljon samoja lähteitä, mutta päädytty hyvin erilaisiin tulkintoihin. Tästä samojen lähteiden käytöstä Sana mainitsikin eräässä lausunnossaan. Esimerkiksi valtiollisen poliisin sodanaikaisen päällikön, Arno Anthonin, sekä juutalaisen lääkärin, Walter Cohenin, toiminnasta Sana ja Rautkallio tekevät toisistaan poikkeavia tulkintoja, vaikka niin sanotuista faktoista he ovatkin samaa mieltä. (Ks. tästä enemmän Rautkallio emt. 102-132 ja Sana emt. 227-261). Sanan ja Rautkallion välillä on myös mielenkiintoisia painotuseroja sodan jälkeisen Valpon ”punaisuuden” merkityksestä.

Menneisyyspolitiikkaa ei ole pelkästään ”asiaankuulumattomien” tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien sotkeminen historiankirjoitukseen, vaan myös tällaisten näkökohtien historiankirjoitukseen liittämisen kritisoiminen. Näin ollen historialla politikoinnista tai manipuloinnista syyttäminen on jo itsessään politikointia. Itse asiassa menneisyydellä politikointia on näin ollen kaikki historian käyttö, jota ohjaa jonkinlainen intressi tai tavoite pyrkiä vaikuttamaan, ja jos hyväksytään lähtökohdaksi puheaktiteoriankin taustalla vaikuttava ajatus ihmisen toiminnan intentionaalisuudesta, niin historiankirjoitus ja -tutkimus on aina poliittista. Menneisyyspolitiikkaan liittyy toisaalta olennaisesti myös se, miten historian käytön poliittisuus pystytään lukemaan esiin, koska historiantulkinta sinänsä on aina poliittista toimintaa.

Historiankirjoitus on aina myös kielellistä toimintaa. Kielen käyttäminen sisältää aina poliittisen aspektin, koska esimerkiksi puhujan valitsemilla metaforilla luodaan

todellisuutta¹¹. Ajopuumetafora ja koskivenemetafora ovat menneisyydellä politikojien luomia konstruktioita, jotka muokkaavat todellisuutta. Ne ovat ihmisten luomia perspektiivejä tapahtumiin. Ajopuumetafora hukuttaa yksilön tilannekohtaiset vaikutusmahdollisuudet, tai ainakin niiden hyväksymisen jälkikäteen, kuten esimerkiksi sotasyllisiksi määriteltyjen tapauksessa oli kyse. Kyseessä on eräänlainen anti-poliittinen metafora, joka ei ota huomioon inhimillisiä toimintamahdollisuuksia.

Luovutusdebatin perusteella tällaisten metaforien vaikutus näkyy edelleen. Menneisyyspoliittiseen puheeseen jatkosotaan liittyen näyttäisi yhä sisältyvän determinististä ajattelua, joka ei hyväksy mahdollisuuksien pohtimista sen suhteen, että menneisyyden toimijoiden osoitettaisiin tehneen valintoja. Tällä tavoin jatkosodan aikaisista toimijoista luodaan kuva sankareina, jotka onnistuivat ohjaamaan Suomen kuiville toivottomaksi julistetussa tilanteessa. Tämä näkyi luovutuskeskustelussa myös siten, että tavanomaisesta poikkeavia perspektiivejä syytettiin tarkoitushakuisiksi manipuloinniksi. Luovutusdebatin perusteella voidaan myös väittää, että erilaisten perspektiivien ja tulkintojen olemassaoloa ei hyväksytä suomalaisessa menneisyyspolitiikassa. Sekä uutuusargumentin että manipulointiargumentin taustalla oli havaittavissa oletamus, että menneisyystulkintoista on löydettävissä yksi ”oikea” näkökulma. Poikkeavat perspektiivit puolestaan tuomittiin tavalla tai toisella vääristyneiksi.

---

¹¹ Nojaan tässä George Lakoffin ja Mark Johnsonin (2003: 156, 158) käsityksiin metaforista todellisuuden konstruoijina: ”Metaphors may create realities for us, especially social realities. A metaphor may thus be a guide for future action. Such actions will, of course, fit the metaphor. This will, in turn, reinforce the power of the metaphor to make experience coherent. In this sense metaphors can be self-fulfilling prophecies [...] In most cases, what is at issue is the truth or falsity of a metaphor but the perceptions and inferences that follow from it and the actions that are sanctioned by it. In all aspects of life, not just in politics or war, we define our reality in terms of metaphors and then proceed to act on the basis of the metaphors.”

7 SUOMALAINEN IDENTITEETTI JA MENNEISYYSPOLITIikka

Politikointi-ulottuvuuden retoristen siirtojen lisäksi luovutuskeskustelusta voidaan lukea esiin laajempia teemoja. Tässä luvussa tarkastelen debatissa esiintynyttä puhetta kansallisesta identiteetistä suhteessa *historiapolicy*-ulottuvuuteen sekä analysoin, mitä *Luovutettujen* saama vastaanotto implikoi suomalaisesta menneisyyspolitiikasta. Luvun lopuksi esitän myös mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

7.1 Historiapolicy: kansallisen identiteetin tähden

Luovutettujen sisältämien tietojen uutuutta korostavan retoriikan taustalta voidaan lukea esiin *historiapolicy* kansallisen identiteetin vaatimisesta sekä vaalimisesta. Puhe kansallisesta identiteetistä on niin näkyvä, että otan sen tässä tarkasteluun omassa alaluvussaan. Esimerkiksi presidentti Halosen puheessaan esittämä tulkinta on, että *Luovutetut* on tärkeä teos nimenomaan siksi, että se asettaa suomalaiset kohtaamaan erään Suomen historian kipupisteistä. Halosen lähtökohtana on, että on olemassa konstruktio nimeltä kansallinen itsetunto tai kansallinen identiteetti, jonka eheyttämisestä kansallisten tragedioiden käsittelemisessä on kyse. Suomalaisia on tästä syystä tärkeä muistuttaa Suomen Gestapolle luovuttamista ihmisistä ja pyrkiä käsittelemään asia avoimen demokraattisesti. Tällaisen *historiapolicyn* puolestapuhujien illokuutio oli näin ollen muistuttaminen ja illokutionaarisen voiman oletettiin perustuvan puhujan asemaan esimerkiksi juuri tasavallan presidenttinä.

Kansakunta on kuviteltu yhteisö. Kansakuntien ”yhteishenki” ja kansallinen identiteetti ovat luotua todellisuutta siinä mielessä, että tällainen kansakunnan rakentaminen on verrattavissa yhteiseen uskoon perustuviin instituutioihin. Jos kansallisen identiteetin oletetaan olevan luotu konstruktio, niin sen ylläpitämisessä myytit, narratiivit ja symbolit ovat tärkeitä. Voidaankin ajatella, että tällaisilla, usein hyvinkin arkisilta tuntuvilla, rituaaleilla yksilö liitetään osaksi kuviteltua suurempaa yhteisöä. Kansallisen identiteetin vaalimiseen liittyy aina myös toiseuden rakentaminen. Yhteisen menneisyyden ja myyttien avulla rakennetaan rajoja ”meidän” ja ”toisten” välille. Kansallinen identiteetti rakennetaan

ja ylläpidetään kertomusten avulla, ja luotujen narratiivien halutaan muodostuvan osaksi kollektiivista psyykeä. Ensimmäisen tasavallan aikana valkoisen Suomen identiteettiä pyrittiin rakentamaan rinnastamalla punaiset ja venäläiset sekä erottautumaan vihollisesta eli Neuvosto-Venäjältä. Olihan hegeliläis-snellmanilaisen ajattelun mukaan kansallishenki tärkein yksilön olemusta ja moraalista tietoisuutta rakentava ja määrittävä tekijä. Tällainen ajattelu henkilöityi C.G.E. Mannerheimin hahmoon, josta tehtiin valkoisen Suomen symboli. Täten ensimmäisen tasavallan aikana luotu kertomus Suomesta perustui venäläisistä erottautumiseen sekä bolshevismiin vastaiseen taisteluun. Luovutuskeskustelussa Sanan tulosten uutuutta ja niiden merkitystä korostavassa politikoinnissa oli havaittavissa sitoumus edellä mainitun kaltaiseen kansalliseen identiteettiin. Ensimmäisen tasavallan aikana suomalaisuutta määritettiin bolshevismin uhan avulla, toisen tasavallan aikana puolestaan kansallista identiteettiä pyrittiin rakentamaan ennen muuta luottamuksellisilla suhteilla Neuvostoliittoon (vrt. ilmaus YYA-Suomi).

Niin Sanan, Ylikankaan ja muiden tutkijoiden kuin myöhemmin esimerkiksi presidentti Halosen kannanotoissa toistui olettaus, että on olemassa kollektiivisen muistin varaan rakentuva kansallinen identiteetti ja omatunto, joiden kannalta on tärkeää selvittää ja kohdata avoimesti ja demokraattisesti menneisyyden traumaattisetkin tapahtumat. Tällainen ajattelu perustuu psykologiseen lähtökohtaan, että käsittelemällä avoimesti vaikea menneisyys elämä, niin yksittäisen ihmisen kuin yhteisönkin, voi jatkua ja traumasta voidaan päästä yli (ks. tästä enemmän esim. LaCapra 2001: 43-85). Puhe kansallisen identiteetin tärkeydestä sisältää esiolettamuksen, että jokaisen suomalaisen on tunnettava itsensä nimenomaan suomalaiseksi; määriteltyyn suomalaisuuteen puolestaan kuuluu menneisyyden asioiden avoin käsittely.

Kansalliseen identiteettiin perustuvaa *historiapolicya* perusteltiin nimenomaan traumojen avoimen käsittelyn tärkeydellä. Julkinen käsittely on tärkeää oletetun kollektiivisen identiteetin yhtenäisyyden takia. Taustalla on olettaus, että yhtenäinen kansallinen identiteetti on kansakunnan olemassaolon edellytys. Tällainen traumaalähtöinen historiankäsitys perustuu näkemykseen, jonka mukaan historia on kasauma traumoja, jotka kansakunnan on prosessoitava tervehtyäkseen tasapainoiseksi demokratiaksi. 1900-luvun totalitaristiset järjestelmät ovat omalta osaltaan vaikuttaneet tällaisen ajattelutavan

kehittymiseen, ja Suomen jatkosotaa tarkastellaankin usein nimenomaan holokaustin varjossa. Analysoidun luovutuskeskustelun perusteella suomalaiseen menneisyyspolitiikkaan kuuluukin niin sanottu kansallinen terapointi, jonka merkitystä perustellaan retoriikalla eheästä kansallisesta identiteetistä. Tähän *historiapolicyyn* sopi hyvin esitetty tulkinta Suomen oletettua suuremmasta osuudesta juutalaisten kansanmurhaan, mitä voitiin käyttää kansallisen identiteetin vaalimisen legitimoimiseen. Historiantutkimuksen kannalta ongelmallista on holokaustin haamu, jonka varjossa tapahtumien syy- ja seuraussuhteiden sekä toteutuneiden ja toteutumattomien mahdollisuuksien selvittäminen voi osoittautua vaikeaksi.

Luovutusdebatin perusteella 2000-luvun Suomessa kansalliseen identiteettiin nojaavaa *historiapolicya* perustellaan sillä, että demokratian toimimisen kannalta kollektiivisen identiteetin on oltava yhtenäinen ja ehjä, eikä kansakunta voi tulla toimeen ilman identiteettiään. Näin ollen menneisyystulkintoilla politikoimiseen yhdistyi tulevaisuusaspekti: vaikea menneisyys on käsiteltävä nykyhetkessä tulevaisuuden takia. Retoriikan taustalla on myös oletettu sopimus, että yleisö hyväksyy kansallisen identiteetin tärkeyden ja sitoutuu konstruoituun kollektiiviin nimeltä Suomi. Kansallisen yhtenäisyyden merkityksen korostaminen voidaankin nähdä hallinnan välineenä. Kansallisen identiteetin vaalija tekee omilla toimillaan samalla implisiittisen ilmoituksen, että nimenomaan hän on sopivin henkilö rakentamaan kansallista yhtenäisyyttä.

Kansallisen identiteetin avulla on mahdollista pyrkiä legitimoimaan vaihtoehtoja sekä luoda kuva suomalaisuudesta, ja toisaalta kollektiivisen käsitteen avulla ihmisiä on myös helpompi yrittää hallita. Yhtä oikeutettua on myös kansallisen identiteetin käsitteen sekä sen tarpeellisuuden politisoiminen. Teema toistui tavalla tai toisella useassa tietojen uutuutta ja tärkeyttä korostavassa artikkelissa ja lausunnossa: Suomen on kansallisen identiteettinsä yhtenäisyyden takia käsiteltävä juutalaisten ja muiden sotavankien luovuttaminen. Jotta Suomi voisi suuntautua tulevaisuuteen, sen on käytävä läpi menneisyyden kipupisteet. *Luovutetut*-teosta käytettiin tällä tavoin myös kansallinen identiteetti -retoriikan legitimoimiseen ja niin sanotun perusnarratiivin suomalaisuudesta esittäminen. Kansallinen identiteetti muuttui tässä puhtoisin Suomen vaalimisesta narratiiviksi demokraattisesta Suomesta, jonka on käsiteltävä traumojaan avoimesti. Suomelle asetettiin siis velvollisuus, jonka täyttäminen johtaa demokratian lujittumiseen.

On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että menneisyyden ja nykyhetken jatkumo on aina ihmisen konstruoima jatkumo, joka sekin on valintojen tulosta.

Presidentti Halosen puheesta voidaan lukea esiin samanlainen *Staatsräson*-ajattelu kuin Kekkonen *Tässä sitä ollaan* -kirjoituksesta. Kekkoselle ”Suomen etu” on kriteeri, joka määrittää ulko- ja sisäpolitiikkaa, kun Haloselle taas luovutukset on selvitettävä ”kansakunnan itsetunnon” takia. *Historiapolicysta* tulee tällä tavoin myös tehtävähakuinen, tulevaisuuteen suuntautunut *policy*, jossa Suomi-figuurille määritetään tehtävä, joka on suoritettava. Määritellyn tehtävän suhteen puolestaan ei ole valinnanvaraa. Tämän *poliicyn* mukaan puhe oletetuista kansakunnan kipupisteistä on kestettävä ja menneisyys selvitettävä ja sovitettava, jotta demokratia voisi toimia.

Yhteinen identiteetti -puhe voidaan nähdä myös eräänä keinona hämärtää yksilönvastuun pohtimista. Kansallisen identiteetin eheyden takia kipeiden asioiden käsittelemisestä ei ole kovin pitkä matka kollektiiviseen syyllisyyteen. Kansallinen identiteetti ja kollektiivinen syyllisyys, joihin kuuluu menneisyyden tapahtumista muistuttaminen ja traumojen käsittely julkisesti niin, että niistä pyritään tekemään jokaisen kansalaisen velvollisuus puolestaan on polku sellaiseen ajatteluun, jonka toisessa päässä on moraalisten ja poliittisten vastuullisten yksilöiden vastuun hämärtyminen. Tällöin saattaa käydä niin, että kollektiivisesti jaetusta vastuusta tulee ei-kenenkään vastuu.

Suomalaisen kansallisen identiteetin vaaliminen sisältää implisiittisen oletuksen, että nimenomaan kansallinen identiteetti on muista kansoista erottumisen väline ja että tällainen toiseuden konstruoiminen on ylipäättään tarpeellista. Halosen, Ylikankaan ja Vanhasen kannanottojen mukaan kertomukseen Suomesta ja suomalaisista kuuluu luovutusten julkinen selvittäminen tutkimuksen keinoin. Kansallisen identiteetin vaalimiseen kuuluu myös positiivisesta julkisuuskuvasta huolehtiminen. Luovutukset on selvitettävä, jotta Suomen ulkopoliittiseen kilpeen ei tule tahroja vaikenemisen takia. Tällainen puhe voidaan tulkita myös demokraattinen Eurooppa -projektin realisoitumaksi: Suomesta on ylläpidetty kuvaa demokratian mallimaana, eikä tähän konstruktion sovi vaikeiksi tulkituista asioista vaikeneminen. Analysoidusta luovutuskeskustelusta kävikin ilmi, että nimenomaan ulkomainen reaktio aiheutti valtiiovallan edustajien toimenpiteet. Holokausti on kansainvälisesti niin herkkä aihe, että kansallisen identiteetin vaalijoilla ei ollut varaa olla

reagoimatta Simon Wiesenthal -keskuksen selvityspyyntöön. Demokraattisen Suomen maine olisi saattanut vahingoittua ulkovaltojen silmissä, eikä salailu sovi kertomukseen demokraattisesta Suomesta. Tällainen ajattelu implikoi paluuta takaisin talvisodan aikana ja jälkeen luotuun myyttiin sankarillisesta Suomesta, joka aina löytää oikeat ratkaisut kilpeään tahraamatta.

7.2 Historiapolity: suomalainen menneisyyspolitiikka

Tutkimuksen perusteella on mahdollista tehdä johtopäätöksiä suomalaisesta menneisyyspolitiikasta ja pyrkiä vastaamaan muun muassa kysymyksiin miten ja miksi tiettyjä asioita ja tapahtumia muistetaan ja toisia unohdetaan, sekä siitä, miten, missä ja miksi muistinpoliittiset teemat nousevat esiin. Ensinnäkin voidaan todeta, että *Luovutetut* aiheutti kohun tiedotusvälineissä nimenomaan luovutettujen lukumäärän ja juutalaiskysymyksen takia. Tällaista Suomen yhdistämistä holokaustiin eivät kaikki hyväksyneet. Juutalaiskysymys oli myös syy, minkä takia *Luovutetut* herätti runsaasti reaktioita ulkomailla.

Muun muassa kansainväliset uutistoimistot AFP sekä Reuters julkaisivat uutisen kirjan ilmestymisestä. Elina Sanan haastattelu esitettiin BBC:n uutislähetyksissä, ja japanilaisen sanomalehden Asahi Shimbunin Lontoon kirjeenvaihtaja kävi tekemässä haastattelun Elina Sanasta. BBC innostui asiasta siinä määrin, että uutisoi Suomen luovuttaneen tuhansia omia kansalaisiaan, mikä ei pitänyt paikkaansa. Tämän lisäksi esimerkiksi Viron Eesti Postmees, ruotsalainen Politiken, norjalainen Dagbladet, saksalainen Der Spiegel ja itävaltalainen Der Standard -lehti sekä yhdysvaltalainen Washington Times -lehti julkaisivat artikkeleita Elina Sanasta ja Suomen luovuttamista ihmisistä.

Juutalaisten luovutuksista virinnyt keskustelu Suomen roolista jatkosodan aikana on hyvä esimerkki siitä, miten kansallinen menneisyys on politikoinnin kohde. Kansallisesti merkittävänä pidetyistä tapahtumista, kuten tässä tapauksessa jatkosota, esitetään jatkuvasti toisistaan eriäviä tulkintoja. Näin ollen on niinkään oletettavaa, että jokaisen sukupolven edustajat kirjoittavat oman historiansa ja tulkintansa menneisyyden tapahtumista. Tulkinnat menneisyydestä heijastavatkin aina – tavalla tai toisella – vallitsevaa poliittista ilmapiiriä ja kulttuuria.

Luovutetut-teoksessa oli kyse kaikista Kosellekin *Umschreiben*-käsitteen ulottuvuuksista. Elina Sana haastatteli lukuisia jatkosodan aikana Suomesta kansallissosialistiseen Saksaan luovutettuja ihmisiä sekä heidän omaisiaan. *Luovutetut* on Sanan omien sanojen mukaan (2003: 11) monivuotisen tutkijaharrastuksen sekä arkistojen tutkimisen tulos. Tällä tavoin hän pystyi esittämään omasta mielestään vaiettua tietoa aiheesta sekä tulkitsemaan vanhaa aineistoa uudelleen. *Luovutetut* on myös tavallaan niin sanottua hävinneiden historiaa, koska Sana julkaisi teoksessaan runsaasti 1930-luvun kommunistivainoissa turvasäilöön otettujen haastatteluita ja kertomuksia. Ottamatta kantaa Sanan tulkintojen paikkansapitävyyteen voidaankin todeta, että *Luovutetut* onnistui nostamaan esille uusia näkökulmia jatkosodan tapahtumiin erityisesti Suomen ja Saksan yhteistyön tiiviyn suhteen. ”Suomen omatuntoa” erityisesti luovutuspolitiikan suhteen pidettiin melko puhtaana, koska niin sanotuksi viralliseksi luovutettujen juutalaisten määräksi vakiintui kahdeksan. Suomen osuus holokaustissa oli siis tämän tiedon perusteella suhteellisen pieni, mutta Sanan lähes 3 000 luovutettua, joiden joukossa oli useita kymmeniä juutalaisia, muutti tätä käsitystä radikaalisti. Tämä siis siitä huolimatta, että Sanan tuloksia tarkennettiin ja kiistettiin useissa tutkimuksissa *Luovutettujen* jälkeen.

Jos *Luovutettuja* sekä sen ympärillä käytyä keskustelua tarkastellaan puhtaasti Elina Sanan julkisuudessa ilmoittaman illokuution kannalta, niin teos osoittautui erittäin menestykselliseksi. Se haastoi onnistuneesti voimassaolevan *historiapolityn* ja synnytti menneisyyspoliittisen keskustelun, johon osallistui toimijoita ”tavallisista” kansalaisista tutkijoihin, toimittajiin ja presidenttiin asti. *Luovutetut* laajensi *historiapolitya*, ja tämän tuloksena oli menneisyydellä politikointia ja *historiapolicy*. *Luovutetut* siis oli onnistunut Suomen luovutuspolitiikan politisointi, vaikka varsinainen substanssi, tässä tapauksessa uudet tiedot, olikin loppujen lopuksi vähäinen. Tutkimuksellisesti Sanan kirja kuitenkin herätti enemmän kysymyksiä kuin antoi vastauksia. Tästä huolimatta se laajensi menneisyyspoliittista odotushorisonttia. Tässä aihealue tarjoaakin monenlaisia mahdollisuuksia jatkotutkimukseen niin arkistomateriaalin kuin muistinpoliittisten teemojenkin suhteen.

Luovutetuissa ja luovutusdebatissa julkisuudessa käytetty retoriikka keskittyi paljolti Suomen väitettyyn osuuteen holokaustiin. Keskustelun taustalla on kuitenkin laajempi

kiista toisaalta jatkosodan ideologisen taustan ja siitä seuranneiden myöhemmin kipeiltä näyttäytyvien ratkaisujen luonteesta (esimerkiksi mihin kaikkeen saksalaissuuntaus ja kommunisminvastaisuus ulottuivat) ja toisaalta siitä, mitä suomalaisessa menneisyyspolitiikassa halutaan unohduttaa ja mistä muistuttaa. Tähän liittyi myös Sanan propagoima ”virallisen historiankirjoituksen” kansallisesti merkittävistä traumoista vaikeneminen: hän olettaa, että niitä ei haluta ottaa mukaan kertomukseen Suomesta ja suomalaisista.

Valtiovaltaa käyttävät tahot reagoivat siten, että hallitus teetti luovutuksista virallisen selvityksen Heikki Ylikankaalla ja myöhemmin päätti perustaa tutkimusprojektin siviili- ja sotavankien luovuttamisen sekä heidän kohtaloidensa selvittämistä varten. Selvityksessään Ylikangas (2004a: 36-41) esitti työssään kolmea tutkimusvaihtoehtoa. Ensimmäisessä tutkittaisiin ainoastaan luovutuksia, joihin laskettaisiin myös niin sanottujen heimosoturien luovutukset. Toinen vaihtoehto laajentaisi tutkimuksen koskemaan sotavankikuolemia Suomessa ja Neuvostoliitossa. Kolmas tutkimusvaihtoehto käsittäisi erillisen, suomalais-venäläisen projektin, jonka tehtävänä olisi selvittää inkeriläisten luovutukset sekä heidän Neuvostoliitossa kokemansa vaiheet. Käynnistettiinkin tutkimushanke valtioneuvoston sekä Suomen akatemian yhteistyöllä, projektin painopiste on luovutukset sekä sotavankikuolemat. Hankkeen *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955* on määrä valmistua vuonna 2008.

Suomen Akatemia (2004) totesi lausunnossaan, että tällainen ”kansallinen suurhanke” on toteutettava normaalin tutkimusrahoituksen ja siihen kuuluvan tutkijoiden ja aihealueiden välisen kilpailun ulkopuolella valtioneuvoston tai eduskunnan myöntämällä rahoituksella. Tuloksena oli näin ollen virallisuontoinen *historiapolicy* siitä, miten sotavankien ja pakolaisten luovuttamisen tutkimisessa tulee edetä. *Historiapolicy* oli Sanan politikoinnin tulos. Jos Sanan tavoitteena oli muistuttaa eräästä unohdetusta jatkosodan puolesta, niin tällaisen *historiapolicy*n myötä hänen aloittamansa muistuttamisen tarpeellisuus vahvistettiin valtiovallan taholta.

Eräs luovutuskeskustelussa näkyvimmin erottuva menneisyyspoliittinen tema oli kysymys, kenellä on valta politikoida historialla. Tämän näkökulman kautta tarkasteltuna historiankirjoituksen ja historiantutkimuksen erot tulivat hyvin esiin. *Luovutettuja*

kritisoineiden puheenvuoroista on luettavissa esiin enemmän tai vähemmän implisiittinen syytös, että Elina Sana on tunkeutunut historian tutkimuksen reviirille, jonne hänen ei pitäisi ei-akateemisena kirjoittajana astua. Akateemiset historian tutkijat pyrkivät jos eivät nyt suoranaisesti vähätteleeseen, niin ainakin kyseenalaistamaan Sanan tulokset ja tulkinnat. Toisaalta he taas muistuttivat omista tutkimuksistaan, joissa he päätyivät erilaisiin tulkintoihin. Kyseessä olikin usein myös taistelu akateemisten tutkijoiden omien töiden uskottavuudesta. Jos *Luovutetut* ei olisi aiheuttanut tällaista tiettyjen tutkijoiden hyökkäystä, niin he olisivat vieneet pohjan omilta tutkimuksiltaan. Näin ollen Suomen ”puhtaan omatunnon” vaalimiseen yhdistyi tutkijoiden omista tuloksista muistuttaminen. Jatkosodan ikävien puolien unohtaminen puolestaan oli mahdollista, koska Sana ei ole akateeminen tutkija. Tähän viittasi myös Hannu Taanila todetessaan valinneensa *Luovutetut* Tieto-Finlandian saajaksi enemmän sen esiin nostamien kipeiden aiheiden kuin kirjan itsensä vuoksi.

Suomen luovutuspolitiikan nykyään kyseenalaisista puolista unohtaneet tahot olivat pääasiassa tutkijoita, joilla oli niin sanotusti oma lehmä ojassa. Oletetun virallisen historian kirjoituksen katsotaan usein syntyvän paljolti akateemisen tutkimuksen avulla, joten Sanan syyte virallisen historiakirjoituksen vaikenemisestä tarkoittaa, että historian tutkijat ovat syystä tai toisesta pyrkineet unohtamaan tämän puolen Suomen luovutuspolitiikasta jatkosodassa. Tällä tavoin tulkittuna *Luovutetut* jatkaa suomalaisen historian tutkimuksen kritiikkiä oletetusta poliittisesta tarkoitushakuisuudesta. Kritiikin aloitti ulkomaisten tutkijoiden ajopuuteorian kyseenalaistaminen 1960-luvulla. Tässä suhteessa *Luovutetut* todennäköisesti koettiin hyökkäykseksi asiaa tutkineiden henkilöiden ammattitaitoa vastaan. Näin ollen tiettyjen akateemisten tutkijoiden suhteellisen voimakas reaktio on ymmärrettävä. Syntyneestä kohusta voidaankin päätellä, historian tutkimus yksistään ei automaattisesti riitä, vaan se tarvitsee rinnalleen ei-akateemisen historian kirjoituksen. Kanonisoitua tulkintaa Suomen luovutuspolitiikasta ei välttämättä olisi samalla tavoin politisoitu ilman akateemisen tutkimuksen ulkopuolelta tullutta henkilöä. Toisaalta taas tutkijoiden ja muiden toimijoiden kiivaat reaktiot implikoivat, että aihe on niin tärkeä, että siihen on syytä reagoida.

Luovutusdebatissa näkyikin tällä tavoin historiakulttuurin eri sektoreiden väliset jännitteet. Akateeminen tutkimus ei välttämättä saavuta niin sanottua suurta yleisöä, jolloin

historiantutkimuksen ja muun historiankirjoituksen väliin muodostuu eräänlainen jännite. Keskustelussa tämä kävi ilmi siten, että tietyt akateemisen yhteisön edustajat kritisoivat *Luovutettuja* ja Sanaa esimerkiksi lähdeviitteiden puuttumisesta ja syyttivät häntä historialla manipuloimisesta, koska hänen teoksensa tiedot ovat olleet jo selvillä. Elina Sanan ja muiden tietojen uutuutta korostaneiden lausunnoista puolestaan oli luettavissa implisiittinen syytös, että akateeminen tutkimus on tarkoituksellisesti unohtanut hankalilta vaikuttavia asioita jatkosotaan liittyen. Tämä puolestaan viittaa siihen, että analysoidussa materiaalissa esiintyneet tutkijat eivät koe itse olevansa menneisyyspoliittisia toimijoita syyttäessään Sanaa politikoinnista.

Kamppailussa vallasta tulkintoihin näkyi myös toimijoiden menneisyyskäsitysten erot. Esimerkiksi Hannu Rautkallion edustama kanta sitoutuu implisiittisesti siihen, historiantutkimus ei spekuloi realisoitumattomilla mahdollisuuksilla. Tästä syystä myöskään holokaustin käsitettä ei ole tarpeen ulottaa Suomeen, koska rotupoliittisista luovutusperusteista ei ole löytynyt selkeitä todisteita. Sana sen sijaan edustaa näkemystä, jossa myös toteutumattomilla mahdollisuuksilla ja todisteiden puuttuessa pitkälle viedyillä johtopäätöksillä voidaan politikoida. Erilaisilla todennäköisyyksillä ja mahdollisuuksilla politikoimisen kieltämiseen tähtäävä retoriikka kertoo, että suomalaisessa menneisyyspolitiikassa on edelleen olemassa ajopuuideologinen ulottuvuus, vaikka varsinainen ajopuuteoria on ainakin tutkimuksen keinoin upotettu.

Hieman kärjistäen voidaan myös todeta, että kun *historiapolitya* politisoidaan johonkin suuntaan suuren yleisön mieliä kiihdyttäen, niin Hannu Rautkallio aloittaa yhden miehen sotansa julkisuudessa esiintynyttä ”totuutta” vastaan. Juutalaisten luovuttamisen lisäksi tällaisia ovat esimerkiksi Urho Kekkosen idänpolitiikka ja kytkenät Neuvostoliittoon sekä sotasyllisyysoikeudenkäynti. Historiapoliittisesti Rautkallio politikoi menneisyydellä samalla tavoin kuin Elina Sana tai kuka tahansa muu tutkija, vaikka hän syytti Sanaa nimenomaan historialla manipuloinnista. Sanan puolustus oli siinä mielessä haavoittuva, ettei hän täyttänyt *Luovutetuissa* akateemisen tutkimuksen kriteerejä. Toisaalta *Luovutetut* ei tekijänsä mukaan sellaiseksi ollut tarkoitettukaan. Sana ikään kuin näki historiankirjoituksen tehtävän olevan muistuttaa historiantutkimuksen vaikenemasta teemasta. Tämä puolestaan implikoi, että historiantutkimus ei välttämättä aina ole luotettavaa ja että menneisyyspolitiikka tarvitsee tutkimuksen ulkopuolista politisoimista.

Analyysin perusteella suomalaisessa menneisyyspolitiikassa vaikuttaa edelleen jako oikeistoon ja vasemmistoon. Siirtyminen *Luovutettujen* tuloksista henkilökohtaiselle tasolle näkyi vuoden 1918 sisällissodasta alkaneen punaiset-valkoiset-jaottelun esiintymisenä: *Luovutettujen* tavoitteen väitettiin olevan vuoden 1918 punaisen puolen edustajien glorifioiminen. Sanaa ja hänen ”mafiaansa” syytettiin vasemmistolaisiksi, jotka vääristävät historiallista totuutta. Sanan rinnastaminen Irvingiin tarkoitti implisiittisesti oikeisto-vasemmisto-jaottelun käyttämistä Sanaa vastaan. Sanan vasemmistolaisuuden annettiin ymmärtää olevan samanlainen vääristymiä aiheuttava tekijä kuin holokaustin kieltäjä David Irvingin väitetty äärioikeistolaisuus ja natsimielisyys. Oikeisto-vasemmistojakoon liittyi myös *Luovutettuja* kiivaimmin subjektiiviseksi ja poliittiseksi propagandaksi syyttäneiden tiedotusvälineiden tausta: esimerkiksi *Nykypäivä* on kokoomuksen virallinen julkaisu ja *Suomen sotilaan* omistaa virallisesti Maanpuolustuskiltojen liitto. Eräs näkyvimmin holokaustista ja kommunismin vastaisesta taistelusta uutisoinut taho puolestaan oli vasemmistoliiton äänenkannattaja Kansan Uutiset.

Suomen luovutuskeskustelussa oli yhtymäkohtia työni luvussa 2.5 viitattuun Saksan *Historikerstreitiiin*. Saksassa kiisteltiin kollektiivisen syyllisyyden tasosta, Suomessa taas kiistakapulana oli, tarvitaanko koko käsitettä lainkaan. *Historikerstreitin* muistinpoliittinen ulottuvuus liittyi holokaustista muistuttamisen tarpeellisuuteen sekä siihen, onko tapahtumia edelleen tarpeen käydä läpi eheän kansallisen identiteetin takia. Luovutuskeskustelussa esiintyi vastaavia argumentteja: luovutusten selvittämistä puolustettiin kansallisella omatunnolla ja identiteetillä. Myös jako vasemmistoon ja oikeistoon esiintyi molemmissa keskusteluissa. Oikeiston edustajat määrittelivät vasemmistoon kuuluvien pyrkivän masokistisesti syyllistämään, kun taas niin sanotun vasemmiston edustajat katsoivat, että vastapuoli yrittää normalisoida tai unohtaa holokausti sekä siihen liittyvät vastuukysymykset. Molemmissa keskusteltiin niinkään siitä, millä käsitteillä sodan ajan tapahtumia on ylipäättään sallittua kuvata. Esimerkiksi termin puolustussota käyttäminen jatkosodan yhteydessä asettaa sotavankien luovutukset entistä ongelmallisempaan valoon.

Sanan *Luovutetuissa* esittämät sotilas- ja poliisilinjat ovat analogisia ylipäättään koko Saksan ja Suomen välisten suhteiden kanssa. Väli rauhan aikana maiden välisten suhteiden

hoitaminen siirtyi diplomaattilinjalta sotilaslinjalle. Sotilaslinjan toiminta puolestaan perustui käytännössä hyvin usein suoriin käskyihin ja sopimuksiin ilman dokumentointia. Näin ollen yksittäisten tapahtumien selvittäminen on osoittautunut hankalaksi ilman spesifiä, tapauskohtaista lähdeaineistoa. Tämä luonnollisesti avaa mahdollisuuden mitä erilaisimpiin tulkintoihin. Pakolaisten ja sotavankien luovutukset ovatkin tästä kuvaava esimerkki. Elina Sana toisaalta siis vahvasti vallitsevaa käsitystä Suomen ja Saksan suhteiden kaksitasoisesta hoitamisesta. Tällöin spekulointi juutalaisuudella luovutusten perusteena ilman todisteita on ymmärrettävää.

Suomen niin sanotun *jatkosotahistoriapolityn* eräs peruspilareista on ajopuuteoreettinen keskustelu. Sen tutkimuksellisesta kumoamisesta huolimatta ajopuuideologinen, deterministinen ajattelu pulpahtelee aika ajoin implisiittisesti pintaan erityisesti populaarissa mielipiteessä. Luovutuskeskustelussa tämä ilmeni siten, että poliittisiksi määriteltyjen sotavankien luovuttaminen tulkittiin asiaankuuluvaksi, koska Suomi kävi sotaa Neuvostoliittoa vastaan ja osallistui näin kommunismin vastaiseen taisteluun. Suomella ei tulkittu olevan vaihtoehtoja, vaan poliittisten vankien luovuttaminen nähtiin itsestään selvänä toimenpiteenä, jolla päästiin eroon kansakunnalle vaaralliseksi määritellystä aineksesta ja toisaalta myös tyydytettiin saksalaisten tarpeita saada vankeja tutkimustarkoituksiin. Tässä ei siis nähty poliittista pelivaraa. Hitlerin komissaarikäskyn myötä Suomeenkin oli erittäin suurella todennäköisyydellä tullut tietoja niin juutalaisten kuin poliittistenkin vankien kohtalosta kansallissosialistisen Saksan käsittelyssä. Holokausti voimakkaana emotionaalisena käsitteenä ajoi siis kommunismin vastaisen sodan ohi. Tässä on mahdollista pohtia, miten Suomen ja Venäjän/Neuvostoliiton pitkä viha-rakkaus-suhde vaikuttaa tulkintoihin, mikä on hyväksyttävä politiikka suhteessa luovutuksiin. Tulkitaanko kommunistien luovuttamisen olleen itsestään selvää?

Syyt ajopuuideologisen ajattelun johtamaan moraalisen ja poliittiseen vastuunpakoiluun voivat olla moninaiset. Eräs tärkeä tekijä on varmasti se, että jo talvisodasta alkaen on historiakulttuuriin istutettu myyttiä oikeamielisestä Suomesta, jota kansainvälisen politiikan pyörteet heittelevät laidasta laitaan. Inhimillisellä yhteisöllä on tarve selittää ja selvittää, mistä se on tulossa ja minne se on menossa. Suomalainen menneisyyskäsitys on julkisuudessa, esimerkiksi kouluopetuksessa, rakennettu nimenomaan sen varaan, että Suomi on aina selviytynyt kriiseistään moraaliiltaan puhtaana. Toisaalta voidaan ajatella,

että Suomi ei ole kohdannut esimerkiksi holokaustin suuruusluokkaa olevaa tragediaa omakohtaisesti, jolloin pienemmät kipupisteet on helpompi jättää huomiotta. Esimerkiksi Saksa on joutunut tekemään tiliä menneisyydestään huomattavasti kiihkeämmin kuin Suomi. Tässä suhteessa onkin kiinnostavaa pohtia, miten pakolaisten ja sotavankien luovuttamiseen olisi reagoitu, jos suomalaista menneisyyskäsitystä olisi rakennettu nykyistä vähemmän Suomen suhteellisen puhtaan imagon pohjalta.

Neuvostoliiton hajoaminen särki yhden aikaisemmin hyvin voimakkaan *historiapolityn* ”kiinnikkeen”, jolloin historiantulkintojen odotushorisontti laajeni huomattavasti. Tässä yhteydessä *historiapolityn* pohjana olevan kokemustilan eräs tulkinnallinen potentiaali vapautui. Kuten todettua, samassa yhteydessä alkoi muun muassa sotasyllisten, lottien ja suojeluskuntajärjestön kunnian palauttaminen. *Luovutettujen* voidaankin tulkita olevan myös kommentti Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen tehtyihin jatkosotatulkintoihin, joiden mukaan sota oli ennen muuta torjuntavoitto kommunismista. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen vahvistunut myytti sankarillisesta Suomesta on ulotettu jatkosotaan, jolloin kansallissosialistisen Saksan vanaveteen ja Hitlerin sateenvarjon alle hakeutuminen nähdään ainoina oikeina ratkaisuin. Tästä taas seuraa, että kommunismin vastaisessa taistelussa päämäärän tulkitaan pyhittävän myös moraalisesti arveluttavat keinot. Sanan teos voidaan nähdä hänen muistutuksenaan, ettei Suomi ole toisen maailmansodan suhteen poikkeustapaus, vaan myös sodassa toiseksi maaliin tullut pieni ja sisukas Suomi teki valintoja ja osallistui Hitlerin moraalisesti arveluttaviin sodanpäämääriin.

Luovutetut vastuupohdintoineen haastoi myös perinteisen puheen Suomi-figuurista. Esimerkiksi ajopuukeskustelussa on usein käytetty käsitteitä Suomen pelivara ja Suomen ratkaisut. Suomi-figuurin käyttäminen hämärtää omalta osaltaan vastuukysymyksiä, koska ”Suomi”, ”yhteiskunta” tai ”kansakunta” ei ole elävä, ratkaisuja tekevä subjekti, vaan niin sanottua luotua tai kuviteltua todellisuutta. Myös työssäni aikaisemmin esitetty ajatus kulttuurista itselleen menneisyydestä tiliä tekevänä oliona häivyttää nimenomaan ihmisten aktiivisen toiminnan. *Luovutetuissa* Elina Sana nimesi eksplisiittisesti luovutuksista vastanneet henkilöt kaikilla päätöksenteon tasoilla ja pohti, olivatko he ”postilaatikoita” käskyille tai mahdollisesti Saksan myötäjuoksijoita. Pelimetaforan termein Sanaa voidaankin kuvata rohkeaksi pelaajaksi, jonka retoriikka poikkesi tavanomaisesta luovutuspolitiikkaan liittyvästä puheesta. *Luovutetut* toi suomalaiseseen

menneisyyspolitiikkaan vastuukysymykset tavalla, jota kaikki eivät hyväksyneet, vaan katsoivat esimerkiksi Mannerheimin liittämisen holokaustiin olevan häpeällistä ja moraalisesti kestämätöntä.

Suomalaisen menneisyyspolitiikan kannalta kiinnostavaa on myös Mannerheimin figuuri. Mannerheim on tämänkin tutkimuksen perusteella julkisuudessa edelleen hahmo, joka symboloi puhdasta ja korkeamoraalista Suomea pahojen suurvaltojen politiikan pyörteissä. Kertomukseen synnittömästä Suomesta ei sovi ajatus, että yksi sen pyhimmistä sankareista osoittautuikin laskelmoivaksi ja kylmäveriseksi politikoijaksi. Vaikka *Luovutetuissa* viittaukset Mannerheimin syyllisyyteen jäivät vihjailujen tasolle, niin debatissa oli havaittavissa ärtymystä, että Mannerheimista on edes puhuttu, saati sitten vihjailtu hänen mahdollisesta syyllisyydestään, pakolaisten ja sotavankien luovutusten kanssa samassa yhteydessä. Näin ollen suomalaisen menneisyyspolitiikkaan näyttäisi edelleen kuuluvan ajopuuideologista ajattelua myös Mannerheimin suhteen.

Yhtymäkohtana ajopuukeskusteluun on myös se, että *historiapolicy* sähköistyi jälleen ulkomaisen reaktion jälkeen. 1960-luvulla ulkomaalaiset Charles Leonard Lundin ja Hans Peter Krosby toimivat katalyyttina, kun taas luovutusdebatissa Simon Wiesenthal -keskuksen tutkimuspyyntö kiihdytti reaktioita. Tutkijat kävivät tuolloin Arvi Korhosen johdolla puolustamaan Suomen kunniaa ja mainetta, 2000-luvulla puolestaan vaalittiin Suomen mainetta demokraattisena yhteiskuntana. Eräs kontrafaktuaalisen historiankirjoituksen tutkimusmahdollisuuksia voisi olla pohtia, olisiko hallitus reagoanut *Luovutettuihin* mitenkään ilman Wiesenthal-keskusta ja jos olisi, niin miten. Minkälainen *historiapolicy* tässä tapauksessa olisi syntynyt? Oliko hallituksen ja presidentin pakko reagoida aiheen arkuuden takia? Olisiko kansallista identiteettiä vaalittu samalla tavoin? Olisiko pelkästään kommunistien puolesta vaadittu selvitystä? Juutalaisten joukkotuho nähtiin tämän tulkinnan mukaan pahempana asiana kuin kommunismin uhan varjolla tehdyt moraalisesti arveluttavat ratkaisut. Tällaisen myös ensimmäisen tasavallan aikana vallalla olleen ajattelun mukaisesti kommunismin uhan torjuntaan kuuluivat erottamattomasti myös ääritoimet ideologisia vihollisia vastaan.

Vaikka valtiovallan edustajat reagoivat Simon Wiesenthal -keskuksen pyynnön jälkeen nopeasti, niin luovutuskeskustelun perusteella suomalaisessa menneisyyspolitiikassa

esiintyy edelleen toimijoita, jotka haluavat unohduttaa, tai ainakin välttää suoraa puhetta, jatkosodan 2000-luvun demokraattiseksi ja avoimeksi yhteiskunnaksi mainostetussa Suomessa ikäviltä vaikuttavista puolista. Jatkosodan päättymisestä on kulunut yli 60 vuotta, mutta silti suomalainen menneisyyspolitiikka ei ole automaattisesti valmis käsittelemään jatkosodan aikaa sen moninaisine ulottuvuuksineen, vaikka esimerkiksi presidentti Halonen ja Heikki Ylikangas ilmoittivatkin, että aika on nyt kypsä aiheen läpikäymiselle. Tuolloin kunniakkaalta ja valtion edun mukaiselta näyttänyt jatkosota sisälsi kuitenkin paljon *yksilöiden* tekemiä oikeita ja väärinä ratkaisuja. *Luovutettujen* voidaankin tulkita olevan jatkosodan luovutuspolitiikan *historiapolicyn* kritiikin lisäksi muistutus myös inhimillisten ratkaisujen ja erilaisten toimintamahdollisuuksien olemassaolosta vaikeinakin aikoina. Toisaalta luovutetuista noussut kohu implikoi, että kansalliseksi traumaksi määritellyn ajanjakson käsitteleminen on tärkeää, vaikka osa toimijoista – erityisesti tutkijoista – pyrkikin depolitisoimaan Elina Sanan *Luovutetuilla* avaaman Suomen luovutuspolitiikkaa koskevan politisoinnin.

Luovutetut voidaankin tulkita kritiikkinä koko vaihtoehdottomuuspuheelle sekä ajopuuideologiselle ajattelulle. Ajopuuideologinen ajattelu Suomesta tahdottomana objektina luo tulkinnalliset puitteet, joiden kautta tarkasteltuna suomalaisten tekemät ratkaisut nähdään kautta linjan ainoina mahdollisina reaktioina erilaisiin pakkoihin. Tällaisen lähtökohdan kritiikissä ei ole kyse, olisiko joku muu vaihtoehto johtanut parempaan lopputulokseen, vaan että determinististä, ajopuumaista tulkintaa voidaan käyttää selkänä, jonka taakse piiloudutaan. Sodan aikanakin toimijoina ovat nimenomaan yksilöt, jotka tekevät ratkaisuja sen hetkisten tietojensa ja käsitystensä perusteella. Esimerkiksi ennen sotaa ja sodan alussa Saksan voittoa pidettiin niin varmana, että voitiin *tehdä valinta* jättää liittoutumatta länsivaltojen kanssa. Pelivaran hyväksyminen puolestaan edellyttää, että on kyettävä myöntämään erilaisista toimintavaihtoehtoista valitut ratkaisut eikä piilouduttava väitettyjen pakkojen taakse. Tämä pätee niin luovutuspolitiikkaan kuin koko sotaan johtaneeseen politiikkaan.

7.3 Mahdollisia jatkotutkimuskohteita

Tämän työn perusteella suomalainen menneisyyspolitiikka tarjoaa monenlaisia jatkotutkimusmahdollisuuksia. Ensimmäisen tasavallan ajan poliittisessa ilmapiirissä on

paljon tutkittavaa esimerkiksi sen suhteen, millä tavoilla ideologisia valintoja tuotiin esiin ja miten niiden puolesta politikoidtiin. Jatkotutkimusmahdollisuuksia tarjoaa niinkään, minkälaisilla muistinpoliittisilla keinoilla kyseisestä ajanjaksosta tai sen yksittäisistä tapahtumista keskustellaan nykypäivänä, tai se, mitä ja miksi muistetaan ja mitä pyritään unohtamaan ja miten tällaiset muistinpoliittiset operaatiot suhtautuvat vallitsevaan menneisyyspolitiikkaan. Tässäkin tutkimuksessa havaittu kommunismin vastaisesta ideologisesta taistelusta johtuneiden seurausten unohtuttaminen sekä ylipäätään edelleen voimissaan oleva implisiittinen ajopuuideologinen ajattelu kaipaavat lisätutkimusta. Myös suomalaisten luovutuspolitiikan suhteen on runsaasti tutkittavaa. Eräs kiinnostava tutkimusteema tulevaisuudessa on, millä tavoin ja kenen toimesta sotaveteraanien muistoa pidetään yllä, kun viimeisestäkkin rintamalla olleesta aika jättää. Nähtäväksi jää, nouseeko tuolloin kriittisten tutkimusten aalto vai glorifoidaanko menneisyyttä sotaveteraanien kunnioittamiseksi. Edelleen muistinpoliittiselta kannalta jatkotutkimusta olisi tehtävä sen suhteen, miksi tämä ajanjakso aiheuttaa yhä voimakkaita reaktioita niin tutkijoiden kuin kansalaisten keskuudessa.

Valtio-opillinen tutkimuskohde olisivat myös niin sanottujen poliittisten vankien määrittelyprosessi sekä poliittisuuden ja juutalaisuuden rinnastaminen. Ylipäätään poliittisen pakolaisen määrittelyminen 1930-luvulla kaipa lisätutkimusta. Riittävää tutkimusta kummastakaan ei toistaiseksi ole, kuten ei myöskään siitä, miten ensimmäisen tasavallan aikana tapahtunut poliittisen ilmapiirin oikeistolaisuus vaikutti tällaisiin määrittelyihin ja tästä edelleen konkreettisiin toimenpiteisiin.

Vastuukysymysten tulisi selvittää tarkemmin, miten paljon ja laajalti Suomessa tiedettiin niin sanotusta lopullisesta ratkaisusta ja miten tiedot vaikuttivat päätöksiin. Sen jälkeen olisi mahdollista jäsentää edelleen vastuukysymyksiä esimerkiksi juuri Hannah Arendtin luoman moraalikäsitteistön kautta. Suomalaisten poliittista vastuuta olisi mahdollista tarkastella esimerkiksi sen suhteen, miten yhteistyö saksalaisten kanssa oli valtion edun mukaista, mikä taas oikeistolaisen ilmapiirin vallitessa tapahtunutta kosiskelua, ja mitä moraalipoliittisia ratkaisuja tältä pohjalta tehtiin. Suomen osuutta holokaustiin ja jatkosodan ideologisen taustan merkitystä olisi mahdollista problematisoida moraalipolitoligiselta kannalta esimerkiksi Arendtin kollektiivisen syyllisyyden ja vastuun sekä poliittisen arvostelukyvyn käsitteiden avulla.

8 LÄHTEET

Sanomalehdet ja uutisartikkelit:

AL 11.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle*. Uutisartikkeli Aamulehdessä.

AL 17.1.2004. *Mihin katosi tuomarin puolueettomuus?* Mieliidekirjoitus Aamulehdessä.

AL 17.1.2004. *Ylikangas paikkaisi sotahistorian aukkoja uudella tutkimuksella*. Uutisartikkeli Aamulehdessä.

AL 24.1.2004. *Taanila vastaa Finlandia-päätöksestä*. Mieliidekirjoitus Aamulehdessä.

BB 11.11.2003. *Finländarna utlämnade tusentals till Gestapo*. Uutisartikkeli Borgåbladet-lehdessä.

ESS 11.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Etelä-Suomen Sanomissa.

ESS 9.1.2004. *Aran aiheen rohkea käsittelijä palkittiin*. Uutisartikkeli Etelä-Suomen Sanomissa.

HBL 11.11.2003. *Tretusen utlämnades till Gestapo*. Uutisartikkeli Hufvudstadsbladet-lehdessä.

HBL 9.1.2004. *Utlämningarna var politiska*. Uutisartikkeli Hufvudstadsbladet-lehdessä.

HBL 17.1.2004. *Dags förskä i krigets skuggsidor*. Uutisartikkeli Hufvudstadsbladet-lehdessä.

HS 1.11.2003. *Enemmän kuin ne kahdeksan*. Uutisartikkeli Helsingin Sanomissa.

HS 11.11. 2003. *Säälimätöntä peliä ihmisoikeuksilla*. Uutisartikkeli Helsingin Sanomissa.

HS 20.11.2003. *Hallitus selvityttää jatkosodan sotavankien luovutukset natseille*. Uutisartikkeli Helsingin Sanomissa.

HS 24.11.2003. *Totuus esiin luovutuksista*. Mieliidekirjoitus Helsingin Sanomissa.

HS 12.12.2003. *Vuoden kohutuimmalla tietokirjailijalla on kovia kilpailijoita*. Artikkelit Helsingin Sanomissa.

HS 9.1.2004. *”Isänmaa iloitkoon Elina Sanasta”*. Uutisartikkeli Helsingin Sanomissa.

HS 21.1.2004. *Sanan tiedot eivät kokonaan uusia*. Mieliidekirjoitus Helsingin Sanomissa.

HS 26.1.2004. *Luovutetuissa riittää vielä tutkimista*. Mielipidekirjoitus Helsingin Sanomissa.

HS 27.11.2004. *Vähän puhtaammat paperit*. Arvio Hannu Rautkallion Holokaustilta pelastetut -kirjasta Helsingin Sanomissa.

HS 6.3.2005. *Pääministeri Vanhanen korosti myös erillissotaa Neuvostoliittoa vastaan*. Uutisartikkeli Helsingin Sanomissa.

HS 4.12.2005. *Suomen historia ajan tasalle*. Artikkelit Helsingin Sanomissa.

Hämeen Sanomat 17.1.2004. *Sodanaikaiset ihmisluovutukset selvitettävä*. Uutisartikkeli Hämeen Sanomat -lehdessä.

IL 3.11.2003. *Tutkijat kiistelevät sota-ajan luovutuksista*. Uutisartikkeli Iltalehdessä.

IL 13.11.2003. *Pitäisikö valtion maksaa korvauksia?* Artikkelit Iltalehdessä.

IL 19.11.2003. *Wiesenthal-keskus vaatii tutkimusta natsiluovutuksista*. Uutisartikkeli Iltalehdessä.

IL 20.11.2003. *Suomi selvittää ihmisluovutukset natsseille*. Uutisartikkeli Iltalehdessä.

IS 19.11.2003. *Voiko luovutuksista vielä rangaista?* Uutisartikkeli Ilta-Sanomissa.

IS 17.1.2004. *Ei todisteita!* Uutisartikkeli Ilta-Sanomissa.

Itä-Häme 14.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Itä-Häme-lehdessä.

Journalisti 2004a. *Paljon melua Sanasta*. Mielipidekirjoitus Journalisti-lehden numerossa 5/2004.

Journalisti 2004b. *En kiellä sanomasta*. Mielipidekirjoitus Journalisti-lehden numerossa 6/2004.

Kainuun Sanomat 12.11.2003. *Ei kahdeksan, vaan 2 829 kuolemaantuomittua*. Artikkelit Kainuun Sanomat -lehdessä.

Kaleva 9.1.2004. *Sana ei saarnaa eikä moralisoi*. Uutisartikkeli Kaleva-lehdessä.

Kaleva 18.1.2004. *Luovutuksia tutkittu ja tieto ollut olemassa*. Artikkelit Kaleva-lehdessä.

Karjalainen 11.11.2003. *Suomesta luovutettiin tuhansia Gestapolle*. Uutisartikkeli Karjalainen-lehdessä.

Kouvolan Sanomat 20.11.2003. *Hallitus selvittää luovutukset Saksaan*. Uutisartikkeli Kouvolan Sanomat -lehdessä.

- Kouvolan Sanomat 24.11.2003. *Sekava kirja vankienvaihdosta*. Artikkelit Kouvolan Sanomat -lehdessä.
- KS 11.11.2003. *Valpolla ja Gestapolla oli sopimus ihmisluovutuksista*. Uutisartikkeli Koillissanomat-lehdessä.
- KSML 11.11.2003. *Gestapo sai tuhansia ihmisiä Suomesta jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Keskisuomalainen-lehdessä.
- KSML 20.11.2003. *Politiikka saneli luovutukset*. Artikkelit Keskisuomalainen-lehdessä.
- KSML 20.11.2003. *Saksaan luovutettujen selvittäminen vaivalloista*. Uutisartikkeli Keskisuomalainen-lehdessä.
- KSML 22.11.2003. *Synkkä historia selvitettävä*. Artikkelit Keskisuomalainen-lehdessä.
- KU 11.11. 2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle*. Uutisartikkeli Kansan Uutiset -lehdessä.
- KU 14.11.2003. *Suomi ei selvinnyt puhtain paperein holokaustista*. Uutisartikkeli Kansan Uutiset -lehdessä.
- LK 16.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Lapin Kansa -lehdessä.
- Länsi-Suomi 11.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Länsi-Suomi-lehdessä.
- Nykypäivä 6.2.2004. *Sanan pamfletti ohitti todellisia tietokirjoja*. Artikkelit Nykypäivä-lehdessä.
- Simon Wiesenthal -keskus 18.11.2003. *Wiesenthal Center calls for full investigation of Finnish deportations to Nazi Germany and punishment of those responsible*. Simon Wiesenthal -keskuksen kirje presidentti Tarja Haloselle. <http://www.wiesenthal.com/site/apps/s/content.asp?c=fwLYKnN8LzH&b=253162&ct=285948>. Osoitteessa käyty 28.9.2006.
- SK 2003. *Viikon hän: Elina Sana*. Artikkelit Suomen Kuvalehden numerossa 48/2003.
- SS 22.11.2003. *Synkkä historia selvitettävä*. Artikkelit Savon Sanomat -lehdessä.
- SS 13.1.2004. *Satoja suomalaisia joutui toisen maailmansodan keskitysleireihin*. Historian tutkija Kimmo Kontion kolumni Savon Sanomat -lehdessä.
- STK 11.11.2003. *Suomalaiset luovuttivat tuhansia ihmisiä Gestapolle jatkosodan aikana*. Uutisartikkeli Satakunnan Kansa -lehdessä.
- STT 21.11.2003. *News bulletin*. Suomen tietotoimiston englanninkielinen uutiskatsaus.

Suomenmaa 11.11.2003. *Suomesta luovutettiin sotavuosina 3 000 ihmistä*. Uutisartikkeli Suomenmaa-lehdessä.

Suomen Sotilas 2003. *Vaietut luovutetut*. Artikkelit Suomen Sotilas -lehden numerossa 6/2003.

TS 25.11.2003. *Yhteistyön synkkä varjo*. Artikkelit Turun Sanomat -lehdessä.

TS 17.1.2004. *Ylikangas esittää uutta tutkimusta sotahistorian aukkojen paikkaamiseksi*. Uutisartikkeli Turun Sanomat -lehdessä.

Työkansan Sanomat 2003. *Hitler-Saksan Buchwaldin leiristä ja myös tästä päivästä*. Artikkelit Työkansan Sanomat -lehden numerossa 15/2003.

Uutispäivä Demari 5.1.2004. *”En ole väittänytään löytäneeni mitään salaista aineistoa”*. Artikkelit Uutispäivä Demari -lehdessä.

Uutispäivä Demari 9.1.2004. *Hannu Taanila antoi asialle arvon*. Uutisartikkeli Uutispäivä Demari -lehdessä.

UV 11.11.2003. *Valpolla ja Gestapolla sopimus ihmislouvuksista*. Uutisartikkeli Uutisvuoksi-lehdessä.

VL 23.1.2004. *Menneisyyden varjossa*. Kolumni Vihreä Lanka -lehdessä.

YoL 2003. *Historia vaikennee yhä*. Artikkelit Ylioppilaslehden numerossa 17/2003.

ÅU 19.11.2003. *Vad har Finland glort?* Uutisartikkeli Åbo Underrättelser -lehdessä.

Kirjallisuus sekä tieteelliset artikkelit, puheet ja selvitykset:

Ahonen, Sirkka 2004. *Historia – sittenkin tuomari?* Artikkelit Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 2/2004. Vol. 102. 227-232.

Alapuro, Risto 2001. *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Helsinki: Tammi.

Arendt, Hannah 1968. Truth and Politics. Artikkelit teoksessa *Between Past and Future. Eight Exercises in Political Thought*. New York: Viking Press.

Arendt, Hannah 1998. *The Human Condition*. Chicago: The University Press of Chicago. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1958.

Arendt, Hannah 1994. *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books.

Arendt, Hannah 2003. *Responsibility and Judgment*. New York: Schocken Books. Teos sisältää Hannah Arendtin esseitä vuosilta 1965–1975.

Austin, John Langshaw 1975. *How To Do Things With Words*. Cambridge: Harvard University Press. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1962.

Belkin, Aaron ja Tetlock, Philip E. (toim.) *Counterfactual Thought Experiments in World Politics*. New Jersey: Princeton University Press.

Blomstedt, Yrjö 1980. *Juutalaisten pakolaisten luovuttaminen 1942*. Artikkelit Historiallisen Aikakauskirjan numerossa I/1980. Vol. 78. 142-146.

Blücher, Wipert von 1950. *Suomen kohtalonaikoja*. Porvoo: WSOY.

Bruchfeld, Stephane ja Levine, Paul A. 2001. *Kertokaa siitä lapsillenne: kirja juutalaisten joukkotuhosta Euroopassa 1933–1945*. (Suomea käsittelevä luku Jukka Hartikainen.) Helsinki: Opetushallitus.

Culler, Jonathan 1975. *Structuralist Poetics*. London: Routledge.

Culler, Jonathan 1994. *Ferdinand De Saussure*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Ehrnrooth, Adolf ja Lehtonen, Maija-Liisa 1994. *Kenraalin testamentti*. Juva: WSOY.

Habermas, Jürgen 1994. A Kind of Settlement of Damages: The Apologetic Tendencies in German History Writing. Artikkelit teoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust*. Käännös James Knowlton ja Truett Cates.

Halonen, Tarja 2004. *Tasavallan presidentti Tarja Halosen puhe Vainojen uhrien muistopäivänä* 27.1.2004.
<http://www.presidentti.fi/netcomm/news/showarticle.asp?intNWSAID=20587&intIGID=0&intCatID=230&LAN=FI&contlan=&Thread=21465,20885,20771,20726,20725,20587,19978,19917,19635,19381,&intThreadPosition=5>. Osoitteessa käyty 13.10.2006.

Hanski, Jari 2006. *Juutalaisviha Suomessa 1918–1944*. Jyväskylä: Gummerus.

Hentilä, Seppo 1994. *Jaettu Saksa, jaettu historia. Kylmä historiasota 1945–1990*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Hentilä, Seppo 2001. Historiapoliittikka – Holocaust ja historian julkinen käyttö. Artikkelit teoksessa Jorma Kalela, Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Hentilä, Seppo 2005. *Löytyykö totuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot*. Artikkelit Tieteessä tapahtuu -lehden numerossa 8/2005. Vol. 23. 5-12.

Hildebrand, Klaus 1994. The Age of Tyrants: History and Politics: The Administrators of the Enlightenment, the Risk of Scholarship, and the Preservation of a Worldview. A Reply to Jürgen Habermas. Artikkelit teoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original*

documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust. Käännös James Knowlton ja Truett Cates.

Hillgruber, Andreas 1994. Jürgen Habermas, Karl-Heinz Jansen, and the Enlightenment in the Year 1986. Artikkeliteoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust.* Käännös James Knowlton ja Truett Cates.

Huizinga, Johan. *Historian olemus. Esseitä ja tutkielmia.* Porvoo: WSOY.

Hyvämäki, Lauri 1954. *Vaaran vuodet 1944–48.* Helsinki: Otava.

Häikiö, Martti 2003. *Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä.* Helsinki: Edita.

Jokipii, Mauno 1977. *Vuodenvaihte 1940–1941 uudessa valossa.* Artikkeliteoksessa Historiallisen Aikakauskirjan numeroissa I/1977 ja II/1977. Vol. 75. I: 3-17 ja II: 77-95.

Jokipii, Mauno 1987. *Jatkosodan synty.* Keuruu: Otava.

Jokisipilä, Markku 2001. *Erillissotateesi on aikansa elänyt.* Artikkeliteoksessa Nykypäivä-lehden numerossa 42/2001.

Jokisipilä, Markku 2004. *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus.* Helsinki: SKS.

Jutikkala, Eino 1980. Ensimmäinen tasavalta (1919–1945). Artikkeliteoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Keijo K. Kulha *Suomen poliittinen historia 1905–1975.* Juva: WSOY.

Kalela, Jorma 1993. *Aika, historia ja yleisö.* Jyväskylä: Gummerus.

Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia.* Helsinki: Gaudeamus.

Kekkonen, Urho 1998. *Sodan ja rauhan mies: Urho Kekkosen sotavuodet 1939–1944.* Keuruu: Otava. Toimittanut Ari Uino. Teos sisältää Urho Kekkosen puheita, artikkeleita, kirjeitä ja päiväkirjamerkintöjä.

Kivimäki, Toivo 1965. *Suomalaisen poliitikon muistelmat.* Porvoo: WSOY.

Koivisto, Mauno 1994. *Puhe jatkosodan päättymisen 50-vuotisjuhlassa.* http://www.presidentti.fi/fin/mk/puheet/940904.jatkosot_a.html. Osoitteessa käyty 20.2.2006.

Korhonen, Arvi 1958. *Viisi sodan vuotta.* Porvoo: WSOY.

Korhonen, Arvi 1961. *Barbarossa-suunnitelma ja Suomi.* Porvoo: WSOY.

Koselleck, Reinhart 2002. *The Practice of Conceptual History. Timing history, Spacing concepts*. California: Stanford University Press.

Koselleck, Reinhart 2004. *Futures past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press. Alkuperäinen teos *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* ilmestyi saksaksi vuonna 1979.

Krosby, Hans Peter 1966. *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa 1940–1941*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Krosby, Hans Peter 1967. *Suomen valinta 1941*. Helsinki: Kirjayhtymä.

Kujansuu, Juha 1999. *Kenraalikoppi ja sikalaryssät. Jatkosodan politrukki- ja upseerivangit*. Lisensiaatintutkielma Jyväskylän yliopistossa.

Kulha, Keijo K. 1980. Uudelleenorientoituminen – sodanjälkeinen aika. Artikkeliteoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala ja Keijo K. Kulha *Suomen poliittinen historia 1905–1975*. Juva: WSOY.

Kundera, Milan 1983. *Naurun ja unohduksen kirja*. Juva: WSOY.

LaCapra, Dominick 1998. *History and Memory after Auschwitz*. New York: Cornell University Press.

LaCapra, Dominick 2001. *Writing History, Writing Trauma*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Lakoff, George ja Johnson, Mark 2003. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1980.

Leino, Yrjö 1991. *Kommunisti sisäministerinä*. Helsinki: Tammi. Yrjö Leino sai muistelmansa valmiiksi vuonna 1958, mutta teoksen julkaiseminen estettiin ja lähes kaikki jo painetut työt poltettiin.

Leskinen, Jari ja Juutilainen, Antti (toim.) 1999. *Talvisodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

Leskinen, Jari ja Juutilainen, Antti (toim.) 2005. *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

Lindstedt, Jukka 2003. *Ihmislouvatusten rikosvastuu*. Artikkeliteoksessa Helsingin Sanomissa 11.12.2003.

Lindstedt, Jukka 2004. *Juutalaisten sotavankien luovutukset*. Artikkeliteoksessa Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 2/2004. Vol. 102. 144-165.

Linkomies, Edwin 1957. *Sotiemme historiaa*. Charles Lundinin teoksen *Finland in the Second World War* arvostelu *Valvoja*-lehden numerossa 2/1957. Vol. 77.

- Linkomies, Edwin 1970. *Vaikea aika*. Helsinki: Otava.
- Lundin, Charles Leonard 1960. *Suomi toisessa maailmansodassa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Manninen, Ohto 1977. *Uuden valon varjot*. Artikkelit Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 3/1977. Vol. 75. 234-253.
- Manninen, Ohto 1980. *Suur-Suomen ääriviivat. Kysymys tulevaisuudesta ja turvallisuudesta Suomen Saksan-politiikassa 1941*. Jyväskylä: Gummerus.
- Margalit, Avishai 2003. *The Ethics of Memory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Meri, Veijo 1996. *Suurta olla pieni kansa. Itsenäinen Suomi 1920–1940*. Keuruu: Otava.
- Metzger, Hans 1986. *Poliittiset aseveljet. Kolmannen valtakunnan edustajana jatkosodan Suomessa 1941–1944*. Keuruu: Otava.
- Mikkola, Pirkka 2000. *Sotavangin elämä ja kuolema. Jatkosodan neuvostovankien suuren kuolleisuuden syyt*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Niemi, Mari K. ja Pernaa, Ville (toim.) 2005. *Entäs jos... Vaihtoehtoinen Suomen historia*. Jyväskylä: Gummerus.
- Niku, Risto 2005. *Kahdeksan tuomittua miestä. Sotasyyllisten vankilavuodet*. Helsinki: Edita.
- Nolte, Ernst 1994. Between Historical Legend and Revisionism? Artikkelit teoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust*. Käännös James Knowlton ja Truett Cates.
- Nolte, Ernst 1994. The Past That Will Not Pass. Artikkelit teoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust*. Käännös James Knowlton ja Truett Cates.
- Nygård, Toivo 1978. *Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen*. Keuruu: Otava.
- Nyysönen, Heino 1995. *Historiankirjoitus poliittisena argumenttina: vuoden 1956 kansannousun tulkintojen merkitys Kádárin ajan historiankirjoituksessa ja unkarilaisessa politiikassa erityisesti Kádárin syrjäyttämisestä monipuoluevaaleihin*. Licensiaatintutkielma Jyväskylän yliopistossa.
- Nyysönen, Heino 1999. *The presence of past in politics: "1956" after 1956 in Hungary*. Jyväskylä: SoPhi.
- Nyysönen, Heino 2001. *Muiston ja muistuttamisen politiikka*. Artikkelit Politiikka-lehden numerossa 1/2001. Vol. 43. 26-36.

Ollila, Anne 1999. History as memory and memory as history. Artikkele teoksessa Anne Ollila (toim.) *Historical Perspectives on Memory*. Helsinki: Hakapaino.

Orwell, George 1988. *Nineteen eighty-four*. Lontoo: Penguin Books. Teoksen ensipainos ilmestyi vuonna 1949.

Paasikivi, Juho Kusti 1956. *Paasikiven linja. J. K. Paasikiven puheita vuosilta 1944–1956*. Porvoo: WSOY.

Paasikivi, Juho Kusti 1958. *Toimintani Suomessa ja Moskovassa 1939–1941. Osa II*. Porvoo: WSOY.

Paasikivi, Juho Kusti 1986. *J. K. Paasikiven päiväkirjat 1944–1956. Osa 2. Toimittaneet Yrjö Blomstedt ja Matti Klinge*. Juva: WSOY.

Paasikivi, Juho Kusti 1991. *Jatkosodan päiväkirjat 11.3.1941 – 27.6.1944*. Porvoo: WSOY.

Paavolainen, Olavi 1946. *Synkkä yksinpuhelu I-II*. Porvoo: WSOY.

Palonen, Kari 1978. *Mahdollisen historia*. Artikkele Paradoksi-lehden numerossa I/1978.

Palonen, Kari 1993a. Introduction: from policy and polity to politicking and politicization. Artikkele teoksessa Palonen, Kari ja Parvikko, Tuija (toim.) *Reading the Political. Exploring the Margins of Politics*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Palonen, Kari 1993b. Reading street names politically. Artikkele teoksessa Palonen, Kari ja Parvikko, Tuija (toim.) *Reading the Political. Exploring the Margins of Politics*. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Palonen, Kari 1998. Retorinen käänne poliittisen ajattelun tutkimuksessa. Artikkele teoksessa Kari Palonen ja Hilikka Summa (toim.) *Pelkkää retoriikkaa*. Tampere: Vastapaino.

Palonen, Kari 2000. Ajanpeluusta ajallapeluuseen. Artikkele teoksessa Kari Palonen ja Kia Lindroos (toim.) *Politiikan aikakirja. Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Jyväskylä: Gummerus.

Palonen, Kari 2003a. Poliitikka. Artikkele teoksessa Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen ja Henrik Stenius (toim.) *Käsitteet liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.

Palonen, Kari 2003b. *Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking and Politicization*. Artikkele Alternatives-lehden numerossa 3/2003 Vol. 28. 171-186.

Palonen, Kari 2003c. *Quentin Skinner – History, Politics, Rhetoric*. Cambridge: Polity Press.

- Parvikko, Tuija 2002. *Aikalaisen arvostelukyky ja muistin politiikka*. Artikkelit Kosmopolis-lehden numerossa 3/2002. Vol. 32. 93-111.
- Parvikko, Tuija 2006. *Hyvän ja pahan tuolle puolen: Primo Levi totuudenkertojana*. Artikkelit Poliittika-lehden numerossa 1/2006. Vol. 48. 17-31.
- Pekkarinen, Jussi ja Pohjonen, Juha 2005. *Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944–1981*. Keuruu: Otava.
- Pekonen, Kyösti 1991. *Symbolinen modernissa politiikassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston monistuskeskus.
- Rautkallio, Hannu 1985. *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset*. Espoo: Weilin & Göös.
- Rautkallio, Hannu 2004a. *Manipulointia juutalaisten luovutuksilla*. Artikkelit Kanava-lehden numerossa 1/2004. Vol. 32. 33-36.
- Rautkallio, Hannu 2004b. *Holokaustilta pelastetut*. Juva: WS Bookwell Oy.
- Rautkallio, Hannu 2005. *Karkotuspäätösten sattumanvaraisuudesta*. Artikkelit Kanava-lehden numerossa 8/2005. Vol. 33. 560-561.
- Rautkallio, Hannu ja Lehtinen, Lasse 2005. *Kansakunnan sijaiskärsijät. Sotasyllisyys uudelleen arvioituna*. Juva: WS Bookwell Oy.
- Rentola, Kimmo 1994. *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. Juva: WSOY.
- Renvall, Pentti 1983. *Nykyajan historiantutkimus*. Juva: WSOY. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1965.
- Salmi, Hannu 2001. *Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot*. Artikkelit teoksessa Jorma Kalela, Ilari Lindroos (toim.) *Jokapäiväinen historia*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Sana, Elina 2003. *Luovutetut – Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Juva: WSOY.
- Sana, Elina 2004a. *Kuoleman laiva S/S Hohenhorn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa*. Helsinki: WSOY. Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1979.
- Sana, Elina 2004b. *Puhe Tieto-Finlandia-palkintotilaisuudessa 8.1.2004*. http://www.skyry.net/s_palkinnot_t_finlandia04.htm. Osoitteessa käyty 22.12.2004.
- Seppinen, Jukka 2001. *Paasikiven aikakauteen*. Jyväskylä: Gummerus.
- Seppälä, Helge 1984. *Suomi hyökkääjänä 1941*. Juva: WSOY.

Sedergren, Jari 2003. *Historiasta keskustellaan taas*. Pääkirjoitus Ennen ja Nyt -verkkojulkaisun numerossa 4/2003. <http://www.ennenjanyt.net/4-03/paak.htm>. Osoitteessa käyty 10.5.2006.

Smolar, Rony 2003. *Setä Stiller. Valpon ja Gestapon välissä*. Pieksämäki: Tammi.

Soikkanen, Timo 2005. Uhri vai hyökkääjä? Jatkosodan synty historiankirjoituksen kuvaamana. Artikkeliteoksessa Leskinen, Jari ja Juutilainen, Antti (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY.

Soini, Yrjö 1956. *Kuin Pietari hiilivalkealla. Sotasyllisyysasian vaiheet 1944–1949*. Helsinki: Otava.

Stürmer, Michael 1994. History in a Land without History. Artikkeliteoksessa *Forever in the shadow of Hitler? Original documents of the Historikerstreit, the controversy concerning the singularity of the Holocaust*. Käännös James Knowlton ja Truett Cates.

Suomen Akatemia 2004. *Suomen Akatemian lausunto Heikki Ylikankaan selvityksen toimeenpanoehdotuksista*.

<http://www.aka.fi/index.asp?id=05F78F6167094A87AD5C23B3F082E9A7&data=1,URL>,
http://www.aka.fi/modules/page/show_page.asp?id=2D9E8E6653334B4EA1C32019BACEAEEA&itemtype=00308B787886459385F296A5AFD4FA74. Osoitteessa käyty 17.10.2006.

Suomi, Juhani 1988. *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950*. Helsinki: Otava.

Suomi, Juhani 1998. *Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkonen 1972–1976*. Helsinki: Otava.

Taanila, Hannu 2004. *Puhe Tieto-Finlandia-palkinnon jakotilaisuudessa 8.1.2004*. http://www.skyry.net/s_palkinnot_t_finlandia04_a.htm. Osoitteessa käyty 10.10.2006.

Talvela, Paavo 1976. *Sotilaan elämä. Muistelmat I*. Jyväskylä: Gummerus.

Tarkka, Jukka 1977. 13. artikla. *Suomen sotasyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka 1944–1946*. Porvoo: WSOY.

Tikkanen, Pentti H. *Sotavangit*. Hämeenlinna: Karisto.

Tommila, Päiviö 1989. *Suomen historiankirjoitus*. Porvoo: WSOY.

Torsti, Pilvi 2004. *Historialliset avainsanat historiapolitiikan palveluksessa*. Artikkeliteoksessa Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 2/2004. Vol. 102. 166-169.

Torvinen, Taimi 1984. *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella*. Keuruu: Otava.

Upton, Anthony F. 1965. *Välirauha*. Helsinki: Yhteiskirjapaino.

- Vihavainen, Timo 1991. *Kansakunta rähmällään: suomettumisen lyhyt historia*. Helsinki: Otava.
- Vihavainen, Timo 2004. *Tiedot ja luulot kansalaisten muistissa*. Artikkele Kanava-lehden numerossa 1/2004. Vol. 32. 78-80.
- Weber, Max 1994. The Profession and Vocation of Politics. Teoksessa Peter Lassman ja Ronald Speirs (toim.) *Weber – Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, Max 2004a. The objectivity of knowledge in social science and social policy. Artikkele teoksessa Sam Whimster (toim.) *The Essential Weber*. London: Routledge.
- Weber, Max 2004b. Basic sociological concepts. Artikkele teoksessa Sam Whimster (toim.) *The Essential Weber*. London: Routledge.
- White, Hayden 1973. *Metahistory*. London: The Johns Hopkins University Press.
- Wolfrum, Edgar 1999. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Phasen und Kontroversen. Artikkele teoksessa Edgar Wolfrum ja Petra Bock (toim.) *Umkämpfte Vergangenheit*. Göttingen: Vandenhoeck ja Ruprecht.
- Ylikangas, Heikki 2004a. *Selvitys valtioneuvoston kanslialle*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004.
- Ylikangas, Heikki 2004b. *Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa*. Artikkele Historiallisen Aikakauskirjan numerossa 1/2004. Vol. 102. 29-32.
- Ylikangas, Heikki 2005. *Sattumaltako juutalaispakolaiset luovutettiin?* Artikkele Kanava-lehden numerossa 7/2005. Vol. 33. 428-431.